

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه علمی

جامعه و سیاست

دروه دوم، شماره ۲، بهار ۱۴۰۳

شاپا الکترونیکی: 2981-1236

فصلنامه جامعه و سیاست طبق مجوز شماره مورخ از هیأت نظارت بر مطبوعات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز انتشار دریافت نموده است.

مجله جامعه و سیاست در **چهل و چهارمین جلسه تعیین اعتبار نشریات حوزه علوم انسانی و هنر دانشگاه آزاد اسلامی** در جلسه مورخ ۱۰/۱۱/۱۴۰۱ مطابق با نامه ۷۶۸۴۰/۳۲ ص مورخ ۱۳/۱۱/۱۴۰۱ به صورت فصلنامه توسط دانشگاه آزاد اسلامی مجوز چاپ دریافت نموده است.

متن کامل مجله در پایگاه‌های اطلاع‌رسانی زیر نمایه می‌شود:

<https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

سامانه مدیریت نشریات دانشگاه آزاد

اسلامی واحد شیراز :

<https://scholar.google.com/citations>

گوگل اسکولار:

<https://www.magiran.com/magazine/8093>

سامانه نشریات علمی (مگیران):

<https://www.sid.ir/journal/37918/fa>

پایگاه مرکز علمی جهاد دانشگاهی:

<https://civilica.com/1/85665/>

سایت مرجع دانش (سیویلیکا) :

<http://ensani.ir/fa/article/journal/1567/>

پرتال جامع علوم انسانی:

<https://jref.ir/85665>

مرجع مجلات علمی ایران:

<https://www.noormags.ir/view/fa/magazine/4341/>

پایگاه مجلات تخصصی نورمگر:

آدرس : استان فارس، شهرستان شیراز، کیلومتر ۵ شهر جدید صدرا، پردیس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، ساختمان مرکزی دانشگاه، دفتر فصلنامه جامعه و سیاست.

کدپستی: ۷۴۷۳۱-۷۱۹۸۷

نمبر: ۰۷۱-۰۵۹-۳۶۴۱۰۰

تلفن: ۰۷۱-۰۴۴-۳۶۴۱۰۰

صندوق پستی: ۵-۷۱۹۹۳، ۳-۷۱۹۹۳، ۲-۷۱۹۹۳، ۱-۷۱۹۹۳

Web : <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

Mail : jsp.shiraz@gmail.com

فصلنامه علمی

جامعه و سیاست

دوره ۱ / شماره ۱، تپهار ۱۴۰۲

صاحب امتیاز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

مدیر مسؤل: دکتر محمد کاظم کاوه پیشقدم

سر دبیر: دکتر محمد رضا قاندى

جانشین سر دبیر: دکتر على شمس الدینى

مدیر داخلی: دکتر حمید رضا حقیقت

اعضای هیئت تحریریه:

دکتر علیرضا افشانی	استاد گروه جامعه شناسی دانشگاه یزد
دکتر احمد بخشایش اردستانی	استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دکتر محمد کاظم کاوه پیشقدم	دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز
دکتر محمد رضا دهشیری	استاد علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشکده امور خارجه
دکتر ارسلان قربانی شیخ نشین	استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه خوارزمی
دکتر رضا سبیمبر	استاد گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه گیلان
دکتر علی شیرخانی	استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم
دکتر علی شمس الدینی	دانشیار گروه جغرافیای انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز
دکتر محمد رضا قاندى	دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز
دکتر افشین متقی	دانشیار گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی
دکتر گارینه کشیشیان سیرکی	دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب

ویراستار انگلیسی: دکتر داریوش جمشیدی

ویراستار فارسی (علمی و ادبی): دکتر علی هاشمی

ناشر: معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز

صفحه آرائی و نمونه خوانی: دکتر علی هاشمی

نویسندگان مسؤل محتوا و پاسخگوی نظرات ارایه شده در مقاله و نوشته‌های خود هستند.

حق کپی رایت از طریق CC BY Attribution مورد پیگیری و بررسی قرار می گیرد.

فهرست

- ❖ جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی..... ۱-۱۴
ابراهیم آقامحمدی، محمدرضا قاندي، گارینه کشیشیان سیرکی، حسن خداوردی
- ❖ بررسی نقش عملکرد دولت روحانی بر ثبات سیاسی ایران..... ۱۵-۲۴
اعظم ابادری اندوهجردی، جلال میرزایی، حسین معین آبادی بیدگلی
- ❖ تبیین جامعه شناختی مشارکت سیاسی از دید نخبگان خوزستان با تأکید بر سرمایه اجتماعی..... ۲۵-۳۶
صادق خجسته اهوازی، امیرعلی درستی، نبی الله ایدر
- ❖ بررسی جنایت اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ملی کشور جمهوری اسلامی ایران از منظر حقوق بین الملل..... ۳۷-۴۸
مصطفی امیری، معصومه رحمانی نژاد
- ❖ تجربه زیسته کودک همسران مبنی بر کیفیت زناشویی..... ۴۹-۶۲
ثمینه بهادری جهرمی
- ❖ انتقال گاز طبیعی حوزه خزر به بازار های شرقی، رویکرد نظریه بازی..... ۶۳-۷۶
محمد شاهوند

Research Paper

The Position of the Deprived Class in the Discourse Criteria of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution

Ebrahim Aghamohamadi: Ph.D student in Political Sociology, Kish International Unit, Islamic Azad University, Kish, Iran.

Mohamadreza Ghaedi * : Department of Political Science and International Relations, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Garinh Keshishiyan Sirki: Department of Political Science and International Relations, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Hasan Khodaverdi: Department of Political Science and International Relations, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 2024/04/14 PP 1-14 Accepted: 2024/06/11

Abstract

Poverty is a social, economic, and cultural phenomenon that results from the lack of minimum human needs or the inability to provide them in fact, it is the result of social and economic inequality, which appears as a problem, and makes the spatial structure of different areas of the city have clear and obvious contradictions; the existence of deprived class can be observed in any society, but what proportion of the population of that society is deprived and poor is a fundamental issue that can be emphasized and emphasized by the officials and leaders of that society. Imam Khomeini (RA) as the founder of the Islamic Revolution, from the very beginning of the revolution, paid attention to the deprived class and poverty alleviation. In their lectures and books, this issue has always been considered. For example, it is said in the sahfah: One of the great blessings that God has given this nation is that the government is the government of the oppressed, the government of the deprived. The main purpose of this article is to investigate the position of the deprived class in the discourse criterion of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution. Therefore, with the descriptive-analytical method and using library sources, to the main question, what was the position of the deprived class in the discourse criteria of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution? The answer has been given. The results of the research findings show that Imam Khomeini (RA) paid great attention to the deprived class and always emphasized it.

Keywords: Deprived Class, Discourse Criteria of Imam Khomeini (RA), Islamic Revolution

Citation: Aghamohamadi, E., Ghaedi, M R., Keshishiyan Sirki, G., Khodaverdi, H.(2024). **The Position of the Deprived Class in the Discourse Criteria of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution**, *Journal of Society and Politics*, 2(5), 1-14.

*. **Corresponding author:** Mohamadreza Ghaedi, **Email:** mohamadreza.ghaedi@iau.ac.ir, **Tel:** +98

Extended Abstract

Introduction

Poverty and deprivation is a social, economic, and cultural phenomenon that results from the lack of minimum human needs or the inability to provide them, and in fact, it is the result of social and economic inequality that manifests as a problem in society and manifests the contradictions within society. The existence of a deprived class can be seen in any society, but what proportion of the population of that society is deprived and poor is a fundamental issue that can be considered by the workers of that society. In Iran, Imam Khomeini, unlike some writers who consider the Islamic revolution of the Iranian nation to be the achievement of the traditional or new middle class or a coalition between them, considers the Islamic revolution to be due to the efforts of the people consisting of the deprived, the barefooted, the oppressed, the lower class and the middle class of society. Imam, as the leader of the movement and the leader of the Islamic Revolution and the founder of the Islamic Republic of Iran, believes that the people brought this movement to fruition and created this republic and this government of the Islamic Republic, not all the people, the barefoot people, the middle class, the deprived and the deprived class. Both men and women brought the revolution to fruition.

Methodology

The main question raised is that what was the position of the deprived class in the discourse criteria of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution? To answer this question, a descriptive-analytical method was used using library resources. It should be noted that one of the reasons for the revolution in Iran can be considered as the identity of a (deprived) stratum and class whose identity was ignored; Therefore, it is possible to examine the issue in this article with a theoretical approach to the constructivist theory.

Results and discussion

According to many researchers and experts, the Islamic Revolution of Iran is considered a unique revolution in terms of the participation and extent of the presence of different social classes and groups, which was accompanied by the acceptance of the unquestionable leadership of Imam Khomeini. Although there are different

views regarding the quality and quantity of the presence and role of these strata in the victory process of the Iranian Revolution, most researchers and experts acknowledge that the Islamic Revolution of Iran was the result of the participation and coalition of different strata and social classes. But in the meantime, the role of the deprived classes in the Islamic Revolution has always been discussed and debated. Although some theoreticians and experts of the Islamic Revolution have paid attention to the role of the deprived sections of the society in the Islamic Revolution, the main direction of the research related to the Islamic Revolution has been towards the direction that the new and old middle classes played a prominent role in the occurrence of the Islamic Revolution compared to other strata. For example, experts who have analyzed the causes of the Islamic Revolution from an economic and social point of view, have emphasized the presence of the weak sections of society, including workers and urban marginals, in the process of the revolution.

Throughout history, the structure of the government, both the principle of government and the assemblies, since the assembly was realized only a little in the first period, as well as the army and other institutions because they were from the wealthy class and formed the structure of the government, so-called nobles, and nobles. For this reason, they did not know what was happening to the poor, they could not understand what the poor meant; Their thoughts never came into this matter at all. Those who were born in the cradle of peace and prosperity from their childhood until they reached the government, did not understand that we have another class, which is the poor class. If it came to their mind even once, it would pass. They did not think that this class also has an existence and that we should think about the existence of these as well.

Conclusion

Based on the findings of the research, Imam Khomeini, as the founder of the Islamic Revolution, from the very beginning of the revolution, paid attention to the deprived class and poverty alleviation. In their lectures and books, this issue has always been considered. For example, it is said in the sahfah: One of the great blessings that God blessed this nation is

that the government is the government of the oppressed, the government of the deprived. That is, those who were at the head of the government, when you see that the president left school, she became the president, she was a school student. His speaker came from school and became the speaker. His head of government is a bazaar, whose father is now also a bazaar, apparently, he came from the bazaar and became the head of the government, and so are his other ministers, his other lawyers, and so are his lawyers. Now, you do not see a single one of those people who were the guarantors of the affairs in those times, in the time of the emperor, among all the people involved, whether in the parliament or in the government; And the characteristic of a government of the deprived, the oppressed and the government of the people is that both its

parliament understands what the oppressed and the deprived mean, both the government and the ministers understand what it means, both the president and the speaker of the parliament know what this deprivation means; Because they themselves have touched, they themselves have touched deprivation; They understand what poverty means and what deprivation means. And for this reason, the rule of the deprived has several things, some of which I will share now. One is that because they have felt deprivation, they can think about the deprived. They can understand that if there is no way and this patient falls ill in a village and they want to bring him to the city, what kind of calamities are there, because there is no way, they have to bring him with a donkey, for example, with a horse.

References

1. Abbasi Ashlaqi, M. (2020). The Constructivist Reflections of the Islamic Revolution of Iran on the Revolutionary Movements of the Arab World. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 9(1), 33-57. [In Persian]
2. Atlas of Deprived Areas in the Country. (2017). Barakat Foundation. [In Persian]
3. Azimi Dowlatabadi, A. (2020). The Position of the Deprived and the Oppressed in the Social Thought of Imam Khomeini. *Theories of Muslim Thinkers Quarterly*, 10(2), 71-94. [In Persian]
4. Azizi, S. (2015). Protection of Minorities in International Law. Tehran: Institute for Legal Studies and Research of Shahre Danesh, Second Edition. [In Persian]
5. Badii Azandahi, M., Ghalibaf, M. B., Pourmosavi, S. M., & Pouyandeh, M. H. (2014). Geographical Explanation of Identity Foundations on a National Scale. *Journal of Human Geography Research*, 46(3), 505-522. [In Persian]
6. Bashiriyeh, H. (2005). Revolution and Political Mobilization. Tehran: Tehran University Press, Sixth Edition. [In Persian]
7. Braden, K., & Shelley, F. (2004). *Comprehensive Geopolitics*. (A. Farshi & H. R. Rahnama, Trans.). Tehran: Dafos Publishing, First Edition. [In Persian]
8. Claval, P. (2015). *Geography of the 21st Century*. (H. Sadoogh Vanini, Trans.). Tehran: Shahid Beheshti University Press, First Edition. [In Persian]
9. Deutsch, Karl. (1969). *Nationalism and Social Communication, An Inquiry into the Foundations of Nationality*; <https://mitpress.mit.edu/9780262540018/nationalism-and-social-communication/>
10. Deylami-Mazzi, A., & Shoja, M. (2008). The U.S. and the Strategy of Territorial Revisions in the Middle East. *Political-Economic Information Monthly*, 22(7-8), 96-109. [In Persian]
11. Gharavand, N., & Akbarnajad, M. (2019). Semantics of Unity in the Quran and its Relation to Islamic Awakening. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 8(15), 101-129. [In Persian]
12. Guzzini, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations; *European Journal of International Relations*, Volume 6, Issue 2,

- <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066100006002001>.
13. Hedayati Shahidani, M., & Safari, A. (2017). The Role of Saudi Arabia in the Escalation of Violent Islamic Identity: A Case Study of Central Asia. *Journal of Political Sociology of the Islamic World*, 5(2), 27-50. [In Persian]
 14. Here is the list of references translated into English, with years converted to the Gregorian calendar, and formatted in APA style with the note `[In Persian]` at the end:
 15. Hezarjaribi, J., & Safari Shali, R. (2013). The Discourse of Justice in Post-Revolutionary Development Plans (With Emphasis on Poverty and Deprivation Reduction). *Social Sciences Quarterly*, 61, 1-45. [In Persian]
 16. Irannejad, E., Jamshidi, M. H., & Farshbafian, A. (2012). Social Justice in the Political Thought of Imam Khomeini. *Iranian Journal of Social Development Studies*, 5(1), 115-135. [In Persian]
 17. Keshishian Sirki, G. (2020). The Impact of Imam Khomeini's Discourse on Islamic Awakening. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 9(1), 199-233. [In Persian]
 18. Moshirzadeh, H. (2006). World-System Theory: Capabilities and Limitations of a Radical Perspective. *Politics Quarterly - Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 71, 253-276. [In Persian]
 19. Mousavi, S. M. (2020). Sociological Analysis of the Impact of the Islamic Revolution of Iran on the Ansar Allah Movement in Yemen and Its Future. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 9(18), 219-247. [In Persian]
 20. Muzaffarli, H. (2008): Central Asia and the Caucasus; *Journal of social and political studies*, Guam : from a Taetieal Allianee To Strategic Partnership, NazimMuzaffarli, 3-4 (51-52).
 21. Pendar, M., et al. (2020). Examination and Ranking of Deprivation Levels in the Northern Provinces of the Country. *Regional Planning Quarterly*, 10(38), 19-32. [In Persian]
 22. Radpour Dehnavi, A. H. (2020). An Introduction to the Stages of Islamic Awakening in the Islamic World. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 9(18), 85-111. [In Persian]
 23. Ramazanzadeh, A., & Jokar, M. S. (2010). Identity from the Perspective of Conventional and Radical Constructivism. *Politics Quarterly*, 40(3), 133-150. [In Persian]
 24. Ranjkesh, M. J. (2019). The Impact of the Islamic Revolution of Iran on Islamic Awakening Movements with Emphasis on the Concept of Constructivism Diffusion. *Islamic Awakening Studies Biannual Journal*, 8(15), 51-74. [In Persian]
 25. Rasouli Thani, E. (2012). The Identity of the Islamic Republic of Iran from the Perspective of Constructivism. *Quarterly Journal of Political Science*, 15(58), 177-200. [In Persian]
 26. Rezaei, O., Ahmadi, V., & Moradi, A. (2020). The Role of Economic Poverty in Social and Political Participation and Social Harms: A Case Study of Deprived Neighborhoods in Javanrud City. *Social Work Research Journal*, 7(24), 37-66. [In Persian]
 27. Skocpol, T. (2010). *States and Social Revolutions*. (S. M. Ruintan, Trans.). Tehran: Soroush Publishing, Second Edition. [In Persian]
 28. Tiruneh, G. (2014). *Social Revolutions: Their Causes, Patterns, and Phases*; *Journal SAGE Open*, pp 1-12, (<http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/>) which permits any use, reproduction and distribution of the work without further permission provided the original work is attributed as specified on the SAGE and Open Access page (<http://www.uk.sagepub.com/aboutus/openaccess.htm>). DOI: 10.1177/2158244014548845
 29. Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: the Social Construction of Power Politics; *International Organization*, Vol. 46, No. 2, pp. 391-425, Published by: The MIT Press, <http://www.jstor.org/stable/2706858>

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی

ابراهیم آقامحمدی: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، واحد بین‌الملل کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، کیش، ایران.
محمد رضا قانعی: گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.
گارنیه کشیشیان سیرکی: گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
حسن خداوردی: گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۶ صص ۱۴-۱ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲

چکیده

فقر و محرومیت پدیده‌ای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از نبود حداقل‌های نیاز انسانی یا ناتوانی در تأمین آن ناشی می‌شود و در حقیقت نتیجه نابرابری اجتماعی و اقتصادی بوده که به عنوان مشکل در جامعه بروز می‌کند و تضادهای درون جامعه را بارز و آشکار می‌نماید. وجود طبقه محروم را در هر جامعه‌ای می‌توان دید، اما اینکه چه نسبتی از جمعیت آن جامعه محروم و فقیر است مسأله‌ای اساسی است که می‌تواند از سوی کارگران آن جامعه مورد توجه و تدبیر قرار گیرد. هدف اصلی در این مقاله، بررسی جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی می‌باشد. امام خمینی (ره) به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی، از همان ابتدای آغاز انقلاب، توجه به طبقه محروم و فقرزدایی را مورد توجه و تأکید قرار دادند. امام جمهوری اسلامی را حکومت مستضعفین و محرومین می‌داند که جمهوری اسلامی باید برای آن‌ها کار کند. در این مقاله، از روش توصیفی-تحلیلی و منابع کتابخانه‌ای، برای پاسخ به سوال اصلی تحقیق، یعنی جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟ استفاده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که امام خمینی (ره) به طبقه محروم توجه اساسی داشته، و همواره بر آن تأکید کرده‌اند، آن‌ها را صاحبان اصلی انقلاب دانسته و وظیفه کارگزاران جمهوری اسلامی را حفظ کرامت و خدمت به آنان دانسته است. امام گرایش بی‌شائبه محرومین به انقلاب و حمایت بی‌دریغ آنان از اسلام را امری فراموش ناشدنی می‌داند که نباید بدون جواب بماند.

واژه‌های کلیدی: طبقه محروم، معیار گفتمانی امام خمینی (ره)، انقلاب اسلامی

استاد: آقامحمدی، ابراهیم؛ قانعی، محمد رضا؛ کشیشیان سیرکی، گارنیه، خداوردی، حسن (۱۴۰۳). جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه جامعه و سیاست، ۲(۵)، ۱-۱۴.

^۱. نویسنده مسئول: محمد رضا قانعی، پست الکترونیکی: mohamadreza.ghaedi@iau.ac.ir. تلفن:

مقدمه

محرومیت از عدالت، حقوق شهروندی، انسانی و حتی توسعه اقتصادی کلان، کالا و خدمات، بازار کار، اموال و دارایی‌ها و امنیت فیزیکی و معاش را از جمله مؤلفه‌های طرد اجتماعی‌اند. مهمتر از کالا و ارائه خدمات، نقش مداخله‌گری و انتخاب‌گری افراد در پروسه شکل‌گیری طرد اجتماعی اثرگذار است و بی‌قدرتی و بی‌اختیاری بخشی از محرومیت است. اختیار و آزادی شرط کافی و لازم مسئولیت‌پذیری و مسئولیت‌پذیری لازمه تبدیل قابلیت‌های فردی به کالا و خدمات و رهایی از محرومیت اجتماعی است. طرد اجتماعی پیوند نزدیکی با مفهوم شهروندی، روابط و قابلیت‌های فردی دارد و فراتر از محرومیت و همگون طبقه و محرومیت از روابط اجتماعی است. نوع مهمی از محرومیت که در نفس خود منجر به دیگر شکل‌های محرومیت می‌گردد، محرومیت مفهومی ایستا و طرد مفهومی پویاست. اگر موقعیت محرومیت فرد در طی زمان ثابت باشد و یا بدتر شود به لحاظ اجتماعی مطرود خواهد شد پس طرد بعنوان محرومیت افراد در طول زمان تعریف می‌شود. بارنز می‌گوید: طرد اجتماعی اشاره به فرایندهایی دینامیک و چند بعدی خروج کامل و یا جزئی از سیستم‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی‌ای دارد که تعیین‌گر وفاق اجتماعی فرد با جامعه‌اند. بر این اساس بارنز طرد را نسبت به فقر و محرومیت فرایندی پویا، رابطه‌ای و جماعتی می‌بیند (Hamidiyan & et al., 2014 : 41-42).

در رابطه با طبقه‌بندی افراد جامعه، امام خمینی (ره) دیدگاه خود را اینگونه بیان می‌کنند. امام به صورت کلی جوامع را در طی تاریخ و ایران زمان انقلاب اسلامی را متشکل از دو طبقه بیان می‌کند: یک طبقه اشراف و سرمایه‌داران و مرفهین، که اسکلت حکومت را تشکیل می‌دهند و درکی از احوال مردم جامعه ندارند، که در طی تاریخ اسکلت حکومت، چه اصل حکومت، چه مجلس‌ها از وقتی که مجلس تحقق پیدا کرده چه ارتش و سایر نهادها، از طبقه مرفه بوده‌اند و یک طبقه هم دیگر اقشار مختلف جامعه بوده‌اند که امام در مواقع و ادوار مختلف با عنوان محرومین، طبقه پایین، متوسطین، فرودستان، مستضعفین، پابرهنگها، زاغه‌نشینان از آن‌ها یاد می‌کند و آن‌ها را مجموعاً شامل طبقه متوسط و پایین مصطلح می‌داند که آنچه حق آنهاست نادیده گرفته شده و داده نشده است. همه فکر امام از سال‌های دور سرنوشت طبقه محروم بوده است، حتی در زمان اقامت اجباری در تهران در سال ۴۲ هم در اقامتگاه اجباری دلش به یاد آنهاست و در نامه‌ای به فرزندش آقا مصطفی با ارسال مبلغی پول، از او می‌خواهد با همکاری سایر اهالی در سرمای زمستان در تهیه خاکه زغال و لباس و آذوقه برای نیازمندان قم که زمستان سختی را می‌گذرانند، تحت نظر معتمدین محل اقدام نمایند.

امام، برخلاف برخی نویسندگان که انقلاب اسلامی ملت ایران را دستاورد طبقه متوسط سنتی یا جدید یا ائتلاف میان ایشان می‌دانند، انقلاب اسلامی را مرهون تلاش مردم متشکل از محرومان، پابرهنگان، مستضعفان، طبقه پایین و متوسطین جامعه می‌داند. امام به عنوان رهبر نهضت و رهبر انقلاب اسلامی و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، معتقدند مردم این نهضت را به ثمر رساندند این جمهوری و این دولت جمهوری اسلامی را ایجاد کردند، آن هم نه همه مردم، مردم پابرهنگه، متوسطین، محرومین و طبقه محروم، اعم از زن و مرد انقلاب را به ثمر نشاندند. طبقه‌ای که از همه رفاه‌ها محروم بود لکن قلبش مملو از اسلام و ایمان بود. امام فقط زاغه‌نشین را محروم نمی‌داند او طبقه محروم را منهای عیان و اشراف و مالکان و سرمایه‌داران کلان می‌داند، اعم از بازاری و کارگر و کشاورز و کارمند و دانشگاهی و شهری و روستایی، و این‌ها را آقای همه مسئولین نظام می‌داند و می‌فرمایند این‌ها آقای ما هستند و بر ما منت دارند. امام نهضت و این پیروزی را مرهون طبقه جوان ایران، آن هم طبقه جوان درجه سه، طبقه جوان محروم، پابرهنگها، زاغه‌نشینها، دانشگاهی‌ها، مردم کوچه و بازار که با هم برای خدا متحد و قیام کردند می‌داند که ثمره انقلاب هم باید متعلق به این‌ها باشد و سیاست دولت‌ها برای رشد و تعالی محرومین این طبقه باشد. امام خمینی به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی، همواره به موضوع فقر و طبقه محروم در جامعه تأکید و توجه داشتند. در سخنانشان همیشه به مسئولان، توجه به این موضوع را گوشزد می‌کردند. بنابراین آیا گفتمان امام در توجه به فرهنگ محرومین برای مقابله با اشرافیت و تبارسالاری و تقویت و اجرای عدالت اسلامی و کاهش فاصله طبقاتی و فراهم کردن فرصت‌های برابر برای تقویت محرومین مورد دقت بوده است یا از این امر غفلت انجام گرفته است؟ همچنین با توجه به مسأله فقر و محرومیت، در این مقاله سوال اصلی مطرح شده این است که جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی چگونه بوده است؟ لازم به ذکر است که می‌توان از دلایل انقلاب در ایران را هویت‌خواهی قشر و طبقه‌ای (محروم) دانست که هویت آن‌ها نادیده گرفته شده بود؛ از این رو می‌توان با رویکرد نظری به نظریه سازهانگاری، در این مقاله به بررسی موضوع پرداخت.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

در بررسی پیشینه‌های مرتبط با موضوع مقاله می‌توان به این پیشینه‌ها اشاره کرد: نوری کلاکی و سلیمی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان چالش‌های رانت و فساد سیاسی برای جامعه مطلوب اسلامی با رویکردی به آراء امام خمینی (ره)، بیان می‌کنند که پژوهش حاضر به دنبال بررسی چالش‌های رانت و فساد سیاسی در جامعه اسلامی است که به طور موردی، دیدگاه‌های امام خمینی (ره) را مورد تأکید قرار می‌دهد. روشی که

مورد استفاده پژوهش حاضر قرار گرفته است، توصیفی-تحلیلی است. سؤال پژوهش این است که بر مبنای رویکرد امام خمینی، رانت و فساد سیاسی از چه راه‌هایی باعث عدم تحقق جامعه مطلوب اسلامی می‌شوند؟ پاسخی که مطرح می‌شود این است: رانت انواع مختلفی از رانت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دارد که از نظر امام خمینی (ره)، مصادیق متعدد رانت شامل بی‌عدالتی در دستیابی به منافع، تبعیض و رابطه گزایی، قوم و خویش‌سالاری، بی‌قانونی و عدم توجه به شایسته‌سالاری است. تبعات رانت نیز بر هم خوردن تعدیل در نظام اسلامی، افزایش فاصله طبقاتی، گسترش محرومیت و نادیده گرفتن حاکمیت قانون و از همه مهم‌تر، نادیده گرفته شدن احکام شرع است که همگی چالشی برای تحقق جامعه مطلوب اسلامی محسوب می‌شوند. پیشنهاد این است که تنقیح بحث رانت از منظر فقهی و بررسی آثار مخرب آن در حوزه سیاست و اجتماع راهکاری برای آشکار شدن و شناختن این وجه از فساد در جامعه اسلامی و مبارزه با آن است.

عظیمی دولت‌آبادی (۱۳۹۹) در مقاله با عنوان جایگاه اقشار محروم و مستضعف در اندیشه اجتماعی امام خمینی، با هدف بررسی جایگاه اقشار محروم در اندیشه امام خمینی پژوهش خود را انجام داده است. پرسش‌های پژوهش ناظر به جایگاه و نقش محرومان و مستضعفان در پیروزی انقلاب اسلامی و تدوام جمهوری اسلامی می‌باشد. یافته‌های این پژوهش که از نوع پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی بوده و با روش اسنادی انجام شده است نشان می‌دهد که بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران بر خلاف بسیاری از تحلیلگران انقلاب ایران، که این انقلاب را محصول طبقه متوسط سنتی یا جدید و یا ائتلاف میان آنان می‌دانند، انقلاب اسلامی را رهاورد محرومان و مستضعفان جامعه می‌داند. ایشان همیشه طبقه محروم و مستضعف جامعه را مورد ستایش قرار می‌داد؛ محرومان را نور چشم خود و اولیای نغم همه می‌دانست و خدمت به آنان را خدمت به خدا به حساب می‌آورد. مهم‌ترین وعده‌های ایشان به محرومان در مورد آب و برق مجانی و مسکن و بهداشت در اوج قدرت و محبوبیتشان در اسفند ۵۷ بعد از پیروزی انقلاب انجام گرفت؛ وعده‌هایی که برای جلب حمایت آنان نبود؛ آرمانی بود که تا آخر حیاتشان بر آن‌ها پافشرد و نهادهای مهمی برای تأمین آن‌ها تأسیس کرد. در نگاه امام خمینی محرومان، خاستگاه انبیا، پیروان اسلام، پدید آورندگان انقلاب و حامیان جمهوری اسلامی محسوب می‌شوند.

ایران‌نژاد و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله با عنوان عدالت اجتماعی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، بیان می‌کنند که عدالت از شوون و مقومات وجود و محور زندگانی انسان است که بدون آن آدمیان معنای زندگی را در نمی‌یابند و جامعه نیز جز با قیام به قسط و گسترش آن قوام نمی‌یابد. بعلاوه عدالت و قسط، عدالت‌خواهی و قسط‌طلبی شأنی از شوون فطری انسان است که بدون آن انسانیت انسان معنا نمی‌یابد و آدمی که دارای عقل سلیم است با جذبه‌ای خاص به سوی عدل و داد در حرکت است. عدل و داد نه تنها عامل رشد، توسعه، رفاه و امنیت در جامعه که عامل وحدت و یکپارچگی جامعه نیز هست. عدالت و داد، در وجود انسان، استقامت و اعتدال می‌آفریند و در جامعه بشری نیز استقامت، استحقاق، اعتدال، فضیلت و استقلال را به بار می‌آورد. در بررسی دیدگاه امام خمینی در مورد مفهوم عدالت اجتماعی ابتدا واژه عدالت و قسط از لحاظ تاریخی در اندیشه اسلامی بررسی شده است. سپس در ادامه مقاله به بحث در مورد معانی و موضوعات عدالت از دیدگاه امام (ره) پرداخته شده، و نهایتاً برخی از راهکارهای اساسی که ایشان برای عملی شدن عدالت اجتماعی در نظر دارد از لابه‌لای مکتوبات و فرمایشاتشان استنتاج و استخراج گردیده است.

جمشیدی و ایران‌نژاد (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان مقدمه‌ای بر تبیین عدالت اجتماعی در اندیشه امام خمینی (س)، بیان می‌کنند که عدالت اجتماعی از شوون و مقومات وجود و محور زندگانی انسان است که بدون آن آدمیان معنای زندگی را در نمی‌یابند و جامعه نیز جز با قیام به قسط و گسترش آن قوام نمی‌یابد. به علاوه عدالت و قسط، عدالت‌خواهی و قسط‌طلبی شأنی از شوون فطری انسان است که بدون آن انسانیت انسان معنا نمی‌یابد. کسی که دارای عقل سلیم است با جذبه‌ای خاص به سوی عدل و داد در حرکت است. عدل و داد نه تنها عامل رشد، توسعه، رفاه و امنیت در جامعه که عامل وحدت و یکپارچگی جامعه نیز است. در این پژوهش، ابتدا، عدالت اجتماعی از دیدگاه بنیانگذار کبیر انقلاب اسلامی امام خمینی تبیین می‌شود. در ادامه دیدگاه ایشان در باب مفهوم عدالت اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد. ابتدا واژه عدالت و قسط از لحاظ تاریخی در اندیشه اسلامی بررسی شده است و سپس به بحث در مورد معانی و موضوعات عدالت از دیدگاه امام پرداخته شده، و نهایتاً برخی از راهکارهای اساسی که ایشان برای عملی شدن عدالت اجتماعی در نظر دارد از لابه‌لای مکتوبات و فرمایشاتشان استنتاج و استخراج گردیده است.

با بررسی مقالات و پژوهش‌های انجام گرفته، جایگاه طبقه محروم در جامعه از سوی مسئولان همیشه مورد توجه قرار داشته است و در سخنرانی‌ها و برنامه‌های دولت‌ها، مطرح بوده است؛ اما آنچه که می‌توان اذعان کرد، این طبقه کاهش نداشته است. آنچه که تفاوت و جنبه نوآوری میان نتایج این مقاله با مقالات و پیشینه پژوهش را نشان می‌دهد این است که بررسی جایگاه و وضعیت طبقه محروم در گفتمان امام خمینی به صورت ویژه نشان می‌دهد که امام همواره نقش طبقه محروم در پیروزی انقلاب و در حفظ و تداوم آن را برجسته و سرنوشت‌ساز دانسته و بر آن تأکید داشته و به مؤلین جمهوری اسلامی یادآوری نموده که در عمل به کرامت و خدمت به این طبقه متعهد باشند و در جهت رفاه و آسایش آنان عمل کنند، چیزی که یافته‌های تحقیق نیز آن را نشان می‌دهند.

نظریه سازه‌انگاری

از میان رهیافت‌ها و رویکردهای سیاسی، نظریه سازه‌انگاری به دلیل توجه ویژه به فرهنگ، هویت و تعاملات بین‌ذهانی به طور جامع‌تری قادر است تحولات به وجود آمده از انقلاب اسلامی را در ایران، تحلیل و بررسی کند. «سازه‌انگاران با تأکید بر، بر ساخته بودن واقعیت و نقش تعامل اجتماعی در شکل‌گیری، حفظ و تغییر هویت‌ها، توجه خاصی به انگاره‌های هویتی دارند. در واقع در نگرش این نظریه از روابط بین الملل، هنجارها به معناها و هویت‌ها شکل می‌دهند و این امکان را برای بازیگران فراهم می‌نمایند تا محیط اطراف خود را تفسیر کنند» (Ranj Kash, 2019 : 55). سازه‌انگاران مانند نظریه‌پردازان انتقادی و پست‌مدرن‌ها، معتقدند که واقعیت اجتماعی خارجی و عینی آن گونه که به نظر می‌رسد وجود ندارد. عقیده کلیدی در این رویکرد این است که دنیای اجتماعی از جمله روابط بین‌الملل، یک ساختار بشری است. طبق نظر سازه‌انگاران، دنیای اجتماعی چیز خاص و معینی نیست، یعنی چیزی در خارج نیست که قوانین آن از طریق تحقیق علمی آنگونه که رفتارگرایان و اثبات‌گرایان معتقدند قابل کشف باشد و یا با کمک نظریه‌های علمی قابل تشریح باشد. بلکه بیشتر زمینه‌ای بین ذهنی است. یعنی برای افرادی که آن را ساخته‌اند و در آن زندگی می‌کنند و آن را می‌فهمند دارای معنی است (khalili, 2006 : 36).

آنچه سازه‌انگاران بر آن تأکید می‌کنند سرشت اجتماعی کنشگران اجتماعی است؛ در واقع انسان‌ها را در روابط اجتماعی خود می‌بینند. دولت‌ها و هر کنشگر انسانی که در روابط بین‌الملل می‌شناسیم، یک هویت اجتماعی دارد؛ یعنی نمی‌توان کنشگری ماقبل اجتماعی تصور کرد و هویت کنشگران از تعامل بین خودشان حاصل شده است. «مباحث هستی‌شناسی کانون توجه سازه‌انگاران است و آن‌ها مرکز ثقل بحث را در حوزه بین‌المللی از معرفت‌شناسی (جریان غالب مدرنیته)، به هستی‌شناسی منتقل کرده‌اند که مایل است جهان و موجودات آن را در حال شدن ببیند تا بودن» (Guzzini, 2000: 144). در این رویکرد آنچه عامل بر ساختن هویت‌هاست، مفاهیم و هنجارها هستند که به هویت شکل می‌دهند و هویت‌ها نیز به منافع شکل می‌دهند. بنابراین منافع از پیش تعیین شده‌ای برای کنشگران نمی‌توانیم فرض کنیم. سازه‌انگاران معتقدند عوامل آرمانی یا ایده‌ها تبدیل به ارزش و ارزش‌ها تبدیل به هنجار و هنجار بر هویت تأثیر گذاشته و محتوای هویت را تغییر می‌دهند؛ هویت نیز به نوبه خود اساس منافع و کنش را می‌سازد. مفهوم هویت عنوانی است برای برداشتی که بازیگر در ارتباط خود با دیگران از "خود" دارد. در هسته مرکزی هویت "ادراک" قرار دارد. ادراک از خود و دیگران به عنوان روشی که در آن بازیگر از دیگران نقش تعیین‌کننده‌ای برای "خود" هویت بازیگر دارد، مورد استفاده قرار می‌گیرد. هنجارها و ارزش‌های بازیگر هویت آن را ایجاد می‌کند در محتوای هویت مؤلفه‌های سه‌گانه باورها، ارزش‌ها و هنجارها در کنار فیلتر ادراک یا تمیزدهنده "خودی" و "غیرخودی" قرار دارد. دولت‌ها هنجارها را به دلیل ارتباط نزدیکی که با ارزش‌ها دارند حفظ می‌کنند. سازه‌گرایان معتقدند یکسری الگوهایی هستند که هویت بازیگر را می‌سازند که این هویت در راستای منافع خود، کنش بازیگر را بروز می‌دهد. مارتین گریفیثس سازه‌انگاری را رویکردی برای بررسی روابط بین‌الملل می‌داند که هنگام تبیین رفتار کنشگران، بر اولویت متغیرهای غیرمادی و به طور مشخص هنجارها، فرهنگ، هویت و اندیشه‌ها تأکید دارد. درحالی‌که رویکرد های خردباور در روابط بین‌الملل، روندهای شکل‌گیری هویت و منافع را کنار می‌گذارند و به جای آن نگاه خود را بر تعاملات راهبردی بازیگران منفعت‌جویی متمرکز می‌سازند که در شرایط آنارشیک به سر می‌برند. هواداران سازه‌انگاری روندهایی را بررسی می‌کنند که هویت‌ها و منافع کنشگران، از طریق آن‌ها در جریان تعامل اجتماعی مستمر با سایر بازیگران تولید، بازتولید و گاه دگرگون می‌شود (Rasouli sani, 2012 : 174).

سازه‌انگاران با تأکید بر بر ساخته بودن واقعیت و نقش تعامل اجتماعی در شکل‌گیری، حفظ و تغییر هویت‌ها، توجه خاصی به انگاره‌های هویتی دارند. بر ساخته‌گرایی اجتماعی، مخالف ذات‌انگاری در علوم اجتماعی حاصل تلاش‌های کسانی مانند پیتر برگر، اروینگ گافمن، هوارد بکر و یکی از متأخرین آن‌ها، آنتونی گیدنز می‌باشد که بر ماهیت اجتماعی و رابطه‌ای هویت بر خود در مقابل دیگری تأکید می‌کند. گیدنز با طرح مفهوم بازتابندگی، هویت فردی را تصویری بازتابی خودفهمی‌های خویشتن در ارتباط با دیگری می‌داند که به طور روزمره و مداوم ایجاد می‌شود ناشی از یک ماهیت بین‌ذهنی زندگی اجتماعی است. در فهم بر ساخته‌انگاران از هویت، نگاه رادیکال پساساختارگرایان و پست‌مدرن‌ها نیز وجود دارد که نگاه ساختاریابی اخیر و متعارف در علوم اجتماعی را در بررسی هویت، ناکافی دانسته و آن را صرفاً کاریکاتوری از فرایند ساخته شدن هویت می‌دانند، چون به نقش قدرت و گفتمان در فرایند شکل‌گیری هویت توجه ندارند. این‌ها معتقدند که جریان ساختاریابی نیز در نهایت خود به دام ذات‌انگاری می‌افتد و نمی‌تواند سیاست هویت را بیان کند. الکساندر ونت در کتاب نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل، درباره مفهوم هویت معتقد است که هویت عبارتست از آنچه که چیزی را به آنچه که هست تبدیل می‌کند و تصریح می‌کند که هویت، خصوصیتی در کنشگران نیست‌مند است که موجد تعاملات انگیزشی و رفتاری می‌باشد. این به معنای آن است که هویت در اساس، یک مشخصه ذهنی است که ریشه در فهم کنشگر از خود دارد. البته این فهم اغلب وابسته به این است که آیا سایر کنشگران، کنشگر را به همان شکل بازنمایی می‌کنند یا نه و در این محدوده، هویت واجد یک ویژگی بین‌ذهنی است. به عبارت دیگر هویت شامل دو انگاره می‌باشد: خود و دیگری (Ramazanzadeh & Jookar, 2010 : 135-139).

در واقع ونت با این فرض شروع می‌کند که دو کنشگر خود و دیگری در یک وضعیت طبیعی در نخستین دیدار با هم روبرو می‌شوند. هر کدام از این دو تنها خواستار بقاء بوده و دارای توانایی‌های مادی مشخص هستند، اما هیچکدام انگیزه بیولوژیکی و یا ذاتی برای قدرت و سلطه بر دیگری نداشته و هیچ گذشته امنیتی یا غیر امنیتی بین این دو وجود ندارد. ونت در باب چگونه ساخته شدن هویت‌های مختلف، به آن‌ها از منظر تعامل‌گرای نمادین می‌نگرد که هویت کنشگران از طریق فرایند علامت‌دهی، تغییر و پاسخ انجام می‌شود. از نظر او، ارتباط با یکدیگر بر اساس فهم‌های خود از یکدیگر در یک کنش اجتماعی، به چهار صحنه تقسیم می‌شوند:

صحنه اول: خویشتن بر اساس تعریفی پیشینی از وضعیت خود، وارد تعامل می‌شوند. این علامتی است که به دیگری در مورد نقشی که خویشتن می‌خواهد در تعامل به عهده بگیرد و نقش متناظری که در دیگری می‌خواهد بیاموزد. در صحنه دوم: دیگری معنای کنش در خویشتن را با تفاسیر خود می‌سنجد. دیگری بر اساس تعریف پیش‌بینی‌اش از وضعیت و همچنین نوع اطلاعات موجود در علامت خویشتن، تفسیر دیگری را هدایت می‌کند. در صحنه سوم: دیگری بر اساس تعریف جدید از وضعیت به کنش دست می‌زند. این امر هم به مانند کنش خویشتن به علامتی درباره نقشی که دیگری می‌خواهد بگیرد و نقش متناظری که می‌خواهد خویشتن را در قالب آن قرار دهد، قوام می‌بخشد. در صحنه چهارم: خویشتن دیگری را تفسیر و پاسخ خود را آماده می‌کند. ونت معتقد است که هویت براساس چنین فرایندی ساخته می‌شود و از طریق تکرار فرایندهای تعاملی، هویت‌ها و انتظارات در مورد همدیگر تثبیت شده و گسترش می‌یابند (Ramazanzadeh & Jookar, 2010: 139-140). به علاوه براساس دیدگاه ونت، آنا‌رشی چیزی است که دولت‌ها از آن می‌فهمند. بنابراین، آنا‌رشی منطبق خاص ندارد و معلول عمل‌ها یا رویه‌هایی است که ساختار خاصی از هویت‌ها و منافع و نه ساختاری دیگر را می‌آفریند. نکته دیگری که در زمینه فرهنگ حاکم بر نظام بین‌الملل و رابطه آن با آنا‌رشی محدود نکردن مفهوم هنجارها و قواعد نظام یا جامعه بین‌الملل به قواعد و هنجارهای خوب است، یعنی آنچه باعث کاهش خشونت در نظام می‌شود. یک نظام بین‌الملل می‌تواند واجد قواعد و هنجارهایی باشد که باعث افزایش خشونت نیز شود. موضع سازه‌انگاری در مورد تغییر آن است که می‌خواهند توضیح دهند که تغییر چرا و چگونه رخ می‌دهد و چرا تغییرات در سطح وسیع رخ نمی‌دهند. تغییر هویت‌ها در بلند مدت می‌تواند به تغییر ساختارها منجر شود. ونت بر آن است که سرشت نظام در کل یا آنچه او فرهنگ روابط بین‌الملل می‌نامد، می‌تواند سه حالت داشته باشند: فرهنگ هابزی، لاکی و کانتی که به رفتار دولت‌ها ساختار می‌بخشند. آنچه اهمیت می‌یابد این است که هویت‌ها و منافع چگونه ساخته می‌شوند. برای فهم هویت‌ها و هنجارها نیز، بررسی معانی بین‌اذهانی لازم است (Moshirzadeh, 2006: 253). در این رابطه ونت به صراحت اشاره می‌کند که هویت‌ها و منافع دولت‌ها در تعامل با یکدیگر شکل می‌گیرند (Wendt, 1992: 330).

طبقه محروم

محرومین همیشه بخش زیادی از مردمان جوامع را تشکیل داده‌اند. اگرچه نسبت آن‌ها به سایر اقشار اجتماعی در جوامع و زمان‌های مختلف، متفاوت بوده است اما آن‌ها همواره اکثریت جوامع را در مقابل اقلیت صاحب قدرت و ثروت در بیشتر کشورهای دنیا شامل شده‌اند. به ویژه اینکه آن‌ها معمولاً در حاشیه تحولات بوده و حداکثر پیرو سایر گروه‌ها در حرکت‌های جمعی بوده‌اند. در ادبیات سیاسی غرب، محرومین یا همان توده‌ها، به طور اصلی واجد نقش منفی در حرکت‌های سیاسی و اجتماعی دانسته شده‌اند. از روانشناسان اجتماعی تا نظریه‌پردازان جامعه توده‌وار، هیچکدام چندان نگاه مثبتی به حرکت‌های جمعی توده‌ها نداشته‌اند. به طوریکه خارج از سنت مارکسیستی، تا پیش از دهه ۱۹۶۰ بیشتر متفکران غربی از حرکت‌های توده‌ای به شدت هراس داشته و آن را به واسطه تحریک‌پذیری، تلقین‌پذیری و زودباوری، تهدید کننده نظم اجتماعی دانسته و در مجموع، عملی غیرعقلانی محسوب می‌کردند. اگرچه این نگاه همچنان نیز در میان بخش زیادی از این متفکران نسبت به برخی حرکت‌های جمعی، به خصوص انقلاب‌ها به عنوان گسترده‌ترین نوع آن، وجود دارد (Azimi Dolatabadi, 2020: 72). فقر معضلی است که تمامی جوامع بشری با آن روبرو هستند. فقر همان وضعیتی است که فرد در آن با فقدان منابع مالی و پولی مواجه است. افرادی که با فقر مواجه هستند با وضعیت اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی خاصی مواجه می‌شوند که متفاوت از افراد طبقات اقتصادی بالاتر جامعه است به عبارت دیگر فقر در استراتژی و کنش اقتصادی، سیاسی و اجتماعی افراد نقش مهمی دارد. سطح بالای نابرابری و فقر، سرمایه اجتماعی را تضعیف می‌کند، بدین صورت که نابرابری درآمد و فقر موجب افزایش بدگمانی و استرس در بین افراد جامعه شده و مشارکت اجتماعی را کاهش می‌دهد و همچنین موجب واکنش‌های خشم‌آلود افراد نسبت به وقایع پیرامون خود می‌شود. مشکلات اقتصادی بر سطح زندگی، الگوی مصرف و فعالیت‌های اوقات فراغت تأثیر می‌گذارد و این به طور مستقیم یا غیرمستقیم با ایجاد یا حفظ روابط دوستان یا آشنایان و نیز با عدم توانایی سفرهای تعطیلات، رفتن به رستوران یا میزبانی مهمانی‌های خویشاوندی مرتبط است. درآمد کم مانع از آن می‌شود که فقیران زندگی خود را با عزت نفس انجام دهند. مجموعه این پیامدها و رفتارها، سلامت عمومی را دچار آسیب می‌کند و امنیت اجتماعی و سیاسی را با مخاطره روبرو می‌سازد و تعاملات اجتماعی فقرای شهری را با گسست روبرو می‌سازد. از اینرو، اگر فقرا در کیفیت روابطشان با افراد دیگر، نزدیکان و گروه‌های اجتماعی که وی عضو آن‌ها هستند، کنشگری مناسب نداشته باشند، دچار اختلال می‌شوند،

فرایند طرد اجتماعی برای آن‌ها اتفاق می‌افتد، خلاقیت‌های خود را از دست می‌دهند، زیست‌پذیری اجتماعی آن‌ها کم شده و این قضیه منجر به ایجاد الگوهای رفتاری ناسالم، زوال معنایی، ایجاد فرهنگ سلطه‌پذیری، نگرش کوتاه‌مدت به آینده، کاهش تعلق اجتماعی و مشارکت‌های برانگیخته، زوال اعتماد و مسئولیت‌پذیری و در نهایت، کم‌رنگ شدن امنیت اجتماعی (عینی و ذهنی) آن‌ها خواهد شد و به تعبیر مک‌الرو می‌تواند سرمایه انسان را در آن‌ها خاموش سازد (Rezai & et al., 2020 : 38-39).

انقلاب اسلامی ایران

انقلاب تحولی است که خارج از بلوک قدرت مستقر پدید می‌آید، که در طی آن، گروه‌های خارج از بلوک قدرت دست به بسیج توده‌ای می‌زنند و در صورت پیروزی قدرت را به دست می‌گیرند. رهبری، ایدئولوژی و سازمان، عناصر همبسته‌ای در انقلاب هستند و این همبستگی در مفهوم بسیج سیاسی که از مفاهیم اساسی در بررسی انقلاب است، آشکار می‌شود (Bashirih, 2005 : 6-8). انقلاب‌های اجتماعی باعث دگرگونی‌های ریشه‌ای در ساختار طبقاتی و اجتماعی می‌شوند و به طور همزمان تحولات سیاسی و اجتماعی را در پی دارد و این تغییر و تحولات از طریق منازعات سیاسی و اجتماعی شدید که نیروهای اجتماعی در آن نقش کلیدی دارند، اتفاق می‌افتد (Skocpol, 2010 : 21). قیام‌های مردمی به قدمت تاریخ در یونان باستان است، "انقلاب‌ها" توسط رژیم‌های مختلف به عنوان یک روش عادی برای به دست گرفتن قدرت در نظر گرفته می‌شدند. آن‌ها هر زمان رخ می‌دادند که رژیم‌های دموکراتیک، الیگارش‌ی و سلطنتی در قدرت گرفتن متناوب می‌شدند و چنین تناوبی از قدرت سیاسی اغلب از طریق خشونت رخ می‌داد. با این حال همه متفکران سیاسی آن زمان معتقد نبودند که "انقلاب" جنبه دائمی سیاست است. برای مثال ارسطو استدلال کرد که پایدارترین سیستم سیاسی نه دموکراسی، الیگارش‌ی و نه یک سلطنت بود بلکه ترکیبی از این سه بود. نظام سیاسی پایدار ارسطو طبقه متوسط بزرگی خواهد داشت. طبقه متوسط یک طبقه ترکیبی خواهد بود که از حکمت و ثروت الیگارش‌ی و سلطنت استفاده خواهد کرد اما همچنین از بیشترین تعداد مردم تشکیل خواهد شد همانطور که در یک دموکراسی بود. به عبارت دیگر، وقتی اموال و قدرت به طور گسترده‌ای در میان افراد یک جامعه خاص توزیع شود، هیچ دلیلی برای روشن کردن انقلاب وجود نخواهد داشت. در واقع، دموکراسی‌های صنعتی مدرن، که طبقه متوسط بزرگی دارند، به نظر می‌رسد از نظر سیاسی پایدار هستند، و این شواهد نشان می‌دهد که نظریه ارسطو در آزمون زمان متوقف شده است (Tiruneh, 2014 : 1).

انقلاب اسلامی ایران که بر اساس اندیشه‌های امام خمینی (ره) به پیروزی رسید، دارای ویژگی‌هایی است که بر نظام بین‌الملل تأثیرگذار بوده است و در الهام بخشیدن به مسلمانان جهان در منطقه و جهان در مبارزه علیه استعمارگران، نقش بسزایی را ایفا نموده است. انقلاب اسلامی ایران در برهه‌ای از تاریخ ایجاد و به پیروزی رسید که در جهان، دین یا به عنوان افیون توده‌ها معرفی می‌شد یا مدرنیته، دین و سنت گذشتگان را زنجیری بر دست و پای بشر قلمداد می‌کرد که باید با تکنیک مدرن آن را باز کرد و بشر را از آن رها کنید و آنگاه بشر با ذهنی نو، دنیا را از نو بسازد. در دنیا انقلاب به نام دین حرفی غریب و نامتجانس برای جهان قرن بیستم بود. امام با الهام و تأسی از دعوت انبیاء در میان توده مردم و طبقات پایین و محرومان جامعه، که همواره در نهضت انبیاء خاستگاه دین و انقلاب‌های الهی بودند، پرچم دین‌مداری را برافراشت و از مردمی ستم دیده و افسرده و خاموش و استبدادزده، یک ملت انقلابی ساخت که بدون اعتناء به بت‌های مدرن شرق و غرب، بساط نظام شاهی و اشرافیت برتری‌طلب را برانداخت و در دل دنیای افیون‌زده مارکسیسم و جهان مدرنیته غرب، نظام جمهوری اسلامی ایران را بر پا نمودند. اینکه چه مردمانی این کار بزرگ را کردند و با چه انگیزه و امیدی به این راه آمدند، در کلام امام طبقه محروم جامعه بودند، که برای حاکمیت عدالت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) به پا خواسته بودند. و طبیعی است ماندگاری جمهوری اسلامی به این است که محرومان و فرودستان که صاحبان این انقلاب و این نظام هستند، با همان نگاهی که امام به آنان می‌نگریست در تداوم جمهوری اسلامی دیده شوند و جایگاه و شأن و منزلت آنان چون حضورشان برجسته بماند. انقلاب سال ۱۳۵۷ هجری شمسی در ایران (مشهور به انقلاب اسلامی)، که با مشارکت اکثریت مردم، احزاب، روشنفکران و دانشجویان ایران انجام پذیرفت، نظام پادشاهی ایران را سرنگون و زمینه روی کار آمدن نظام جمهوری اسلامی به رهبری روحانی شیعه حضرت آیت‌الله سیدروح‌الله موسوی خمینی در ایران را فراهم کرد. تفکرات و شخصیت‌های اسلامی در این انقلاب حضور برجسته‌ای داشتند و امام خمینی آن را انقلاب اسلامی خواند. این انقلاب با نام انقلاب بهمن ۵۷ نیز شناخته می‌شود. «یکی از وجوه تمایز انقلاب اسلامی ایران با سایر انقلاب‌های بزرگ جهان، وجه مسالمت‌آمیز و غیر مسلحانه بودن آن است که باعث شده وجوه نرم و گفتمانی آن بر سایر وجوه ارجحیت یابد» (Abasi Eshlaghi, 2020 : 33).

هویت، هویت‌خواهی و انقلاب

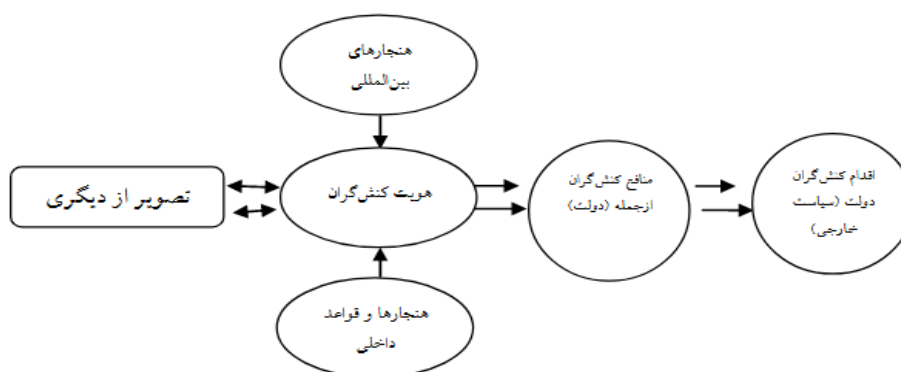
«هویت از تشبه یا همسان شدن فرد با [مسأله‌ای] که خارج از آن ناشی می‌شود. این [مسأله] خارج از محیط فیزیکی یا مادی و چشم اندازه‌ها، ارزش‌های یک سرزمین یا یک گروه است. این مسأله مستلزم پذیرش آن‌هایی است که مایل‌اند فرد یا گروه را در هم آمیخته ببینند. این [موضوعی] است که مطالعه هویت را مسأله‌ای ظریف و پیچیده می‌کند، زیرا یک واقعیت مطلق نیست و متناسب با شرایط تفاوت می‌کند.

ما در زندگی آن را تجربه می‌کنیم، مثلاً ممکن است من خود را نسبت به کسی که در ۳۰ کیلومتری خانه‌ام ساکن است اجنبی بدانم ولی هنگامی که یکدیگر را در ژاپن و یا ایالات متحده می‌بینیم همدیگر را هم‌وطن می‌دانیم. [لاجرم،] سطوحی از هویت وجود دارد که باید آن را چیزی شبیه عروسک‌های تودرتو دانست. [بنابراین] هویت یک مفهوم طبیعی نیست بلکه پدیده‌ای اجتماعی است که در تعامل اعضای گروه با همدیگر و با بیگانگان همواره در روند تکامل و تغییر قرار دارد» (Azizi, 2015 : 106; Claval, 2015 : 91).

هویت یکی از مقولاتی است که در زمان و مکان مشخصی نمایان می‌شود و بر اثر درهم‌آمیختگی عوامل طبیعی و انسانی در یک مکان خاص شکل می‌گیرد. به طور کلی هویت به دو دسته هویت شخصی و هویت اجتماعی تقسیم می‌شود. هویت شخصی بر شرح حال و ویژگی‌های استوار است و به این سوال که من کیستم و به کجای جهان تعلق دارم؟ پاسخ می‌دهد و هویت اجتماعی براساس عضویت افراد در گروه‌های اجتماعی تعیین می‌شود. از انواع هویت‌های اجتماعی می‌توان به هویت‌های فرهنگی، قومی، دینی، زبانی، نژادی، ملی و طبقاتی اشاره کرد (Badiei Azandahi & et al., 2014 : 506). در نظام‌های سیاسی که تکثرگرایی دینی و قومی دارند با مشکلات هویت‌های اجتماعی و فشارهای ملی‌گرایی روبرو هستند. هارم دی بلیج (۱۹۹۲) متذکر می‌شود که در جهان قرن بیست‌ویکم، مشکلات در دو موضوع خلاصه می‌شود: اول چارچوب‌های مرزی که ریشه در دهه ۱۸۰۰ میلادی دارند و دوم نظام‌های سیاسی که معدودی از آن‌ها می‌توانند فشارهای نوظهور ملی‌گرایی و منطقه‌گرایی را تحمل کنند (Beraden & Sheli, 2004 : 133).

حال معتقد است که آن هویت‌های قدیمی که به مدت طولانی جهان اجتماعی را دوام بخشیده بود در معرض اضمحلال قرار گرفته‌اند به طوری که اکنون بحث هویت‌های جدید و مجزا شدن انسان مدرن مطرح می‌باشد. این وضعیت که اصطلاحاً بحران هویت نامگذاری شده است به ضرر بخشی از فرایند گسترده‌تر تحولی دیده می‌شود که ساختارهای اصلی را جابجا کرده و ساختاری را که برای افراد، تکیه‌گاه محکمی در جهان اجتماعی فراهم می‌کرد تخریب نموده است. حال به سه نوع فهم یا ادراک از هویت اشاره می‌کند: سوژه روشنگری (انسان به مثابه یک فرد با هویت واحد با هسته درونی و ماندگار)، سوژه جامعه‌شناختی (شکل‌گیری هویت انسان در تعامل با دیگران مهم) و سوژه پست مدرن (فرایند هویت‌یابی ناپایدار، دو رگه و مشکل‌زا و چند پاره). همچنین حال سه پیامد جهانی‌شدن برای هویت‌های فرهنگی را اینگونه مطرح می‌کند: ۱. هویت‌های ملی در نتیجه رشد همسانی فرهنگی و "پست مدرن جهانی" فرسوده می‌شوند؛ ۲. هویت‌های ملی و دیگر هویت‌های محلی یا خاص گرایانه، با مقاومت در برابر جهانی‌شدن، تقویت می‌شوند؛ ۳. هویت‌های ملی رو به اضمحلال می‌روند در حالی که هویت‌های دورگه جدیدی جای آن‌ها را می‌گیرند. به گفته حال، قومیت‌های متقابل (بعد ملی هویت) که بر بعد ملی تأکید دارند و بنیادگرایی‌های مذهبی (بعد مذهبی) هر چند که از بعضی جهات محلی می‌باشند اما جهانی نیز هستند. در واقع به این دلیل که این‌ها جماعت‌هایی می‌باشند که توسط رسانه‌ها خارج از کنترل نسبی دولت شکل می‌گیرند، دارای رویکردی جهانی هم می‌شوند. این می‌تواند به جهانی‌شدن مرتبط باشد زیرا که شامل همسانی فرهنگی است. در واقع می‌توان اینگونه استدلال نمود که هویت مذهبی هم از جهاتی محلی و هم از جهاتی جهانی است. جهانی به این دلیل که دین را برای تمام جهان و بشریت می‌دانند و ادعای جهانی دارند و از سویی در مقابل هویت ارایه شده از رسانه قرار می‌گیرند و مقاومت می‌کنند که این همان نقش محلی آن است و نشان‌دهنده جنبه نسبی شده هویت‌های ملی و مذهبی می‌باشد که در رابطه با جهانی‌شدن و رسانه‌ها ایجاد شده است (Aminizadeh & Bostani, 2015 : 126-127).

از آثار جهانی‌شدن، کوتاه و فشرده شدن گستره حاکمیت ملی می‌باشد. در کشورهای توسعه نیافته که مراحل هویت‌یابی ملی را از پشت سر نگذرانده‌اند و ملیت‌گرایی در آن‌ها نهادینه نشده است، روند جهانی‌شدن آثار نامطلوبی داشته است و خواهد داشت. این روند به افزایش آگاهی‌های فرو (محلی) و فراملی انجامیده و بدین گونه در برجسته‌شدن تمایزات قومی و مذهبی نقشی مهم داشته است. به سخن دیگر، جهانی‌شدن با فشرده کردن زمان و مکان، امکان ایجاد ارتباط و همراهی با همفکران، هم مسلکان و هم نژادها را فراهم می‌کند. در جهان امروزی وسایل ارتباط جمعی، نقش مهم و اساسی در شکل‌دهی به هویت در سطوح فراملی و فروملی بازی می‌کنند و این، کشورهای نوپدید را که وفاداری‌های ملی در آن‌ها نهادینه نشده و بنیان نگرفته، با چالش‌هایی سخت مواجه می‌سازد (Dylami Moezi & Shoja : 2008 : 100). بنابراین هویت‌خواهی از ثمرات جهانی‌شدن است؛ در واقع، ماهیت خاص دوره جهانی‌شدن چنین است که حتی کمترین ظرفیت موجود برای برقراری ارتباط با کشورهای دیگر، اثری مثبت بر تصویر بین‌المللی آن کشور دارد (Muzaffarli, 2008:16).

شکل ۱- نحوه تأثیرگذاری هویت بر منافع بازیگران از جمله دولت در عرصه بین‌المللی

Hedayati Shahidani & Safari : 32

کارل دویچ نیز معیار عمده‌ای را که برای توسعه سیاسی در نظر می‌گیرد میزان تحرک اجتماعی است. از نظر دویچ تحرک اجتماعی فرایندی است که به موجب آن اعتقادات و وابستگی‌های سنتی در زمینه‌های سیاسی، روانی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دچار دگرگونی شده و توده مردم را برای قبول الگوهای رفتاری جدید آماده می‌کند (Deutsch, 1966: 8). بنابراین اگر محرومیت را به معنای برآورده نشدن نیازهای ضروری و حیاتی انسان در نظر بگیریم، در این صورت، شامل نیازهای مادی و معنوی انسان‌ها خواهد شد که به صورت جریانی مستمر می‌باید همواره مورد توجه قرار گیرد. محرومیت می‌تواند معنای وسیعی را در برگیرد که هر نوع نیازی اعم از ضروری و غیر ضروری و واقعی و کاذب را شامل شود، اما محرومیت بیشتر در معنایی که گفته شد به کار می‌رود؛ به عنوان مثال وقتی از کشورها یا ملت‌های محروم و ... سخن به میان می‌آید، نظر به کشورهایی است که بیشتر جمعیت آن‌ها را افرادی تشکیل می‌دهند که در تأمین نیازهای اولیه زندگی مانند غذا با مشکل روبرو هستند (Hezarjaribi & Safarishali, 2013 : 11). نظریه گور در مورد محرومیت نسبی به درک افراد از تفاوت بین استاندارد زندگی که آن‌ها معتقدند سزاوار آن هستند و استاندارد زندگی که در واقع قادر به دستیابی به آن هستند، اشاره دارد. وقتی محرومیت شدید است، خشم، ناامیدی و خشونت سیاسی در پی آن است. نظریه گور (۱۹۶۸) همچنین شامل متغیرهای سیاسی مانند مشروعیت و نهادینه‌سازی برای توضیح درگیری‌های داخلی است. با این حال، درحالی‌که محرومیت می‌تواند عامل تأثیرگذار بر انقلاب باشد، گور (۱۹۶۸) به وضوح این متغیر را با علت احتمالی آن، روند توسعه اقتصادی، ارتباط نمی‌دهد (Tiruneh, 2014 : 2).

روش تحقیق

این مقاله از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از نظر نوع با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، از طریق مراجعه به کتاب‌ها، مجلات علمی پژوهشی، سایت‌های اینترنتی، فیش‌برداری، به دنبال این هدف است که جایگاه طبقه محروم در معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی را بررسی نماید.

بحث و ارائه یافته‌ها

نگاه امام خمینی (ره) به فقر و محرومیت

امام ریشه ادیان آسمانی و خاستگاه انبیاء الهی و خود انبیاء را هم توده محروم می‌داند و صریح بیان می‌دارند؛ تمام ادیان آسمانی از بین توده‌ها بر خاسته‌اند و انبیاء خود از محرومین بوده‌اند و با کمک مستضعفین بر مستکبرین حمله برده‌اند. ابراهیم خلیل (ع) جوانی از مستضعفین بوده و با نمرود در افتاده، موسی (ع) شبانی بوده از مستضعفین و با فرعون در افتاده، پیغمبر اکرم (ص) از مستضعفین بوده، از توده طبقه سه و با اشراف قریش در افتاده و طبقه سه و مستضعفین را جمع کرده و با این‌ها نهضت الهی را پیش برده است. امام منشأ انقلاب اسلامی را ادامه نهضت انبیا می‌داند که با مستضعفین پیش رفته است و خون جوانان دانشگاهی، مدارس قدیم، جوانان بازاری، عشایر به پای آن ریخته شده تا به پیروزی رسیده است.

به باور بسیاری از محققین و صاحب‌نظران، انقلاب اسلامی ایران به لحاظ مشارکت و گستردگی حضور اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی، که با پذیرش رهبری بی‌چون و چرای امام خمینی همراه بود، انقلابی کم‌نظیر محسوب می‌شود. اگرچه درخصوص کم و کیف حضور و نقش این اقشار در فرایند پیروزی انقلاب ایران، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد، اما بیشتر محققان و صاحب‌نظران به این موضوع اذعان دارند که

¹. Karl W. Deutsch

انقلاب اسلامی ایران حاصل مشارکت و ائتلاف اقشار و طبقات اجتماعی مختلف بوده است. اما در این میان، نقش اقشار محروم در انقلاب اسلامی همواره مورد بحث و مجادله بوده است. اگرچه برخی از نظریه‌پردازان و صاحب‌نظران انقلاب اسلامی به نقش اقشار محروم جامعه در انقلاب اسلامی توجه کرده‌اند، اما جهت‌گیری اصلی تحقیقات مرتبط با انقلاب اسلامی تا اکنون به این سمت بوده است که طبقات متوسط جدید و قدیم در وقوع انقلاب اسلامی نقش برجسته‌ای در مقایسه با سایر اقشار داشته‌اند. برای نمونه، صاحب‌نظرانی که به تجزیه و تحلیل علل انقلاب اسلامی از منظر اقتصادی و اجتماعی پرداخته‌اند، بر حضور اقشار ضعیف جامعه از جمله کارگران و حاشیه‌نشین‌های شهری در فرایند انقلاب تأکید نموده‌اند (Azimi Dolatabadi, 2020 : 72-73).

در میان اندیشمندان مسلمان دیندار نوگرا، امام خمینی (ره) برجسته‌ترین فردی است که با هوشیاری ویژه‌ای، با دریافت جامع از دین، با استفاده از معارف دست اول قرآن کریم و اهل بیت (ع) و نیز با تلفیق تجارب گاشته و با درک تاریخی از الزام‌ها و تحولات جامعه؛ در شرایط مناسب تاریخی و در جهت رفع شکاف‌ها و گسست‌های جامعه و نیز در جهت ایجاد پیوند بین فرهنگ و تفکر جامعه معاصر و فرهنگ و تفکر جامعه اسلامی به احیای دینت اسلام در وجوه سیاسی و اجتماعی، فردی و جمعی، مادی و معنوی و تجدید حیات اسلام همت گماشت (Kshishiyani, 200 : 200). نقش و تأثیر امام خمینی (ره) بر نهضت‌ها و جنبش‌های اسلامی در دو بعد نظری و عملی قابل طرح و بررسی است. به لحاظ نظری اندیشه‌های سیاسی - دینی حضرت امام (ره) تأثیرات عمیق و همه‌جانبه‌ای را بر نهضت‌های اسلامی از خود بر جای گذاشت. رویکرد مثبت نسبت به مدیریت معقول تعالیم دینی در حوزه‌های مختلف حیات جمعی انسان، امید به آینده روشن و موفق و مهمتر از همه اعتماد به هویت دینی و اسامی جوامع مسلمان، از بارزترین تأثیرات حضرت امام در بخش نظری محسوب می‌شود. پیوند عمیق و همه‌جانبه‌ای که امام (ره) بین انقلاب اسلامی ایران و نهضت‌های دینی در سراسر عالم برقرار می‌نمایند از یک سو نهضت دینی مردم ایران را به عنوان نقطه اتکاء و منبع حمایتی برای این نهضت‌ها قرار داد و از سوی دیگر بنیان قدرتمند ایدئولوژی انقلاب، نهضت‌های اسامی را نیز از مبانی فکری و ایدئولوژی پویا و بالنده‌ای برخوردار نمود. حضرت امام (ره) با ارائه تفسیر جامع و همه‌جانبه از تعالیم دینی، تلاش نمود تا بنیان فکری و ایدئولوژیکی جنبش‌های اسلامی را غنا و قدرت بخشد. در این راستا ایشان میراث گرانبها و مهم اندیشه تحویل در اذهان مسلمین را سامان داده و با نگرش فقهاتی و واقع‌گرایانه خویش بین میراث اسامی گذشته و باورهای دینی با تغییرات و نوآوری‌های عصر جدید، نوعی پیوند و ارتباط منطقی را برقرار نمود. امام با تأکید بر اسامی به عنوان دین مترقی زنده و خردمندان، هویت دینی مسلمین را احیاء و احساس افتخار و اعتماد به اینکه اسلام می‌تواند جوابگوی نیازهای انسان معاصر باشد، به وجود آورد (Mousavi, 2020 : 234).

امام خمینی (ره) با اهمیت دادن به فرد و جامعه و در نظر گرفتن این هر دو، به نوعی از واضعان اندیشه تعاملگرایی اسلامی محسوب می‌شوند. تفاوت امام با تعاملگرایان دیگر مانند گیدنز، هابرماس و بوردیو در این است که ایشان به جای دیدگاه اومانستی راجع به انسان، با در نظر گرفتن کرامت انسانی، برای فرد و انسان مقام خلیفه الهی در نظر می‌گیرد و ارزش بسیار والایی به جامعه و با هم بودن و نیز «یدالله مع الجماعة» برای انسان قائل می‌شود، و با تکیه به این جمله که به وحدت بین مسلمانان اشاره می‌نماید و بر آن تأکید دارد. البته امام بجز نگاه تعاملگرایانه بین فرد و جامعه، یا کنش و ساختار، در سایر اندیشه‌هایشان نیز با بهره‌گیری از اندیشه تعاملی و تأکید بر معیار حد وسط، بین دیدگاه‌های مختل تلفیق ایجاد می‌نمایند (Kshishiyani Sirki, 2020 : 227). امام خمینی یکی از رهبرانی و اندیشمندانی است که یکی از انقلاب‌های بزرگ قرن را رهبری کرد و احیاگر اسلام سیاسی در جهان اسلام است اندیشه‌های ایشان محرک اصلی بیداری اسلامی در میان ملت‌های تحت ظلم و ستم است. از مهمترین محورهای اندیشه امام (ره) که در شکل‌گیری اسلام سیاسی و بیداری اسلامی مؤثر بوده می‌توان به این موارد اشاره نمود: نظریه ولایت فقیه که نوع حاکم را در حکومت اسلامی را تبیین می‌کند؛ رد سکولاریسم و پیوند دین و سیاست؛ جهانی بودن نهضت اسلامی؛ صدور انقلاب؛ حمایت از مستضعفان و مظلومان جهان؛ استکبارستیزی؛ تأکید بر وحدت و امت واحده؛ جنگ ایمان و نفی ملی‌گرایی و وطن‌گرایی؛ در اندیشه سیاسی اسلام وطن و جغرافیا معنی ندارد در اسلام ملاک ایمان و عقیده است (Moradpour, 2020 : 93).

امام خمینی (ره) مسأله وحدت را یک تاکتیک با ابزار مصلحتی برای پیشبرد اهداف و مقاصد سیاسی انقلاب اسلامی نمی‌دانستند؛ بلکه به اقتضای «عزت و اقتدار مسلمین و ماهیت اجتماعی و سیاسی بودن مکتب اسلام»، بر این اصل اهتمام داشتند. از این رو همواره بر استمرار و گسترش آن به عنوان امری ضروری و حیاتی تأکید نمودند و حتی سال‌ها قبل از پیروزی انقلاب اسلامی همچنان که بر حفظ ایجاد وحدت تلاش کردند، درصد معرفی و روشن نمودن عوامل ایجاد تفرقه و اختلاف بر آمدند. از مهمترین نمونه‌های ایجاد تفرقه از نظر ایشان عبارتند از: توطئه‌های شیاطین، هواهای نفسانی، گروه‌گرایی و جزئی‌نگری. گذشته از حسن ذاتی وحدت، نتایج و اثرات این امر، آنچنان سرنوشت مسلمانان را تغییر می‌دهد که آحاد مسلمین پس از امور اعتقادی، بیشترین وجه همت خود را در برقراری و حفظ وحدت امت اسلامی قرار می‌دهند. از نظر امام خمینی (ره)، بیداری در مقابل دشمن، آگاهی از توطئه‌ها و برنامه‌های تفرقه‌افکنانه آنان و برخورد قاطع و دندان‌شکن با آن‌ها، موجب اتحاد و همبستگی مسلمانان گشته است. به عنوان نمونه؛ موضع‌گیری امام با فتوای تاریخی و برخورد قاطع مبنی بر حکم ارتداد و

اعلام حکم قتل سلمان رشدی که مورد اتفاق همه فرق مسلمانان است، باعث احیای اسلام و اتحاد مسلمانان در برابر دشمنان شد. و از سوی دیگر ترغیب و سفارش ایشان به وحدت؛ بالخصوص وحدت بین شیعه و سنی و حتی بین مسلمانان با غیرمسلمانان نشان‌دهنده این است که وحدت را سببی برای بیداری اسلامی می‌دانند تا آنجا که همگان وی را به عنوان بزرگترین منادی وحدت اسلامی در جهان می‌شناسند؛ بنابراین با این دیدگاه، موج عظیم بیداری اسلامی را بنا نهادند (Geravand & Akbarnezhad, 2019 : 104-112).

نقش و جایگاه محرومان در انقلاب اسلامی ایران از دیدگاه امام خمینی

یکی از نعمت‌های بزرگی که خدای تبارک و تعالی به این ملت عنایت فرمود اینکه حکومت، حکومت مستضعفین است، حکومت محرومین است. یعنی، آن‌هایی که در رأس حکومت واقع شدند وقتی که ملاحظه می‌کنید رئیس جمهورش از مدرسه پا شده است آمده است رئیس جمهور شده، طلبه مدرسه بوده. رئیس مجلسش از مدرسه آمده است و رئیس مجلس شده است. رئیس دولتش یک بازاری است که پدرش الآن هم بازاری است ظاهراً از بازار آمده است و رئیس دولت شده، و وزرای دیگرش هم همین طور، و کلای دیگرش هم، و کلا هم همین طور. الآن شما در تمام قشر دست‌اندرکاران، چه در مجلس و چه در حکومت یک نفر از آن اشخاصی که در آن وقت‌ها، در زمان شاهنشاهی کفیل امر بود یک نفر از اشیاء آن‌ها را شما نمی‌بینید. و خاصیت یک حکومت محرومین، مستضعفین و حکومت مردمی این است که هم مجلسش می‌فهمد مستضعفین و محرومین یعنی چه، هم حکومت و وزرا می‌فهمند که یعنی چه، هم رئیس‌جمهور و رئیس مجلس‌اش می‌دانند که این محرومیت یعنی چه؛ برای اینکه خودشان لمس کرده‌اند، خودشان لمس محرومیت را کرده‌اند؛ این‌ها می‌فهمند که ناداری یعنی چه و محرومیت یعنی چه. و لهذا خاصیتی که حکومت محرومین دارد چند چیز است که حالا من بعضی‌اش را عرض می‌کنم. یکی اینکه چون احساس کرده‌اند محرومیت را، به فکر محرومین می‌توانند باشند. می‌توانند که بفهمند که راه اگر نباشد و این مریض در یک دهکده‌ای مریض بشود و بخواهند بیاورندش به شهر، چه مصیبت‌هایی هست، برای اینکه، راه نیست باید با الاغ مثلاً با اسب بیاورند. این‌ها می‌فهمند این یعنی چه، در ذهنشان این معنا می‌آید. این‌ها می‌فهمند که محرومیت از حیث بهداشتی و درمانگاه یعنی چه. این‌ها می‌فهمند که محرومیت از حیث آب و برق یعنی چه. این‌ها از باب اینکه خودشان لمس کرده‌اند این مسائل را، می‌توانند بفهمند. به خلاف آن قشری که سابق متکفل این امور بود نمی‌توانستند بفهمند. یعنی یک کسی که در مهد اشرافیت به اصطلاح آن وقت بزرگ شده است و از اولی که چشمش را باز کرده است با نوکر و کلفت و حشم و این‌ها روبرو بوده، این وقتی بزرگ شد خیال می‌کند همه چیز همین است. نمی‌تواند ادراک کند که یک طبقه ای هستند که نان ندارند، یک طبقه‌ای هستند که نمی‌توانند زندگی کنند. این یکی از خاصیت‌های حکومت محرومین و مستضعفین است (Emam Khomeini, 1384 : 251).

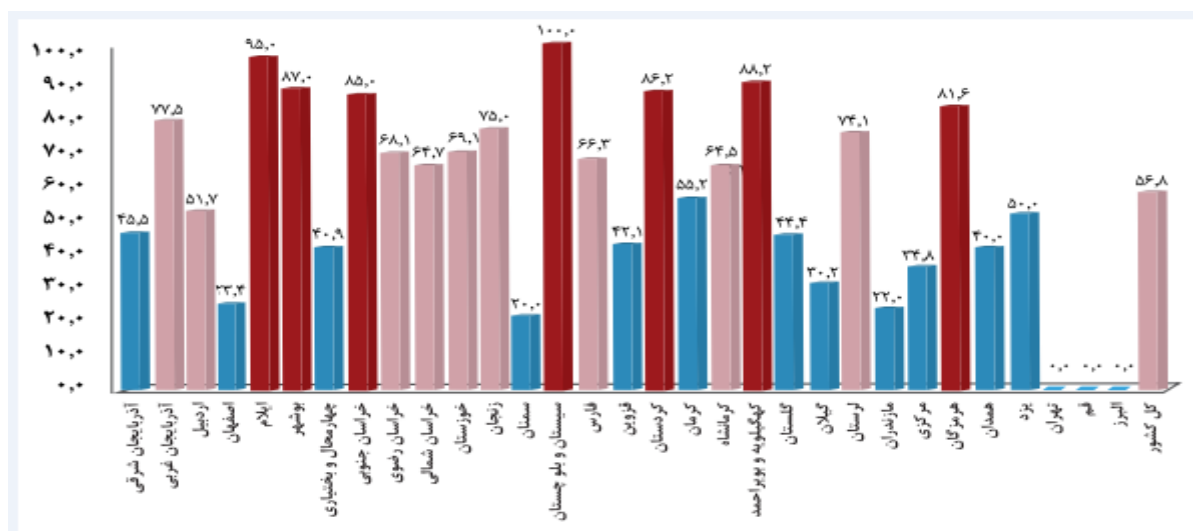
در طی تاریخ، اسکلت حکومت، چه اصل حکومت و چه مجلس‌ها از وقتی که مجلس تحقق پیدا کرد آلاً کمی در دوره اول و همین طور ارتش و سایر نهادها، این‌ها چون از طبقه مرفه بودند و اسکلت حکومت را به اصطلاح اشراف و اعیان تشکیل می‌دادند از این جهت، اطلاع از اینکه به قشر مستمند چه می‌گذرد نداشتند، نمی‌توانستند بفهمند که مستمند یعنی چه؛ فکرشان اصلاً در این قضیه هیچ وقت وارد نمی‌شد. کسانی که از اول کودکی تا آن وقتی که به حکومت رسیدند در مهد آرامش و رفاه بار آمدند، این‌ها ادراک این مطلب را که قشر دیگری هم ما داریم که قشر مستمند است نمی‌کردند. اگر هم یک وقتی هم در ذهنشان می‌آمد، عبور می‌کرد. فکر این نبودند که این طبقه هم یک موجودیتی دارد و باید برای موجودیت این‌ها هم فکری کرد. و لهذا در طی تاریخ، این قشر مستمند و مستضعف و محروم در طی تاریخ شاهنشاهی و در این تاریخی که شماها هم ادراک کردید زمان محمدرضا و بعضی‌تان هم زمان رضا شاه را ادراک کردید، می‌بینید که حکومت، حکومت اشراف بود. اگر در یک مجلسی یک نفر، دو نفر هم از طبقه محرومین پیدا می‌شد، در یک اقلیت بسیار ضعیف بودند که در مقابل آن جمعیت کثیر نمی‌توانستند کاری انجام بدهند. اصل جنس اسکلت حکومت اشرافی این است که به مردم نرسند. و لهذا تمام این روستاهای ایران تقریباً از همه مواهبی که باید به دست حکومت‌ها تحقق پیدا کند برای این روستاها و این دهات دور افتاده هیچ تحقیقی پیدا نکرد؛ کمی بوده است، آن هم روی یک مطالبی که باز پای مالکین و اشراف تو کار بود. اگر روستایی بود که یکی از اشراف مالک او نبود یا یکی از حکومت-افراد حکومت مالک او نبود، او از تمام مواهب محروم بود. برق یک مطلبی بود که الآن هم در اکثر روستاهای ما کمی رفته است و مشغول‌اند که بروند، بهداشتی ابداً نبود، راه نبود، به طوری که اگر یکی مریض می‌شد، یک زنی می‌خواست وضع حمل بکند، در آنجا اسبابش فراهم نبود، می‌خواستند بیاورند به یک شهرستانی، از باب اینکه راه نبود، بین راه، مریض یا آن زن بدبخت تلف می‌شد یا کمی‌اش می‌رسید به معالجه. این وضع حکومت اشرافی در جهان است (Emam Khomeini, 1384 : 241).

مفهوم عدالت از دیدگاه امام خمینی (ره) بسیار گسترده است و جنبه‌های الهی، فردی و اجتماعی را نیز در بر می‌گیرد. در این قالب، امام (ره) تعاریف چند از عدالت را گوشزد می‌کنند. گاه عدالت به معنای حد وسط بین افراط و تفریط به کار گرفته می‌شود. اما در جای دیگری امام صریحاً بر مضمون عدالت اجتماعی اشاره کرده و معنای عدالت را قائل نشدن امتیاز برای اقشار (خاص) مگر به امتیازات انسانی که خود آن‌ها دارند، طبقات مختلف به طبقه پایین ظلم نکنند، و قیام به قسط و رفع ستمگری‌ها و چپاولگری‌ها و رفع ایادی ظلم و تأمین استقلال و تعدیل

ثروت بطور عاقلانه و قابل عمل و عینیت در اسلام عنوان می‌کنند. در واقع امام خمینی (ره) بر این عقیده‌اند که معیار تمام تصمیم‌گیری‌های حکومت و از جمله توزیع امکانات و فرصت‌های مختلف و متعدد در جامعه و خرده بخش‌های آن بایستی مبتنی بر عدالت اجتماعی (نه بر پایه امتیازات برخاسته از عواملی همچون قدرت، ثروت، نژاد، قومیت، زبان، جنسیت و قلمرو جغرافیایی) باشد و البته در این میان توجه بیشتری بر اقشار محروم و گروه‌های نیازمند جامعه گردد (Irannezhad, 2012 : 125).

وضعیت کلی محرومیت و مناطق محروم در کشور

اتخاذ سیاست‌های بدون توجه به تعادل‌های منطقه‌ای و توسعه یکپارچه مناطق در ایران در گذشته سبب شده است که قطب‌های توسعه‌یافته محدود و نواحی عدم توسعه‌یافته پیرامونی و دور افتاده یا به عبارتی مناطق محروم زیادی شکل گیرد. از آغاز نظام برنامه‌ریزی در ایران تا کنون که حدود ۷۰ سال می‌گذرد؛ برنامه‌ریزی توسعه، وابستگی شدیدی به نفت داشته است و در نتیجه نوسانات قیمت نفت و رونق و رکود آن تأثیرات زیادی بر چگونگی توسعه سرزمینی و ساختار فضایی در ایران داشته است. در این برنامه‌ها و الگوهای توسعه وابسته به نفت پیامدهایی همچون پیشرفت‌های نامتناسب با واقعیات جامعه، رشد ناموزون سکونتگاه‌های انسانی، عدم تعادل در تمرکز فعالیت‌ها و تفاوت‌های فاحش درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای را در بر داشته است (Pendar & et al., 2020 : 20). بر اساس تصویبنامه شماره ۴۸۸۷۴/ت/۲۶۲۶۵ مورخ ۹۱/۱۲/۱۲ هیات محترم وزیران، تعداد ۵۶۴ بخش محروم در ۲۷۱ شهرستان و ۲۸ استان در کشور شناسایی و معرفی شده‌اند. نسبت تعداد بخش‌های محروم به کل بخش‌های کشور ۵۶/۸ درصد بوده، یعنی بیش از نیمی از مناطق کشور، مناطق کمتر توسعه‌یافته یا محروم می‌باشند. در این میان بیشترین مناطق محروم مربوط به استان‌های سیستان و بلوچستان (۱۰۰ درصد)، ایلام (۹۵ درصد)، کهگیلویه و بویراحمد (۸۸/۲ درصد)، کردستان (۸۶/۲ درصد)، هرمزگان (۸۱/۶ درصد)، بوشهر (۸۷ درصد) و خراسان جنوبی (۸۵ درصد) بوده که در این استان‌ها بیش از ۸۰ درصد مناطق آنها، محروم می‌باشند. به غیر از استان‌های تهران، قم و البرز که بر اساس مصوبه مذکور فاقد بخش‌های محروم هستند، کمترین درصد مناطق محروم مربوط به استان‌های مازندران (۲۲ درصد)، سمنان (۲۰ درصد)، اصفهان (۴،۲۳ درصد) و گیلان (۲،۳۰ درصد) می‌باشد. در دیگر استان‌ها، درصد نسبت بخش‌های محروم به کل بخش‌های آنها در محدوده بین ۳۰ تا ۸۰ درصد قرار گرفته‌اند (Atlas of deprived areas of the country, 2015 : 7).

نمودار ۱- درصد بخش‌های محروم به تعداد کل بخش‌های کشور به تفکیک استان در سال ۱۳۹۱

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

بر اساس یافته‌های تحقیق، فقر پدیده‌ای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از نبود حداقل‌های نیاز انسانی یا ناتوانی در تأمین آن ناشی می‌شود و در حقیقت نتیجه نابرابری اجتماعی و اقتصادی بوده که به عنوان مشکل، زمانی بروز می‌کند و ساختار فضایی نواحی مختلف شهر را دارای تضادهای بارز و آشکاری می‌نماید؛ فراهم کردن زمینه دسترسی برابر به امکانات با هدف رفع تبعیض از گروه‌ها و افراد، ویژگی اصلی تعیین و پیگیری اهداف اجتماعی است. امام خمینی (ره)، گرایش بی‌شائبه محرومین به انقلاب و حمایت بی‌دریغ آنان از اسلام را امری

فراموش ناشدنی می‌داند که نباید بدون جواب بماند و خدمت به این طبقه را عبادتی می‌داند که شاید بالاتر از آن نباشد. امام غفلت مسئولین از طیف محروم و روی آوری به اغنیا و سرمایه‌داران را خروج از صراط انبیاء و ائمه می‌داند و اعتبار بخشی به ثروتمندان را با سیره و روش انبیا و امیرالمومنین و ائمه معصوم علیهم‌السلام سازگار نمی‌داند. در بینش امام یک موی سر کوخ‌نشینان و شهید دادگان، به همه کاخ نشینان شرف و برتری دارد. امام جایگاه و نقش محرومین در انقلاب اسلامی را برای تاریخ هم هم متذکر می‌گردد و به تاریخ نویسان انقلاب یادآور می‌شود که نقش محرومین را در انقلاب آنگونه که بوده بنویسند، نه آنگونه که میلشان است و نقش واقعی محرومین چون خود انقلاب در تاریخ انقلاب واقعی ثبت شود و متذکر می‌گردد که اگر بتوان تاریخ را مستند به صدا و فیلم حاوی مطالب گوناگون انقلاب از زبان توده‌های محروم رنج‌دیده نمود، کاری شایسته در تاریخ ایران انجام گرفته است. و تأکید دارند که پایه‌های تاریخ انقلاب اسلامی، چون خود انقلاب بر دوش پابرهنگان مغضوب قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها باشد. و در وصیتنامه الهی سیاسی خود نیز توجه به محرومین را مکرر یادآوری می‌کند و به همه در کوشش برای رفاه طبقات محروم که خیر دنیا و آخرت متولیان امور در آن است تأکید می‌نماید.

امام خمینی به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی، از همان ابتدای آغاز انقلاب، توجه به طبقه محروم و فقرزدایی را مورد توجه و تأکید قرار دادند. در سخنرانی‌ها و کتاب‌هایشان این مسأله همواره مورد توجه بوده است. برای مثال در صحیفه می‌فرماید: یکی از نعمت‌های بزرگی که خدای تبارک و تعالی به این ملت عنایت فرمود اینکه حکومت، حکومت مستضعفین است، حکومت محرومین است. یعنی، آن‌هایی که در رأس حکومت واقع شدند وقتی که ملاحظه می‌کنید رئیس جمهورش از مدرسه پا شده است آمده است رئیس‌جمهور شده، طلبه مدرسه بوده. رئیس مجلسش از مدرسه آمده است و رئیس مجلس شده است. رئیس دولتش یک بازاری است که پدرش الان هم بازاری است ظاهراً از بازار آمده است و رئیس دولت شده، و وزرای دیگرش هم همین طور، و کلاهی دیگرش هم، و کلا هم همین طور. الان شما در تمام قشر دست‌اندرکاران، چه در مجلس و چه در حکومت یک نفر از آن اشخاصی که در آن وقت‌ها، در زمان شاهنشاهی کفیل امر بود یک نفر از اشیاء آن‌ها را شما نمی‌بینید؛ و خاصیت یک حکومت محرومین، مستضعفین و حکومت مردمی این است که هم مجلسش می‌فهمد مستضعفین و محرومین یعنی چه، هم حکومت و وزرا می‌فهمند که یعنی چه، هم رئیس‌جمهور و رئیس مجلس‌اش می‌دانند که این محرومیت یعنی چه؛ برای اینکه خودشان لمس کرده‌اند، خودشان لمس محرومیت را کرده‌اند؛ این‌ها می‌فهمند که ناداری یعنی چه و محرومیت یعنی چه. و لهذا خاصیتی که حکومت محرومین دارد چند چیز است که حالا من بعضی‌اش را عرض می‌کنم. یکی اینکه چون احساس کرده‌اند محرومیت را، به فکر محرومین می‌توانند باشند. می‌توانند که بفهمند که راه اگر نباشد و این مریض در یک دهکده‌ای مریض بشود و بخواهند بیاورندش به شهر، چه مصیبت‌هایی هست، برای اینکه، راه نیست باید با الاغ مثلاً با اسب بیاورند.

با رجوع به بیانات و سیره عملی امام خمینی(ره)، دیدگاه ایشان راجع به نقش محرومین در طی انقلاب و جایگاه آنان در دولت‌های پس از انقلاب مبرهن و روشن است. امام انقلاب را در شئون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی مال محرومین و از آن محرومین می‌داند. در زمان حیات حضرت امام و بلافاصله پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با دستور معظم له نهادهایی برای تثبیت و تداوم انقلاب و خدمت‌رسانی به قشرهای ضعیفتر جامعه چون سپاه پاسداران، کمیته‌های انقلاب، جهاد سازندگی، کمیته امداد، بنیاد مستضعفان و حساب ۱۰۰ امام که نزدیک به صد درصد نیروهای آنان از جوانان طبقه محروم مورد نظر امام و باورمند به خدمت به مردم و اعتلای اسلام و انقلاب اسلامی بودند تشکیل گردید. امام اموال به جا مانده طبقه اشراف و بنیادهای وابسته به دربار مثل بنیاد پهلوی را غنیمت جنگی می‌دانست که صرفاً حق محرومین است که باید به منظور توانا کردن آنان استفاده گردد. جنگ تحمیلی باعث گردید که امکانات مملکت به منظور حفظ سرزمین به کار گرفته شود. با پایان جنگ تحمیلی فرصت توجه و خدمت به توسعه کشور و خدمت به مردم فراهم گردید و دولت سازندگی زمام امور را به دست گرفت. هدف امام در انقلاب اسلامی، ترویج فرهنگ دین، تعالی معنویت، پیاده نمودن احکام اسلام، اجرای عدالت اسلامی، رفع تبعیض و ایجاد فرصت برابر برای همه، محو اشرافیت و برتری‌طلبی، محو محوریت تبارسالاری و ثروت سالاری، رفع فقر و توانا کردن محرومان و تعالی بخشی به مفهوم انسان و انسانیت در عمل بود. دولت سازندگی اولین دولت پس از دفاع مقدس بود که مملکت فراغتی یافته بود تا به اهداف امام و انقلاب پرداخته شود و ریل‌گذاری لازم برای رسیدن به اهداف بلند امام انجام گیرد و ریشه اشرافیت و تبعیض و بی‌عدالتی گذشته کنده شود و مدیریت جامعه به سمت برقراری عدالت اجتماعی و جامعه مساوات محور و رشد معنویت و برابری و رفع ستم هدف‌گذاری گردید.

پیشنهادها

- از آنجایی که دین اسلام، دین رسمی کشور است، آموزه‌های دینی بر گرفته از قرآن کریم باید سرلوحه اقدامات در زندگی هر ایرانی قرار گیرد. شکل‌گیری نابرابری اجتماعی در جامعه ما با نص اسلام و قرآن، همخوانی ندارد.
- تأکید و توجه ویژه به استفاده و بکارگیری هر چه بیشتر مدیران لایق و پاکدست در امور مدیریتی کشور.

منابع

۱. اطلس مناطق محروم کشور. (۱۳۹۶). بنیاد برکت.
۲. اسکاچیل، ندا. (۱۳۸۹). دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی. ترجمه سیدمجید روئین‌تن؛ تهران: انتشارات سروش، چاپ دوم
۳. ایران‌نژاد، ابراهیم و جمشیدی، محمدحسین و فرشایان، احمد. (۱۳۹۱). عدالت اجتماعی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره). فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره اول، زمستان، ۱۳۵-۱۱۵.
۴. بدیعی ازندهی، مرجان و قالیباف، محمدباقر و پورموسوی، سیدموسی و پوینده، محمدهادی. (۱۳۹۳). تبیین جغرافیایی بنیادهای هویت در مقیاس ملی. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۶، شماره ۳، پاییز، ۵۰۵-۵۲۲.
۵. برادن، کنلین و شلی، فرد. (۱۳۸۳). ژئوپلیتیک فراگیر. ترجمه علیرضا فرشچی و حمیدرضا رهنما، تهران: انتشارات دافوس، چاپ اول.
۶. بشیریه، حسین. (۱۳۸۴). انقلاب و بسیج سیاسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.
۷. پندار، مهدی و همکاران. (۱۳۹۹). بررسی و سطح‌بندی میزان محرومیت در استان‌های شمالی کشور. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۱۰، شماره ۳۸، تابستان، ۱۹-۳۲.
۸. دیلمی‌معزی، امین و شجاع، مرتضی. (۱۳۸۷). آمریکا و راهبرد بازنگری در مرزهای سرزمینی در خاورمیانه. ماهنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال بیست‌ودوم، شماره هفتم و هشتم، فروردین و اردیبهشت، ۹۶-۱۰۹.
۹. رادپوردهنوی، امیرحسین. (۱۳۹۹). درآمدی بر مراحل بیداری اسلامی در جهان اسلام. دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره نهم، شماره هجدهم، پاییز و زمستان، ۸۵-۱۱۱.
۱۰. رسولی‌ثانی، الهام. (۱۳۹۱). بررسی هویت نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر سازه‌انگاری. فصلنامه علوم سیاسی، سال پانزدهم، شماره پنجاه و هشتم، تابستان، ۱۷۷-۲۰۰.
۱۱. رضایی، امید و احمدی، وکیل و مرادی، علی. (۱۳۹۹). نقش فقر اقتصادی در مشارکت اجتماعی، سیاسی و آسیب‌های اجتماعی (مورد مطالعه: محلات محروم شهر جوانرود). پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۴، تابستان، ۳۷-۶۶.
۱۲. رمضانزاده، عبدالله و جوکار، محمدصادق. (۱۳۸۹). هویت از منظر سازه‌انگاری متعارف و رادیکال. فصلنامه سیاست، دوره ۴۰، شماره ۳، پاییز، ۱۳۳-۱۵۰.
۱۳. رنجکش، محمدجواد. (۱۳۹۸). بررسی تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبش‌های بیداری اسلامی با تأکید بر مفهوم اشاعه سازه‌انگاری. دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره هشتم، شماره پانزدهم، بهار و تابستان، ۵۱-۷۴.
۱۴. عباسی‌اشلقی، مجید. (۱۳۹۹). بازتاب‌های سازه‌انگاران انقلاب اسلامی ایران بر تحولات انقلابی جهان عرب. دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره نهم، شماره اول، بهار و تابستان، ۳۳-۵۷.
۱۵. عزیزی، ستار. (۱۳۹۴). حمایت از اقلیت‌ها در حقوق بین‌الملل. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، چاپ دوم.
۱۶. عظیمی دولت‌آبادی، امیر. (۱۳۹۹). جایگاه اقشار محروم و مستضعف در اندیشه اجتماعی امام خمینی (ره). فصلنامه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال دهم، شماره دوم، پاییز و زمستان، ۷۱-۹۴.
۱۷. کشیشیان سیرکی، گارینه. (۱۳۹۹). تأثیر گفتمان امام خمینی بر بیداری اسلامی. دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره نهم، شماره اول، بهار و تابستان، ۱۹۹-۲۳۳.

۱۸. کلاوال، پل. (۱۳۹۴). جغرافیای قرن بیست و یکم. ترجمه حسن صدوق و نینی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول.
۱۹. گراوند، نجمه و اکبرنژاد، مهدی. (۱۳۹۸). معناشناسی وحدت در قرآن و بازشناسی ارتباط آن با بیداری اسلامی؛ دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره هشتم، شماره پانزدهم، بهار و تابستان، ۱۰۱-۱۲۹.
۲۰. مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۵). نظریه نظام جهانی: توانمندی‌ها و محدودیت‌های یک دیدگاه رادیکال؛ فصلنامه سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۱، ۲۵۳-۲۷۶.
۲۱. موسوی، سیدمحمد. (۱۳۹۹). تحلیل جامعه‌شناختی بازتاب انقلاب اسلامی ایران بر جنبش انصارالله یمن و آینده پیش روی آن. دوفصلنامه علمی مطالعات بیداری اسلامی، دوره نهم، شماره هجدهم، پاییز و زمستان، ۲۴۷-۲۱۹.
۲۲. هدایتی‌شهیدانی، مهدی و صفری، عسگر. (۱۳۹۶). نقش عربستان سعودی در تصاعد زمینه‌های خشونت‌آمیز هویت اسلامی: مطالعه موردی آسیای مرکزی. فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۵۰-۲۷.
۲۳. هزارجریبی، جعفر و صفری شالی، رضا. (۱۳۹۲). گفتمان عدالت در لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر کاهش فقر و محرومیت)؛ فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۱، ۴۵-۱.
24. Tiruneh, G. (2014). Social Revolutions: Their Causes, Patterns, and Phases; Journal SAGE Open, pp 1-12, (<http://www.creativecommons.org/licenses/by/3.0/>) which permits any use, reproduction and distribution of the work without further permission provided the original work is attributed as specified on the SAGE and Open Access page (<http://www.uk.sagepub.com/aboutus/openaccess.htm>). DOI: 10.1177/2158244014548845
25. Muzaffarli, H. (2008): Central Asia and the Caucasus; Journal of social and political studies, Guam : from a Taetieal Allianee To Strategic Partnership, NazimMuzaffarli, 3-4 (51-52).
26. Deutsch, Karl. (1969). Nationalism and Social Communication, An Inquiry into the Foundations of Nationality; <https://mitpress.mit.edu/9780262540018/nationalism-and-social-communication/>
27. Guzzini, S. (2000). A Reconstruction of Constructivism in International Relations; European Journal of International Relations, Volume 6, Issue 2, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1354066100006002001>.
28. Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: the Social Construction of Power Politics; International Organization, Vol. 46, No. 2, pp. 391-425, Published by: The MIT Press, <http://www.jstor.org/stable/2706858>.

Research Paper

Examining The Role Of The Rouhani Government's Performance On Iran's Political Stability

Azam Abazari Andohjerdi*: Master's student, Department of Political Science, Kerman Branch, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran.

Jalal Mirzaei: Assistant Professor, Political Science Department, Kerman Branch, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran

Hossein Moinabadi Bidgoli: Assistant Professor, Political Science Department ,Kerman Branch, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran

Received: 2023/12/11 PP 15-24 Accepted: 2024/05/21

Abstract

Political stability refers to the relative absence of certain "destabilizing" political events that manifest as changes in the structure of power and changes in government through peaceful or violent actions. Therefore, the research problem of this study is to examine the status of political stability and instability during Hassan Rouhani's presidency (2013-2021) and to investigate the most important factors influencing it. By doing so, this study aims to provide a model (conceptual framework) for analyzing it. The present study, entitled "Examining the Role of Rouhani's Government Performance on Political Stability in Iran," seeks to analyze and interpret the impact of Rouhani's government performance on political stability over two four-year periods. In this study, four components encompassing political stability are examined independently and separately as factors: political participation, changes in government, the relationship between the governing institution and institutions affiliated with the government, and the functions of the government. Emphasis on these factors is based on political evidence and realities in Iran, as well as the opinions and studies of Saunders, David Easton, Huntington's theory, and Parsons. To achieve the objectives of this study, the researcher employed a qualitative comparative method and utilized both domestic and foreign sources as data collection tools. The findings of this study indicate that the solution to strengthening political stability and durability in Rouhani's first term lies in political balance and theoretical consensus among power institutions, political participation, and government functions in economic areas such as controlling and reducing inflation rates, strengthening people's purchasing power, and increasing economic growth. In the second term, the decline of these indicators is considered a factor of instability. However, the inability to align policies and orientations with the leadership's approach in foreign policy has had a greater impact on the instability of Rouhani's government in the second term.

Keywords : Political stability, political instability, Rouhani's government, comparative-qualitative method, eight-year performance

Citation: Abazari, A., Mirzaei, J., & Moeinabadi, H.(2024). **Examining the role of the Rouhani government's performance on Iran's political stability**, *Journal of Society and Politics*, 2(5), 15-24.

Extended Abstract**Introduction**

Hassan Rouhani entered the elections with the slogan of moderation and tolerance and was able to attract the votes of many political and economic dissidents. He became the president on June 24, 2012 and took over the government in the critical situation of severe sanctions and internal economic problems (Mohammadi Lord, 2012: 67). Rouhani tried to suspend sanctions and improve the economy with nuclear negotiations, which led to relative stability in the first period. But in the second term, with the change of power in America and Trump's aggressive policies, JCPOA faced problems and economic instability increased. These conditions led to public dissatisfaction and protests, and the government's political acceptability decreased (Ebrahim Zulfqari, 2019: 43). The current study aims to investigate the effect of Rouhani's government's decisions on the political stability of Iran according to different theories and show that the first term of his presidency was associated with relative stability, but the stability decreased in the second term. To understand the efficiency and legitimacy of the government, it is necessary to pay attention to the criteria of political stability, and this research examines the political stability in the Rouhani government. Therefore, the main question of this research is, what effect has the performance of Rouhani's government had on political stability in Iran in eight years?

Methodology

The current research, using the method of qualitative comparative analysis of interpretive type, seeks to understand the social and political phenomenon in order to provide guidelines for the use of policy makers. The method of data collection is to use library resources, research center articles, theses, etc. This research covers the time period of the first and second term of Hassan Rouhani's presidency. Its spatial domain is related to the geographical environment of the Islamic Republic of Iran. The focus of this research is the analysis and comparison of the political stability during the presidency of Hassan Rouhani. The two phenomena of "Eleventh Government" and "Twelfth Government" are compared based on the components of political participation, changes in the government, the relationship between the

governing body and affiliated institutions with the government, and the functions of the government.

Results and discussion

Considering the components of political stability (political participation, changes in the government, the relationship between the governing body and related institutions with the government and the functions of the government) from the perspective of Saunders, David Stone, Huntington and Parsons theory, to analyze and compare the state of political stability during the presidency of Hassan Rouhani in The 11th and 12th courses were studied with a comparative-qualitative approach.

Conclusion

Finally, we have come to the conclusion that the 11th government is due to favorable political participation, coordination between the governing body and other powerful bodies with the government, government functions in economic fields such as controlling and reducing the inflation rate, strengthening people's purchasing power, increasing growth economic and attracting foreign investment etc. has led to the political stability of the government as a sub-system within the political system. There have been difficult political and economic challenges that have had a negative impact on the country's political stability. In this period, the lack of coordination between the governing body and the government, natural disasters such as floods, earthquakes, the spread of Corona, and important political and security events such as the riots of 1996 and the events of November 1998 due to the increase in fuel prices, the killing of General Qassem Soleimani by America, and regional tensions. They caused the political peace inside the country to weaken and lead to the instability of the government. Overall, the results show that instability is a common reality in policies and governments. Also, governments can improve their performance by effectively interacting with other institutions and by using peaceful solutions and achieve significant success. In other words, the government's ability to manage challenges and changes, along with effective interaction with other parts of society, will help

strengthen political stability and the survival and continuity of the government.

References

30. Abdulahi, M; Ghaedi, M; Moradi, M; AbulHasan Shirazi, H. (2023). An analysis of the 17th global development program and the foreign policy approach of the Islamic Republic of Iran. *Society and Politics Quarterly*, Year 1, Number 3, Shiraz, pp. 1-16. Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp> [In Persian]
31. Beidaghi, L. (2021). The role of political development in political stability: a case study of Semnan Province, Thesis, Islamic Azad University, Shahrood Branch, Faculty of Humanities, Department of Political Sciences. [In Persian]
32. Delavari, A and Derhari, M (2023), election promises, government restrictions and political protests in Iran; A case study of the first year of Rouhani's second government (August 2016 to August 2017), *Dolat Pazhouhi*, 9(34), 179-214. doi: 10. 22054/TSSQ. 2023.54080.97 [In Persian]
33. Fars news agency database, (10/29/2014). <https://farsnews.ir/> [In Persian]
34. Fozzi, Y. (2005). Political and social developments after the Islamic revolution in Iran, Arouj publishing house, 2014. [In Persian]
35. Isna news agency base, (2013 September 29). <https://www.isna.ir/news/92032112556> [In Persian]
36. Jamaran news agency base, (2016/01/19). <https://www.jamaran.news/> [In Persian]
37. Javan Journalists Club, (2018/01/23) <http://www.yjc.ir/> [In Persian]
38. KhajeSarvi, GH. (2003). Political competition and political stability in the Islamic Republic of Iran, Tehran: Islamic Revolution Records Center. <https://www.gisoom.com/book/1256260/%DA%A9%D8%AA%D8%A7%D8%A8> [In Persian]
39. Mehraban Inche Brun, H; Akbari, S, Ahmadian, GH. (2022). The effect of globalization on political stability in the era of reforms, fundamentalism and moderation, *Political Science Journal*, No. 35, pp. 278-249. <https://doi.org/10.30497/pkn.2022.41339.2871> [In Persian]
40. Mohammadi Lord, A. (2013), 11th presidential elections and political stability of the Islamic Republic of Iran, *Strategic Studies Quarterly*, 17th year, number 1, spring 2014. <https://ensani.ir/fa/article/journalnumber/37242/> [In Persian]
41. Noorian, E; Golpayegani, H; Beheshti, E. (2023). Approaches of the Islamic Republic of Iran to political participation as the foundation of political legitimacy with an emphasis on the role of parties. *Society and Politics Quarterly*, Year 1, Number 4, Shiraz, pp. 19-38. Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp> [In Persian]
42. Sadeghi Jagheh, S. (2021). analysis; June 1400 elections; The necessity of continuing political and managerial stability, *National Security Watch*, No. 110, pp. 33-38. <https://www.noormags.ir/view/fa/magazine/number/128940> [In Persian]
43. Safarian, R, Shahram Nia, A, Imam Jumazadeh, J, Masoud Nia, H (2019), Good governance model and economic development in Iran and Turkey 2006 to 2017, *Political and International Approaches Quarterly International*, Volume 11, Number Two, Winter. <https://ensani.ir/fa/article/author/8266> [In Persian]
44. Saidi, A. (2021). A framework for analyzing competition and political stability with a view to the experience of the Islamic Republic of Iran, *Studies in Political Science, Law and Jurisprudence*, Volume 7, Number 1, pp. 517, 528. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1797084/%> [In Persian]
45. Samuel, Huntington. (1991). Political system in societies undergoing transformation. Translated by Mohsen Al-Thalari, Tehran, Nash Alam. <https://elmpub.com/product/detail/306> [In Persian]
46. Sarmi, M, Rezaei, A, Turabi, GH. (2021), the consequences of the Rouhani government's foreign policy on the international interactions of the Islamic Republic of Iran, *Scientific Quarterly of International Relations Studies*, 14th year, number 53, spring 2021, pp. 9-34. https://journals.iau.ir/issue_1135484_1135485_.html [In Persian]

- 47.** Saunders, David (2011), Patterns of Political Instability, translated by the Institute of Strategic Studies, Tehran: Institute of Strategic Studies. <https://fidibo.com/publishers/798> [In Persian]
- 48.** Security Study Group (2008), threats to national power, indicators and dimensions, first edition, Tehran: National Defense University. https://mdr.ihu.ac.ir/article_204644.html[In Persian]
- 49.** Seda and Sima news agency (2015). "Roughani's speech at the JCPOA implementation conference". December 29 Available at IRIBNEWS.IR..www. [In Persian]
- 50.** Shahabadi, A, Behari, Z. (2014). The effect of political stability and economic freedom on the economic growth of selected developed and developing countries, pp. 53-72. <https://ensani.ir/fa/article/journal-number/36912/>[In Persian]
- 51.** Zulfiqari, I (2020). A comparative comparison of the performance of the Rouhani government and the Ahmadinejad government in the face of sanctions, Thesis, Payam Noor Center Rasht University. [In Persian]

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

بررسی نقش عملکرد دولت روحانی بر ثبات سیاسی ایران

اعظم اباذری اندوهجردی؛ دانشجویی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، واحد کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

جلال میرزایی: دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران.

حسین معین آبادی بیدگلی: دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد کرمان، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰ صص ۲۴-۱۵ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۱

چکیده

ثبات سیاسی، به معنای فقدان نسبی برخی حوادث سیاسی «بی‌ثبات کننده» است که به صورت تغییر در ساختار قدرت و تغییر در حکومت از طریق اقدامات مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز ظاهر می‌شوند. از این رو، مسئله‌ی تحقیق حاضر این است که وضعیت ثبات و بی‌ثباتی سیاسی در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی (۱۳۹۲-۱۴۰۰) مطالعه و مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر بر آن را مورد بررسی قرار دهد و از این رهگذر مدلی (چارچوب مفهومی) برای تحلیل آن ارائه نماید. پژوهش حاضر با عنوان «بررسی نقش عملکرد دولت روحانی بر ثبات سیاسی ایران» درصدد بررسی و تفسیر تأثیرات عملکرد دولت روحانی در دو مقطع زمانی چهارساله بر ثبات سیاسی است. در این پژوهش چهار مؤلفه دربرگیرنده ثبات سیاسی در قالب فاکتورهای مشارکت سیاسی، تغییرات در دولت، رابطه نهاد حاکمیت و نهادهای وابسته با دولت و کارکردهای دولت به صورت مستقل و مجزا مورد بررسی قرار گرفته است. تأکید بر این عوامل علاوه بر شواهد و واقعیت‌های سیاسی در ایران بر اساس آراء و مطالعات ساندرز، دیوید ایستون، تئوری هانتینگتون و پارسونز صورت گرفته است. برای رسیدن به هدف این پژوهش، محقق از روش مقایسه‌ای کیفی و استفاده از منابع داخلی و خارجی به عنوان ابزارهای گردآوری داده بهره‌برداری نموده است. یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد راه‌حل تقویت ثبات سیاسی و پایداری در دولت اول حسن روحانی در تعادل سیاسی و اجماع نظری بین نهادهای قدرت، مشارکت سیاسی و کارکردهای دولت در حوزه‌های اقتصادی نظیر کنترل و کاهش نرخ تورم، تقویت قدرت خرید مردم، افزایش رشد اقتصادی مؤثر بوده است و در دولت دوم افول این شاخص‌ها از عوامل بی‌ثباتی محسوب می‌شوند. با این وجود عامل ناتوانی در انطباق سیاست‌ها و جهت‌گیری‌ها با رویکرد رهبری در حوزه سیاست خارجی تأثیر بیشتری در بی‌ثباتی دولت روحانی در دوره دوم داشته است.

واژه‌های کلیدی: ثبات سیاسی، بی‌ثباتی سیاسی، دولت روحانی، روش مقایسه‌ای-کیفی، عملکرد هشت‌ساله.

استاد: اباذری، اعظم؛ میرزایی، جلال و معین‌آبادی، حسین (۱۴۰۳)، بررسی نقش عملکرد دولت روحانی بر ثبات سیاسی ایران، فصلنامه جامعه و

سیاست، ۲(۵)، ۱۵-۲۴

مقدمه

حسن روحانی، با شعار اعتدال بر مدار عقلانیت، خرد و تساهل در سیاست داخلی و خارجی وارد عرصه انتخابات شد. وی توانست رأی آن بخشی از مردم را که از وضعیت سیاسی و اقتصادی کشور ناراضی بودند را به خود جلب کند. سرانجام وی در ۲۴ خرداد ۱۳۹۲ با هیجده میلیون و ششصد و سیزده هزار رأی، چهارساله پس از بی‌ثباتی‌های سیاسی ناشی از انتخابات ریاست جمهوری دولت دهم روی کار آمد (محمدی لرد، ۱۳۹۲:۶۷). دولت روحانی در شرایطی که کشور در وضعیت حساسی قرار داشت، سکان اداره امور کشور را بر عهده گرفت. از یکسو اعمال و تشدید تحریم‌های ظالمانه غرب علیه جمهوری اسلامی، به بهانه مقابله با برنامه هسته‌ای صلح‌آمیز ایران در پرتو سیاست خارجی تقابلی دولت گذشته، باعث شد تا دیپلماسی اقتصادی فرصت چندانی جهت تحرک و نقش‌آفرینی در عرصه روابط خارجی کشور پیدا نکند. از سوی دیگر، تشدید تحریم‌های خارجی و تداوم مشکلات ساختاری در داخل، باعث افزایش هزینه‌های تولید، اجرای سیاست‌های انبساطی پولی و مالی، بروز پدیده رکود تورمی و درنهایت بی‌ثباتی اقتصادی در مسائل ارزی و تجاری شد. این شرایط منجر به کاهش شدید رشد اقتصادی کشور تا حدود منفی شش درصد گردید (صارمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۸).

در این شرایط، حسن روحانی کوشید با به‌کارگیری تعامل سازنده و آغاز مذاکرات هسته‌ای ضمن تعلیق تحریم‌های بین‌المللی و بهبود روابط خارجی و بین‌المللی، با مدیریت بدهی‌ها و کنترل و کاهش تورم کشور را از زیر بار مشکلات خارج نماید و به تبع آن موجب گشایش اقتصادی شود. در نتیجه در دولت یازدهم با توجه به رویکرد دولت مبنی بر اعتدال‌گرایی تا حدی ثبات در بخش‌های مختلف و سیاست‌ها حکم‌فرما شد. با این حال وقایعی مانند ناآرامی‌های دی ۱۳۹۶ در ثبات سیاسی این دوره تأثیرگذار بود (صفریان و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۹). اما در کلیت این دوره با ثبات همراه بود؛ از طرف دیگر دولت روحانی در دوره دوم با تغییر قدرت در ایالات متحده و به قدرت رسیدن دونالد ترامپ در آمریکا همراه شد و با اجرای سیاست‌های تهاجمی ترامپ، توافق برجام و اجرایی شدن آن با کارشکنی‌هایی از طرف آمریکا مواجهه شد که بی‌ثباتی‌های اقتصادی در این دوره به همراه داشت. این مسئله باعث شد حسن روحانی و کابینه‌اش نتوانند بی‌ثباتی‌های به وجود آمده را ساماندهی کنند که در نتیجه با مسائلی از جمله: جهش سرسام‌آور قیمت‌ها، راکد شدن بازارهای اقتصادی، عدم سرمایه‌گذاری بخش‌های خارجی، خروج شرکت‌های خارجی، تورم بسیار زیاد، کاهش قدرت خرید، افزایش قیمت کالاهای معیشتی و... مواجه شدند (ابراهیم ذوالفقاری، ۱۳۹۹: ۴۳). به‌گونه‌ای که دولت در معرض نارضایتی تشکلی و شخصیت‌های اصلاح‌طلب حامی روحانی از چپش کابینه در شهریور ۱۳۹۶، راه افتادن کمپین موسوم به «ما پشیمانیم» از سوی برخی از نیروهای اجتماعی و فرهنگی در اواخر پاییز همان سال و ناآرامی‌های خشونت‌آمیز ۱۳۹۸ قرار گرفت؛ بنابراین شواهد نشان می‌دهد که از ۱۳۹۷ شاهد عدم مقبولیت و بی‌ثباتی سیاسی دولت دوازدهم در میان مردم از جمله طیف وسیعی از حامیان انتخاباتی حسن روحانی هستیم ("مرعشی: محبوبیت روحانی به حداقل رسیده است، ۱۳۹۶").

بنابراین واقعیت امر در ارتباط با عملکرد دولت‌ها این است که اگر دولتی عملکرد خود را به خوبی اجرا کند و با سایر سیستم‌های جامعه تعادل و روابط متقابلی داشته باشد، شاهد ثبات سیاسی خواهید بود اما اگر این دولت عملکرد خود را به خوبی انجام ندهد و یا عملکرد آن تحت تأثیر یکسری حوادث و وقایع قرار گیرد دچار عدم تعادل و بی‌ثباتی می‌گردد و این موضوع در مورد دولت روحانی نیز صدق می‌کند و چنین به نظر می‌رسد که در دوره اول ریاست جمهوری روحانی با برقراری ارتباط با سیستم‌های فرعی جامعه شاهد ثبات سیاسی و در دوره دوم با عملکرد ضعیف در حفظ این روابط شاهد از دست دادن این ثبات سیاسی بوده‌ایم.

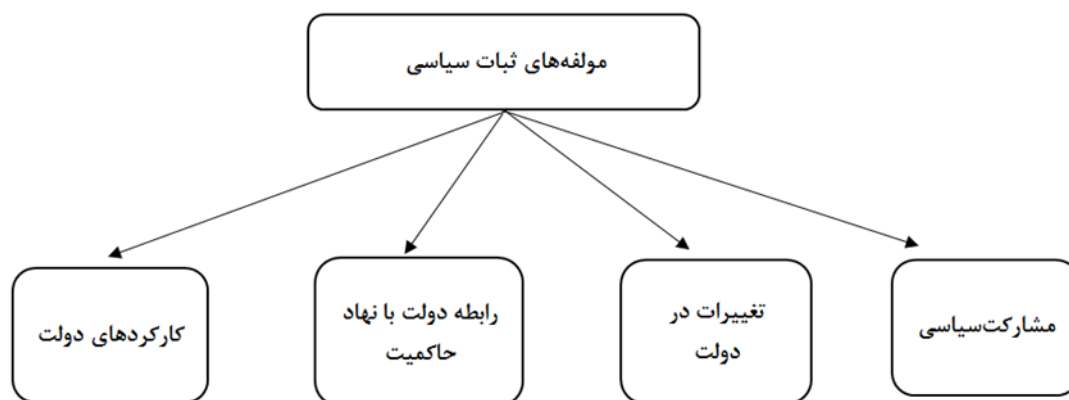
از این رو، وجود ثبات سیاسی در یک دولت، موجب افزایش سرمایه‌های اجتماعی، افزایش مشارکت پویا در عرصه‌ی اجتماعی و سیاسی، فراهم آمدن بستر رشد و توسعه‌ی پایدار اقتصادی و سیاسی و همچنین تداوم مشروعیت دولت و مواردی از این دست می‌باشد. از این رو برای درک کارایی، تداوم و مشروعیت یک دولت، توجه به وجود و یا عدم وجود معیارهای ثبات سیاسی ضروری خواهد بود. اگرچه در دولت‌های بعد از انقلاب اسلامی ایران (دولت بازرگان، دولت هاشمی رفسنجانی، دولت خاتمی و دولت احمدی‌نژاد ثبات سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است (توسلی، ۱۳۸۹؛ زمانی، ۱۳۹۹؛ فوزی، ۱۳۸۴). اما تاکنون پژوهشی مستقل که ثبات سیاسی را در دولت حسن روحانی در قالب مشارکت سیاسی، تغییرات در دولت، رابطه نهاد حاکمیت و نهادهای وابسته با دولت و کارکردهای دولت مورد بررسی قرار دهد یافت نگردید. از این رو برای پر کردن شکاف موجود، این پژوهش قصد دارد تا عملکرد دولت روحانی را در مقطع زمانی هشت ساله با توجه به دیدگاه‌های دیوید ایستون، تالکوت پارسونز، هانتینگتون و دیوید ساندرز تجزیه و تحلیل کند و تأثیر تصمیماتش در حل چالش‌ها و بهبود وضعیت کشور را بررسی نماید؛ بنابراین سؤال اصلی این تحقیق عبارت است از عملکرد دولت روحانی چه تأثیری بر ثبات سیاسی در ایران در مقطع زمانی هشت ساله داشته است؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

پژوهش‌های متعددی که در حوزه ثبات سیاسی صورت گرفته است، غالباً تمرکز بر روی ثبات نظام‌های سیاسی بوده است. این مقالات معمولاً به بررسی عواملی می‌پردازند که می‌توانند یک نظام سیاسی را تحت تأثیر قرار دهند. در این میان، تحلیل‌های مختلفی از نظریات گذار به ثبات سیاسی ارائه شده‌اند که عمدتاً به مسائل کلان نظام‌های سیاسی معطوف هستند. با این حال، در پژوهش حاضر، تمرکز ما بر روی ثبات سیاسی دولت حسن روحانی در ایران. در این تحقیق، به جای بررسی کلی نظام سیاسی، به تحلیل خاص دولت و دوره‌ی ریاست جمهوری حسن روحانی پرداخته‌ایم. این رویکرد متمایز از بسیاری از پژوهش‌های قبلی است که عموماً نظام سیاسی را به عنوان یک کل مورد بررسی قرار می‌دهند. در این راستا، مقالاتی که بیشتر بر محوریت نظام‌های سیاسی متمرکز هستند، در این پژوهش مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. به جای آن، تمرکز ما بر عواملی بوده است که مستقیماً بر ثبات دولت روحانی تأثیرگذار بوده‌اند. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به وراذ زیر اشاره کرد.

مهربان و همکاران (۱۴۰۱) مقاله‌ای با عنوان «تأثیر جهانی شدن بر ثبات سیاسی در دوران اصلاحات، اصولگرایی و اعتدال‌گرایی» نوشته‌اند. این مقاله اذعان می‌کند جهانی شدن، کشورهای در حال توسعه را با چالش‌هایی مواجه کرده است؛ و یکی از بنیادین‌ترین این چالش‌ها، با توجه به ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر نظام جمهوری اسلامی ایران مسئله ثبات سیاسی است؛ که در نهایت این مقاله با رویکرد توصیفی-تحلیلی از نوع همبستگی، داده‌ها را با استفاده از روش ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی تک و چند متغیره به این نتیجه رسیده است که جهانی شدن با ثبات سیاسی رابطه‌ی معناداری دارد؛ و با توجه به مقادیر بتا ابعاد سیاسی و اجتماعی جهانی شدن، بیشترین تأثیر منفی و بعد اقتصادی تأثیر مثبتی بر ثبات سیاسی داشته است. سعیدی (۱۴۰۰) با بررسی موضوع «چارچوبی برای تحلیل رقابت و ثبات سیاسی با نگاهی به تجربه جمهوری اسلامی ایران» به تحلیل پیوند دو مؤلفه رقابت سیاسی و ثبات سیاسی پرداخته است که در پرتو آن بتواند تأثیر ثبات سیاسی را بر رقابت سیاسی در جمهوری اسلامی ایران بسنجد. نویسنده در این مقاله با نگاه به شرایط جمهوری اسلامی ایران، در پی آن است که بنای یک چارچوب نظری بومی را بگذارد. صادقی جقه (۱۴۰۰) به بررسی «تحلیل؛ انتخابات خرداد ۱۴۰۰؛ ضرورت تداوم ثبات سیاسی و مدیریتی» پرداخته است. در پژوهش حاضر با اشاره به انتخابات، سازوکاری مناسب برای جابه‌جایی منصب‌ها و فراهم کردن زمینه مشارکت همگانی در تعیین سرنوشت ارائه می‌دهد که در نتیجه موجب افزایش مشروعیت سیاسی و تضمین ثبات سیاسی آن نظام می‌شود. با این حال مقاله حاضر به ماهیت تبلیغات انتخاباتی و ایجاد ناگزیر فضای دوقطبی در انتخابات و شکاف‌ها سیاسی و اجتماعی پرداخته و با بررسی برخی پیامدهای منفی برخاسته از فضای تبلیغات انتخاباتی، توصیه‌هایی برای اجتناب از آن‌ها در دوره پس از انتخابات ارائه می‌دهد. شاه‌آبادی و بهاری (۱۳۹۲)، با انجام پژوهشی تحت عنوان «تأثیر ثبات سیاسی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب توسعه‌یافته و در حال توسعه» به این موضوع می‌پردازند که رشد اقتصادی در هر کشوری با شاخص آزادی اقتصادی آن ارتباط دارد. هدف از نگارش این مقاله بررسی تأثیر ثبات سیاسی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب طی دوره ۲۰۱۲-۱۹۹۶ است و نویسندگان برای این منظور از روش GMM برای داده‌های پانل پویا، اثر متغیر ثبات سیاسی و شاخص‌های آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی استفاده کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که یکی از مهم‌ترین اهداف کلان اقتصادی کشورها، ایجاد شرایط لازم جهت ارتقاء رشد اقتصادی مستمر و باثبات است زیرا بی‌ثباتی سیاسی منجر به تخصیص غیر بهینه منابع فیزیکی، انسانی و سرمایه‌های اجتماعی می‌شود، که خود به‌منزله‌ی عقب‌گرد اقتصادی محسوب می‌شود. با این وجود پژوهشی که به بررسی ثبات سیاسی در دو دوره متفاوت پرداخته باشد، یافت نشد. این پژوهش با تأکید بر متغیرهای متعدد و متنوع در پی درک ژرف و جامع از تأثیرات و جایگاه دولت در پیشرفت و ثبات سیاسی است. رویکرد تحلیلی این پژوهش، تلاشی است برای اجرای یک بررسی دقیق و دسته‌بندی‌شده، بهره‌گیری از نشانه‌ها و شواهد موجود در موارد مطالعه شده و پیوستگی مفاهیم با تئوری‌ها و الگوهای مطرح در حوزه ثبات سیاسی. از این جهت، نظریاتی از جمله نظریه سیستم‌ها و تئوری‌های سیاسی معتبر مانند نظریه «ساندرز»، دیدگاه سیستمی «دیوید ایستون»، تئوری «هانتینگتون» و کارکردگرایی «پارسونز» به عنوان راهنمایی‌های تحلیلی برای پژوهش انتخاب شده است. این انتخاب‌ها نشان از تلاش برای بهره‌گیری از دانش موجود در حوزه‌های نظری و کاربردی به منظور تفسیر و بررسی تأثیرات عملکرد دولت در ثبات سیاسی دارد. در نتیجه، پژوهش حاضر با ارائه یک چارچوب تحلیلی جامع و معتبر، با بهره‌گیری از مدل‌ها و نظریه‌های متنوع، سعی در بررسی ارتباط بین عملکرد دولت و ثبات سیاسی دارد تا به درک عمیق‌تری از این رابطه در زمینه جامعه‌شناسی و سیاست‌گذاری کمک نماید. (قابل ذکر است که نگارنده این پژوهش، علاوه بر مؤلفه‌های استخراج شده از نظریه‌های متعدد ثبات و بی‌ثباتی، امکان بر ساخت مؤلفه‌های جدید با توجه به شرایط تاریخی سیاسی حاکم بر ایران در دهه‌ی ۹۰ و ۱۴۰۰ را منتفی نمی‌داند. از این رو این امکان وجود دارد که برخی از مؤلفه‌ها با عدم وجود فکت و مصداق عینی مواجه شوند و یا برخی از مؤلفه‌ها نیز به‌شدت تقویت شوند، بسیار محتمل است).

با این چارچوب مفهومی، پژوهش حاضر به تحلیل نقش کارکردها و تعاملات نهادها و مقامات حکومتی با نهاد رهبری در حفظ یا تضعیف ثبات سیاسی در ساختار نظام سیاسی ایران می‌پردازد. همچنین، تأثیر تغییرات اجتماعی و ورود گروه‌های تازه به عرصه سیاست و نقش انعطاف‌پذیری سیاسی نیز در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. در زیر شمای کلی چارچوب نظری پژوهش با عنوان مؤلفه‌های ثبات سیاسی از منظر ساندرز، دیویدا استون، تئوری هانتینگتون و پارسونز آورده شده است:

شکل ۱- چارچوب نظری پژوهش از منظر ساندرز، دیویدا استون، تئوری هانتینگتون و پارسونز (نمودار برگرفته از مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۲)

ثبات سیاسی

ثبات سیاسی معادل کلمه «political stability» در زبان لاتین است. در ادبیات سیاسی غرب مطالب بی‌شماری وجود دارد که کلیدواژه عنوان آن ثبات سیاسی است که در دو سطح مطرح شده است. سطح اول، روابط بین‌الملل است که ثبات سیاسی در آن متوجه حفظ و دیرسازی نظم حاکم بر نظام بین‌الملل موجود است. در این حوزه، از ثبات سیاسی به منزله ثبات راهبردی یاد می‌شود و با مدنظر قرار گرفتن مسائل و واقعیات روابط بین‌الملل، راه‌های حفظ ثبات سیاسی نظام بین‌الملل بررسی می‌گردد. سطح دوم حوزه مسائل داخلی است که در آن بهره‌گیری از چارچوب‌های نظری متنوع درباره ثبات و نیز با داشتن رویکردهای متفاوت نسبت به نظام سیاسی به شناخت عناصر بی‌ثبات‌ساز پرداخته می‌شود. در این سطح بحث اصلی بی‌ثباتی سیاسی است نه ثبات سیاسی و عمده صاحب نظرانی که در این حوزه سخن گفته‌اند، تلاش کرده‌اند با مدنظر قرار دادن بی‌ثباتی سیاسی راه‌های دستیابی به ثبات سیاسی را بیانند (خواجه سروی، ۱۳۸۲: ۷۶)؛ بنابراین با تأمل و بررسی مجموعه این تعاریف مشخص می‌شود که ثبات سیاسی از مجموعه‌ای از شاخص‌ها از جمله (مشروعیت یک نظام سیاسی در نظر مردم، نظم تعاملات سیاسی، تناسب بین خواسته‌های مردم و سیاست‌های نظام حاکم، پایداری نظم سیاسی موجود در جامعه و عدم وجود چالش‌های مسالمت‌آمیز یا خشونت‌آمیز) در نظام سیاسی حاکم است (بیدقی، ۱۳۹۹: ۲۵).

بی‌ثباتی سیاسی

بی‌ثباتی سیاسی در ساده‌ترین و فراگیرترین مفهوم آن، بی‌ثباتی قدرت سیاسی مستقر، بی‌ثباتی و تغییر سریع موقعیت‌ها و مناصب بازیگران سیاسی و ناپیوستگی و تحول‌پایبی سیاست‌ها می‌باشد. بی‌ثباتی سیاسی، به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن سازوکارها و شیوه‌های حل تعارضات و منازعات سیاسی از جمله اعمال خشونت سیاسی و حصول توافق سیاسی، یا کم اثر می‌شوند یا کامل از کار می‌افتند (دلآوری، ۱۳۷۸: ۱۵). همچنین بی‌ثباتی سیاسی درجه‌ای از تغییر غیرمعمول یا غیرمنتظره در فضای سیاسی است که این تغییرات ممکن است در سطح جامعه، رژیم سیاسی و سازمان حکومت رخ دهد (گروه مطالعاتی امنیت، ۱۳۸۷: ۱۹۲). بی‌ثباتی سیاسی با در معرض تهدید قرار گرفتن یک رژیم یا نظام سیاسی به واسطه‌ی شاخص‌هایی چون؛ تغییر در میزان مشارکت مردم در سیاست، کودتا، بحران‌های عمده‌ی دولت، شورش، جنگ چریکی، اعتصابات عمومی، تظاهرات ضد دولتی، درگیری‌های داخلی، کاهش یا فقدان مشروعیت سیاسی و غیره شناسایی می‌شود (احمدی، ۱۳۹۱: ۲۹).

روش تحقیق

پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل مقایسه‌ای کیفی از نوع تفهیم‌گرایی در پی درک پدیده اجتماعی و سیاسی برای ارائه رهنمود در جهت استفاده سیاست‌گذاران است. این روش، به دنبال استنباط توصیفی و علی از طریق مقایسه نظام‌مند شباهت‌ها و تفاوت‌های پدیده‌های اجتماعی با یکدیگر است. روش مقایسه‌ای به این دلیل اهمیت و ضرورت دارد که باعث اطلاع بیشتر ما از دیگر مکان‌ها می‌شود و آگاهی ما را از دیگر کشورها کامل‌تر می‌کند و نکته مهم‌تر اینکه روش مقایسه‌ای پژوهشگر را از قوم‌مداری دور می‌کند (مارش و استوکر، ۱۳۸۴: ۲۵۶). روش گردآوری داده‌ها استفاده از منابع کتابخانه‌ای، مقالات مراکز تحقیقاتی، پایان‌نامه و... می‌باشد. این پژوهش محدودۀ زمانی دوره اول و دوم ریاست جمهوری حسن روحانی را در برمی‌گیرد. حوزه مکانی آن به محیط جغرافیایی نظام جمهوری اسلامی مربوط می‌شود. نقطه‌ی تمرکز این پژوهش تحلیل و مقایسه وضعیت ثبات سیاسی در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی است. دو پدیده «دولت یازدهم» و «دولت دوازدهم» بر اساس مؤلفه‌های، مشارکت سیاسی، تغییرات در دولت، رابطه نهاد حاکمیت و نهادهای وابسته با دولت و کارکردهای دولت باهم مقایسه می‌شوند؛ این دو پدیده مقایسه پذیر هستند چرا که نه کاملاً مشابه و نه کاملاً متفاوت هستند. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش، مقایسه‌ای می‌باشد.

بحث و ارائه یافته‌ها

در ادامه یافته‌های پژوهش حاضر ارائه خواهد شد که تمامی شاخص‌های استخراج شده با توجه به سخنرانی‌ها حسن روحانی، سایت‌ها و خبرگزاری‌های معتبر (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۲؛ خبرگزاری جوان، ۱۳۹۶؛ خبرگزاری جماران، ۱۳۹۴؛ خبرگزاری فارس، ۱۳۹۴؛ خبرگزاری صداوسیما، ۱۳۹۴) استخراج شده‌اند.

با توجه به مؤلفه‌های ثبات سیاسی (مشارکت سیاسی، تغییرات در دولت، رابطه نهاد حاکمیت و نهادهای وابسته با دولت و کارکردهای دولت) از منظر ساندرز، دیوید ایستون، تئوری هانتینگتون و پارسونز به تحلیل و مقایسه وضعیت ثبات سیاسی در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی در دوره یازدهم و دوازدهم با رویکرد مقایسه‌ای-کیفی پرداخته می‌شود. از این رو، شاخص‌های مشارکت سیاسی دو دوره ریاست جمهوری روحانی در جدول (۱) آورده شده است.

جدول ۱: مشارکت سیاسی در دولت یازدهم/دوازدهم

شاخص / دوره	دوره اول (۱۳۹۲-۱۳۹۶)	دوره دوم (۱۳۹۶-۱۴۰۰)
مشارکت سیاسی		
نرخ مشارکت در انتخابات	۷۲/۹۴٪	۷۳/۰۷٪
انتظارات عمومی	افزایش انتظارات مردم برای رفع مشکلاتشان یافته	کاهش انتظار ناشی از تحریم‌های آمریکا
رضایت عمومی	امید به سیر صعودی و بهبود وضعیت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی	نارضایتی مردم از سیاست‌های دولت دوازدهم

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۲

مشارکت سیاسی به هر میزانی که تقویت شود، به همان میزان هم مشروعیت سیاسی نیز قوی‌تر می‌گردد. در جمهوری اسلامی ایران، مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است (نوریان و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۳). از این رو هانتینگتون معتقد است که تأمین ثبات سیاسی به نوعی نیاز به تطابق نهادهای سیاسی با تقاضای مشارکت سیاسی دارد. در جوامعی که تقاضای مشارکت سیاسی افزایش یافته، نهادهای سیاسی باید با مراحل نوسازی و اصلاحات تطابق پیدا کنند تا بتوانند به انتظارات جامعه و گروه‌های جدید پاسخ دهند و تقاضای مشارکت را برآورده سازند (هانتینگتون، ۱۳۷۹: ۱۳۵). با توجه به این موارد می‌توان به این جمع‌بندی رسید که سطح مشارکت سیاسی از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۶ رشد نسبتاً معقولی داشت. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در بحث مشارکت سیاسی در دوره‌ی ریاست جمهوری حسن روحانی، با وجود تلاش‌های فراوان در دوره اول دولت ایشان جهت اصلاح و نهادمندی سیاست‌ها و افزایش مشارکت مردمی، در دوره دوم به دلیل شرایط سخت اقتصادی و سیاسی، دولت با چالش‌های فزاینده‌ای روبرو شد. در دوره اول، امید به تغییرات سازنده و اصلاحات، فرصتی در اختیار دولت تدبیر و امید قرار داد که از آن برای رفع چالش‌های اجتماعی و اقتصادی در جهت جذب مشارکت مردمی استفاده کند؛ اما در دوره دوم، روحانی از یکسو حجم بالایی از انتظارات و مطالبات را ایجاد کرده بود و از سوی دیگر از همان نخستین روزهای استقرار خود با محدودیت‌های فزاینده‌ای برای تحقق این انتظارات و مطالبات روبرو شد. این محدودیت‌ها از متغیرهای متعددی ناشی می‌شد.

فشار فزاینده نیروها و نهادهای تحت کنترل جناح رقیب در چینش کابینه، خروج آمریکا از برجام و تشدید تحریم‌ها و سیاست‌های نامنجم و گاه متناقض خود دولت به‌ویژه در زمینه‌های پولی-مالی و بودجه‌ریزی از مهم‌ترین این متغیرها بودند. این عوامل باعث تعمیق بحران اقتصادی، افزایش تورم، بیکاری و فقر و نگرانی طبقات پایین و متوسط شد. این وضعیت، زنجیره‌ای از اعتراضات اجتماعی و سیاسی را در عرصه واقعی و فضاهای مجازی به‌ویژه از دی‌ماه ۹۶ تا مردادماه ۹۷ برانگیخت. این اعتراضات گرچه سرکوب شد یا فروکش کرد اما بی‌اعتمادی سیاسی و ناامیدی شدیدی را در میان گروه‌های مختلف نسبت به توانایی دولت روحانی ایجاد کرد و زمینه‌ساز بی‌ثباتی سیاسی در دولت دوم شد.

از طرف دیگر در دولت حسن روحانی معیار مهم دیگری که می‌توان ثبات سیاسی را بر اساس آن سنجید مؤلفه تغییرات در دولت (کابینه) است. معیاری که بتوان به وسیله آن یک دولت را در هر مقطع از زمان بی‌ثبات/بائبات خواند، معیاری است که با وقوع یا عدم وقوع تغییرها و چالش‌ها در هر حکومت، رژیم یا جامعه نسبت مستقیم دارد. در همین چارچوب تغییرات در دولت‌های یازدهم و دوازدهم در جدول ۲ آورده شده‌اند.

جدول ۲: تغییرات در دولت‌های یازدهم/دوازدهم

تغییرات در دولت			
دولت	نام وزیر	نام وزارت‌خانه	استعفا/استیضاح/برکناری
دولت یازدهم	علی جنتی	فرهنگ و ارشاد	استعفا ۲۷ مهر ۱۳۹۵
دولت یازدهم	علی اصغر فانی	آموزش و پرورش	استیضاح ۳ تیر ۱۳۹۴ استعفا ۲۷ مهر ۱۳۹۵
دولت یازدهم	محمود گودرزی	ورزش و جوانان	استعفا ۲۷ مهر ۱۳۹۵
دولت یازدهم	رضا فرجی‌دانا	علوم، تحقیقات و فناوری	استیضاح ۲۹ مرداد ۱۳۹۳
دولت یازدهم	عباس آخوندی	راه و شهرسازی	استیضاح ۱۴ مهر ۱۳۹۴ استیضاح ۱ اسفند ۱۳۹۵
دولت دوازدهم	عباس آخوندی	راه و شهرسازی	استعفا ۲۸ مهر ۱۳۹۷
دولت دوازدهم	محمد شریعتمداری	صنعت، معدن و تجارت	استعفا ۲۸ مهر ۱۳۹۷
دولت دوازدهم	حسن قاضی‌زاده‌هاشمی	بهداشت و درمان	استعفا ۱۳ دی ۱۳۹۷
دولت دوازدهم	محمد بطحایی	آموزش و پرورش	استعفا ۱۶ خرداد ۱۳۹۸
دولت دوازدهم	محمد جنتی	جهاد کشاورزی	استیضاح ۲۳ اسفند ۱۳۹۶ استعفا ۴ آذر ۱۳۹۸
دولت دوازدهم	علی ربیعی	تعاون، کار و رفاه اجتماعی	استیضاح ۲۲ اسفند ۱۳۹۶ برکناری ۱۷ مرداد ۱۳۹۷
دولت دوازدهم	مسعود کرباسیان	امور اقتصادی و دارایی	برکناری ۴ شهریور ۱۳۹۷
دولت دوازدهم	رضا رحمانی	صنعت، معدن و تجارت	برکناری ۲۲ اردیبهشت ۱۳۹۹

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۲

از دیدگاه ساندرز تغییر حکومت، به عنوان یک شاخص مهم در تحلیل سیاسی، اصطلاحاً به تغییر در مقامات اجرایی، تعدیل‌ها در قوه‌های مجریه، تغییرات در کابینه، سقوط حکومت یا ادامه آن اشاره دارد. این شاخص نقش مهمی را در اندازه‌گیری تحولات سیاسی و بررسی تغییرات در دولت و حاکمیت ایفا می‌کند (ساندرز، ۱۳۹۰: ۱۴۱)؛ بنابراین با توجه به جدول (۲) و مقایسه کابینه دولت یازدهم و دوازدهم می‌توان دریافت که یکی از آفت‌های پیروزی‌های سیاسی، بروز اختلافات جدید در میان جناح پیروز است. در ابتدای کار دولت یازدهم با سکنداری حسن روحانی و با شعار تدبیر و امید و اعتدال، دولت جدید توجه معتدلانه‌ای را به گسترش روند توسعه و ثبات سیاسی در شعار و عمل در پیش گرفت؛ اما پس از مدتی دولت دچار تغییراتی نسبی در کابینه شد که به موجب آن شاهد استعفای سه وزیر و استیضاح دو وزیر در این دوره بوده‌ایم. با این وجود آنچنان تغییرات زیادی در کابینه نسبت به دولت نهم رویداد. از طرف دیگر در دولت دوازدهم، دولت با درافتادن به بازی‌های جناحی و نشان دادن گرایش‌هایی به سوی جناح اصلاحات، عملاً نوعی انحصارطلبی سیاسی را ادامه داده و ضمن میدان ندادن به رقبای اصولگرای خود در پست‌های اداری، اجرایی و سیاسی قوه مجریه، رفتارهایی مغایر با تعمیق مشارکت همگانی گروه‌های مختلف سیاسی و تسهیل مشارکت سیاسی نهادمند عموم جریان‌های سیاسی را در پیش گرفت. سرانجام این وضعیت و عدم تعامل مؤثر منجر به انجام نه استیضاح در دولت دوم روحانی از جانب مجلس دهم و مجلس نهم شد که نسبت به دوره‌های قبل رکورددار محسوب می‌شود. در مجموع با

توجه به مباحث مطرح شده، عملاً به دلیل تغییرات زیادی که در کابینه دولت دوازدهم رخ داد و به خصوص با برکناری رضا رحمانی از وزارت صنعت، دولت به افتادن کابینه از حدنصاب نزدیک‌تر شده بود که می‌توان ادعا کرد نتیجه این امر، تأثیر و تأخیر در روند ثبات سیاسی کشور بوده است.

با توجه به ساختار حکومتی جمهوری اسلامی ایران، مؤلفه کلیدی دیگری که خیلی حائز اهمیت می‌باشد، رابطه نهاد حاکمیت با دولت است. مصداق این رابطه را در توافق هسته‌ای (برجام) در جدول (۳) مورد بررسی قرار داده‌ایم:

جدول ۳: رابطه حاکمیت و نهادهای وابسته به دولت‌های یازدهم/دوازدهم

دولت	اشخاص / نهاد حکومتی	تحلیل
یازدهم	نهاد رهبری	نهاد رهبری در دوره اول ریاست‌جمهوری حسن روحانی نقش مهمی در حفظ ثبات سیاسی داشت. ایشان در این دوره با اعلام حمایت از دولت برای مذاکرات هسته‌ای و به طور مستقیم از تلاش‌های این دولت در جهت تجزیه و تحلیل و تسویه‌گری اختلافات با جامعه بین‌المللی حمایت کرد.
دوازدهم	نهاد رهبری	عدم هماهنگی نهاد حاکمیت با دولت در حوزه سیاست خارجی
یازدهم / دوازدهم	صداوسیما	به عنوان رسانه ملی، این سازمان در ترویج اطلاعات و انتقال پیام‌های حکومتی نقش داشت. این رسانه در دوره اول و دوم ریاست‌جمهوری از اقدامات حسن روحانی حمایت نکرد.
یازدهم / دوازدهم	سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	به عنوان نیروی نظامی و نهادی با نقش سیاسی-نظامی، سپاه نقشی در امنیت داخلی و حفظ استقرار نظام داشت؛ و در دوره اول و دوم شاهد تنش میان دولت و سپاه درباره برجام بودیم
یازدهم / دوازدهم	آیات الله علم الهدی	آیت‌الله علم‌الهدی، از علمای برجسته جمهوری اسلامی ایران یکی از منتقدان دولت یازدهم و دوازدهم در مورد برجام بودند و ایشان از سیاست‌های دولت حسن روحانی حمایت نمی‌کردند.

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۲

با مروری بر دیدگاه‌ها و نظریات نظریه‌پردازان در حوزه ثبات سیاسی، برداشت نگارنده با توجه به ساختار حکومتی در ایران و با الهام از نظریات فوق‌الذکر یک مؤلفه کلیدی و دارای اهمیت در جریان این پژوهش که در کنار سایر مؤلفه‌های دیگر اندیشمندان مورد بررسی قرار می‌دهد، مؤلفه‌ی رابطه نهاد حاکمیت با دولت است. از این رو باتوجه به جدول (۳) به این نتیجه رسیده‌ایم که ساختار تصمیم‌گیری در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران متأثر از تعدد نهادها، دخالت بازیگران غیردولتی و نیز شخصی بودن روابط قدرت می‌باشد که منجر به اجماع نظر کلی همراه با پیچیدگی در درون نظام می‌شود اما استمرار حاکمیت دوگانه و نهادهای موازی متشکل از نهاد رهبری، ریاست‌جمهوری، نیروهای نظامی - امنیتی، در کنار شبکه‌ای غیررسمی مبتنی بر مناسبات شخصی و همچنین نفوذ شخصیت‌های مذهبی در کارکرد نهادهای رسمی در حوزه سیاست خارجی مؤثر بوده است. در جمهوری اسلامی ایران در دوره اول و دوم ریاست‌جمهوری حسن روحانی، ساختار تصمیم‌گیری از عدم تعادل سیاسی و اجماع نظر نهادهای قدرت بر سر موضوعات کلان سیاست خارجی برخوردار بوده است. بدین صورت که در این دوره شاهد دخالت‌های نهادهای متعدد بودیم در حالی که رئیس‌جمهور شخص دوم مملکت محسوب می‌شود و در بسیاری از حوزه‌ها او باید تصمیم‌گیری کند اما می‌بینیم که نهادهای دیگر بدون هماهنگی فعالیت‌هایی را انجام می‌دهند و موانعی را برای دولت رقم زده‌اند و عملاً تحولی اساسی در مقوله ثبات سیاسی فراهم نشد. از طرف دیگر نیز در دولت دوازدهم به دلیل عدم همراهی نهادها و شخصیت‌های بیرون از دولت با اعتدالیون - که بنام دلواپسان در فضای عمومی شناخته می‌شدند و همچنین با خروج آمریکا از قطعنامه ۱+۵ عملاً شاخص‌ترین موفقیت دولت اعتدال که از نظر مخالفان به ناکامی و شکست منجر شد شاهد عدم تعادل سیاسی و بی‌ثباتی در کشور هستیم؛ بنابراین نتایج نشان می‌دهد که حسن روحانی (رئیس‌جمهور) باید با رهبر انقلاب (طراح سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی) و دیگر نهادهای قدرتمند از جمله سپاه پاسداران و... هماهنگ باشد تا شاهد ثبات سیاسی در کشور باشیم در غیر این صورت شاهد عدم تعادل سیاسی و عدم ثبات در کشور خواهیم بود.

در نهایت شاخص‌های کارکردهای دولت دو دوره ریاست‌جمهوری روحانی در جدول (۴) ذکر شده است.

جدول ۴: کارکرد دولت‌های یازدهم/دوازدهم

شاخص	موارد عینی
دولت یازدهم	
حوزه اقتصادی	رشد اقتصادی رشد تولید ناخالص داخلی کاهش نرخ تورم رشد نقدینگی اشتغال‌زایی کاهش نرخ بیکاری بهبود شاخص توسعه انسانی
حوزه اجتماعی	خدمات بهداشتی و درمانی (طرح بیمه سلامت) محیط زیست (تصویب فصل مالیات سبز) گسترش ارتباطات
حوزه سیاست خارجی	انعقاد برنامه هسته‌ای با گروه ۱+۵ گشایش در فضای روابط اقتصادی خارجی کشور تبادل هیات‌های اقتصادی و سیاسی همگرایی اقتصادی منطقه‌ای متوازن نمودن رابطه با چین برقراری روابط بانکی جذب سرمایه‌گذاری خارجی
دولت دوازدهم	
حوزه اقتصادی	منفی شدن رشد واردات و صادرات کاهش تولید ناخالص داخلی افزایش تورم و قیمت ارز افزایش بیکاری تشدید فقر آسیب‌پذیری صنعت کشور (حمل‌ونقل، صنایع خودروسازی و صنایع شیمیایی و پتروشیمی) تشدید محدودیت تشکل‌های مدنی تضعیف رتبه در شاخص درآمد سرانه
حوزه سیاست خارجی	خروج آمریکا از برجام و اعمال تحریم‌های بین‌المللی کاهش فرصت سرمایه‌گذاری ایجاد محدودیت‌های تجاری ایجاد بحران ارزی

منبع: مطالعات نویسنده‌گان، ۱۴۰۲

بر اساس دیدگاه کارکردگرایان، دولت، اگر بتواند نیازها و درخواست‌های جامعه را برطرف کند و حمایت عمومی را جلب کند، تداوم پیدا می‌کند و ثبات خود را حفظ می‌کند؛ اما اگر درخواست‌ها و نیازها پیوسته با افزایش بودجه‌ها همراه باشند، دولت نمی‌تواند آن‌ها را برطرف کند و با چالش‌ها و فشارهایی مواجه می‌شود که باعث ناکارآمدی و بی‌ثباتی آن دولت می‌شود (دیویدایستون، ۱۹۷۵: ۳۸۷-۳۸۵). مقایسه میان کارکردهای دولت‌های یازدهم و دوازدهم در جدول (۴) نشان می‌دهد که در چهار ساله اول با توجه به رویکرد دولت مبنی بر اعتدال‌گرایی تا حدی ثبات در بخش‌های مختلف و سیاست‌ها حکم‌فرما شد و با ارزیابی کارایی دولت در این دوره با بررسی شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی مشخص شد که دولت یازدهم امور مملکت را به لحاظ اقتصادی با نرخ تورم ۳۰٫۵ در پایان ۱۳۹۱ از دولت قبل تحویل گرفت. با اقدامات دولت، نرخ تورم در سال ۱۳۹۶ به ۹/۶ رسید. همچنین در شاخص‌های دیگری مانند تولید ناخالص داخلی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، رشد نقدینگی، نرخ بیکاری و... مثبت ارزیابی شد. اما در دوره دولت دوازدهم، تحت تأثیر عوامل ساختار کارگزار داخل کشور و عوامل مداخله‌گر خارج کشور به‌ویژه در دو سال پایانی، دولت کارایی خود را از دست داد. به همین منظور، جهت‌گیری‌های سیاست‌خارجی تأثیر گسترده‌ای در توسعه اقتصادی کشورها دارد و آثار این سیاست‌ها در رونق و شکوفایی اقتصادی کشورها کماکان به صورت مشهود نمایان است (عبدلهی و همکاران، ۱۴۰۲: ۷). به‌طوری‌که از منظر دولت با اوج‌گیری مجدد تحریم‌های اقتصادی ایران، نرخ تورم در سال ۱۳۹۷ به

۳۱/۲ و ۱۳۹۸ به ۴۱/۲ رسید. از منظر دولت، عوامل ساختاری داخلی نظیر چندقطبی بودن ارکان قدرت در مواجهه با سیاست خارجی، شرایطی را تحمیل کرد که قوه مجریه نیز نتوانست کاری از پیش ببرد. در نهایت نیز تضادهای داخلی با سیاست‌های اقتصادی و تضاد با کشورهای خارجی و تحریم مجدد ایران، باعث افزایش نرخ تورم شد. به گونه‌ای که دولت در معرض اعتراضات سیاسی در نآرامی‌های ۱۳۹۸، ۱۳۹۶ و ۱۳۹۹ قرار گرفت. دلیل عمده این اعتراضات، بی‌ثباتی اقتصادی، عدم کارآمدی دولت در سیاست‌گذاری و افزایش پی‌درپی و نوسان در قیمت کالاهای مصرفی مانند بنزین و نیز بازار نوسانی ارز بود. سیاست قدرت‌های بین‌المللی در قبال ایران از جمله خروج آمریکا از توافق هسته‌ای بین ایران و ۵+۱، بازگشت تحریم‌ها علیه ایران و اعمال سیاست فشار حداکثری آمریکا، تأثیر بالایی بر این روند داشت.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

ثبات سیاسی مهم‌ترین هدف دولت‌ها در سیاست داخلی است؛ چنانکه اگر دولتی عملکرد خود را به خوبی به مرحله‌ی اجرا بگذارد شاهد ثبات سیاسی در آن دولت خواهیم بود. این در حالی است که اگر آن دولت دچار ضعف عملکردی و مشکلات داخلی باشد این امکان وجود دارد که دچار بی‌ثباتی شده و با بحران‌های عدیده‌ای مواجه گردد؛ بنابراین دولت از طریق توانمندی‌های فراوان در اعمال قدرت سیاسی، نقش کلیدی در پیشبرد اهداف سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در سطح داخلی و بین‌المللی دارد؛ به گونه‌ای که هر دولت، متناسب با اهداف و مقاصد خود، تلاش می‌کند ثبات سیاسی را افزایش دهد و از آسیب‌ها و چالش‌هایی که احیاناً پیشرو دارد جلوگیری کند. این امر مستلزم آن است که دولت‌ها با مخالفت‌های گسترده، اعتراضات، تظاهرات، ترورها، تغییرات در دولت و همچنین دچار بحران در زمینه عدم انعطاف‌پذیری حکومت در برابر تغییرات اجتماعی و سیاسی، ناتوانی در پاسخ به تقاضاهای اجتماعی و نابرابری‌های اقتصادی نگردد.

از این رو بنا به ماهیت قدرت و مناسبات جوامع انسانی، تمام دولت‌ها با هر سطحی از مدنیت و توسعه با وجوه مختلفی از بی‌ثباتی داخلی مواجه هستند و فقط شدت و نسبت فراوانی وقایع بی‌ثبات کننده از هر جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت و متمایز است؛ بنابراین واقعیت، هیچ دولتی در دنیا وجود ندارد که درگیر حداقلی از بی‌ثباتی سیاسی نبوده باشد. از این رو هرگونه حرکت جدی در راستای افزایش ثبات سیاسی، نیازمند بازسازی ساختارها و مناسبات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجود می‌باشد و نهاد دولت، تنها نهاد و نیروی اجتماعی است که از مرجعیت، قدرت و توانایی لازم برای اجرای سیاست بازسازی برخوردار خواهد بود؛ بنابراین دولت برای افزایش ثبات سیاسی در جامعه لازم است مؤلفه‌های ثبات‌سیاسی را بکاربرد تا بخشی از تعارضات موجود در جامعه را کاهش دهد؛ در غیر این صورت، با ناامیدی از سوی مردم و بی‌ثباتی سیاسی مواجه خواهد شد. بنابراین در این پژوهش، با هدف بررسی تأثیر عملکرد دولت روحانی در دو دوره چهار ساله بر ثبات سیاسی، از روش مقایسه‌ای کیفی و چارچوب تحلیلی جامع و معتبر استفاده شده است؛ که این چارچوب تحلیلی شامل مدل‌ها و نظریه‌های متنوع از جمله نظریه «ساندرز»، دیدگاه سیستمی «دیوید ایستون»، تئوری «هانتینگتون» و کارکردگرایی «پارسونز» می‌باشد. با مروری بر این دیدگاه‌ها و نظریات، برداشت نگارنده با توجه به ساختار حکومتی در ایران و الهام از نظریات فوق‌الذکر این امر می‌باشد که یک مؤلفه کلیدی و دارای اهمیت در جریان این پژوهش که در کنار سایر مؤلفه‌های دیگر اندیشمندان مورد بررسی قرار می‌گیرد، مؤلفه‌ی رابطه نهاد حاکمیت با دولت است؛ بنابراین بر اساس این مؤلفه‌ها برای پاسخ به سوال پژوهش، به بررسی وضعیت ثبات سیاسی در دولت اول و دوم حسن روحانی (۱۳۹۲-۱۴۰۰) پرداخته‌ایم. در نهایت به این نتیجه رسیده‌ایم که دولت یازدهم به دلیل مشارکت سیاسی مطلوب، هماهنگی میان نهاد حاکمیت و دیگر ارگان‌های قدرتمند با دولت، کارکردهای دولت در حوزه‌های اقتصادی نظیر کنترل و کاهش نرخ تورم، تقویت قدرت خرید مردم، افزایش رشد اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی و.. موجب ثبات سیاسی دولت به‌عنوان یک نظام فرعی در درون نظام سیاسی شده است. از طرف دیگر در دولت دوم حسن روحانی از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ عملکرد دولت روحانی با وقوع بحران‌های متعدد در حوزه‌های مختلف به همراه چالش‌های سیاسی و اقتصادی دشواری همراه بوده است که به نوعی تأثیر منفی بر ثبات سیاسی کشور داشت. در این دوره، عدم هماهنگی نهاد حاکمیت با دولت، حوادث طبیعی مانند سیل، زلزله، شیوع کرونا و رویدادهای سیاسی و امنیتی مهمی از جمله نآرامی‌های سال ۹۶ و حوادث آبان ۹۸ در پی گرانی سوخت، کشته شدن سردار قاسم سلیمانی توسط آمریکا و تنش‌های منطقه‌ای باعث شدند که آرامش سیاسی در داخل کشور تضعیف و منجر به بی‌ثباتی دولت شود. در مجموع، نتایج نشان می‌دهد که عدم ثبات و ناپایداری یک واقعیت معمول در سیاست‌ها و حکومت‌ها است. همچنین دولت‌ها می‌توانند عملکرد خود را با تعامل مؤثر با سایر نهادها و با استفاده از راهکارهای مسالمت‌آمیز به‌خوبی بهبود بخشند و به موفقیت‌های چشمگیری دست یابند؛ به عبارت دیگر، توانایی دولت در مدیریت چالش‌ها و تغییرات، همراه با تعامل مؤثر با سایر اجزاء جامعه، به تقویت ثبات سیاسی و بقا و تداوم دولت کمک خواهد کرد.

منابع

۱. ایسنا خبرگزاری دانشجویان ایران. ۱۳۹۲. حمایت رسمی هاشمی از روحانی ۲۱ خرداد. قابل دسترس در: [https:// www. isna. ir/](https://www.isna.ir/news/92032112556/1396)
۲. باشگاه خبرنگاران جوان، (۰۳، ۱۱، ۱۳۹۶)
۳. بیدقی، لیلا. (۱۳۹۹). نقش توسعه سیاسی در ثبات سیاسی: مطالعه موردی استان سمنان، پایان‌نامه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم سیاسی.
۴. پایگاه خبرگزاری جماران، (۱۳۹۴/۵/۳۱). Retrieved from <https://www.mashreghnews.ir/news/886927>.
۵. پایگاه خبرگزاری فارس، (۱۳۹۴/۱۰/۲۹).
۶. خبرگزاری صداوسیما (۱۳۹۴). «سخنرانی روحانی در همایش اجرای برجام». ۲۹ دی. قابل دسترس www.IRIBNEWS.IR.
۷. خواجه سروی، غلامرضا (۱۳۸۲). رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۸. دلاوری، ابوالفضل و رهبری، محمد. (۱۴۰۲)، وعده‌های انتخاباتی، محدودیت‌های دولت و اعتراضات سیاسی در ایران؛ مطالعه موردی نخستین سال دولت دوم روحانی (مرداد ۲۳۹۶ تا مرداد ۱۳۹۷)، دولت‌پژوهی، ۹(۳۴)، ۱۷۹-۲۱۴
<https://doi.org/10.22054/tssq.2023.54080.978>
۹. ذوالفقاری، ابراهیم. (۱۳۹۹). مقایسه تطبیقی عملکرد دولت روحانی و دولت احمدی‌نژاد در مواجهه با تحریم‌ها، پایان‌نامه، دانشگاه پیام نور مرکز رشت.
۱۰. سامونل، هانتینگتون. (۱۳۷۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمه محسن ثالثی، تهران، نشر علم.
۱۱. ساندرز، دیوید (۱۳۹۰)، الگوهای بی‌ثباتی سیاسی، ترجمه‌ی پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۲. سعیدی، علی‌رضا. (۱۴۰۰). چارچوبی برای تحلیل رقابت و ثبات سیاسی با نگاهی به تجربه جمهوری اسلامی ایران، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۷(۱)، ۵۲۸-۵۱۷.
۱۳. شاه‌آبادی، ابوالفضل، بهاری، زهرا. (۱۳۹۳). تأثیر ثبات سیاسی و آزادی اقتصادی بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب توسعه یافته و در حال توسعه، صص ۷۲-۵۳
۱۴. صادقی جقه، سعید (۱۴۰۰). تحلیل؛ انتخابات خرداد ۱۴۰۰؛ ضرورت تداوم ثبات سیاسی و مدیریتی، نشریه دیده بان امنیت ملی، شماره ۱۱۰، صص ۳۳-۳۸.
۱۵. صارمی، محمدرضا، رضایی، علیرضا، ترابی، قاسم (۱۴۰۰)، پیامدهای سیاست خارجی دولت روحانی بر تعاملات بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه علمی مطالعات روابط بین‌الملل، سال چهاردهم، شماره ۵۳، بهار ۱۴۰۰، صص ۳۴-۹.
۱۶. صفریان، روح‌الله، شهرام نیا، امیر مسعود، امام جمعه زاده، سیدجواد، مسعود نیا، حسین (۱۳۹۸)، الگوی حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی در ایران و ترکیه ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۷، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۱، شماره دوم، زمستان.
۱۷. عبدالمجید، مجید؛ قانلی، محمدرضا؛ مرادی، مریم؛ ابوالحسن شیرازی، حبیب‌اله. (۱۴۰۲). تحلیلی بر برنامه جهانی هدفگانه توسعه و رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۳، شیراز، صص ۱-۱۶.
۱۸. فوزی، یحیی (۱۳۸۴). تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران، چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۴.
۱۹. گروه مطالعاتی امنیت (۱۳۸۷)، تهدیدات قدرت ملی شاخص‌ها و ابعاد، چاپ اول، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
۲۰. محمدی‌لرد، عبدالمحمود (۱۳۹۲)، انتخابات ریاست جمهوری یازدهم و ثبات سیاسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۳.
۲۱. مهربان اینچه برون، حامد؛ اکبری، سمیرا، احمدیان، قدرت (۱۴۰۱). تأثیر جهانی شدن بر ثبات سیاسی در دوران اصلاحات، اصولگرایی و اعتدال‌گرایی، نشریه دانش سیاسی، شماره ۳۵، صص ۲۴۹-۲۷۸.
۲۲. نوریان، احسان؛ گلپایگانی، حسن؛ بهشتی نیا، ادريس. (۱۴۰۲). رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی با تأکید بر نقش احزاب. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۱، شماره ۴، شیراز، صص ۱۹-۳۸.

Research Paper

Sociological Explanation of Political Participation From the Perspective of Khuzestan Elites With Emphasis on Social Capital

Sadegh Khojasteh Ahvazi: PhD student, Department of Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.

Amir Ali Dorosti*: Assistant Professor, Department of Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.

Nabiollah Ider: Assistant Professor, Department of Sociology, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran.

Received: 2024/04/12 **PP** 25-36 **Accepted:** 2024/04/12

Abstract

The aim of the current research was to explain the sociological political participation from the perspective of the elites of Khuzestan with an emphasis on social capital. The current research method is quantitative and practical in terms of purpose. The statistical population of this research is all the political elites of the Khuzestan region, which includes university lecturers, middle and senior managers of government departments and organizations private companies, doctors, engineers, educators, and writers. From the sociological point of view, participation means the feeling of belonging to a group and participating actively and voluntarily in it, which leads to social activity; It is very important. Considering the results of this study, it can be concluded that the existence of social interactions plays an important role in the collective life of people, and social capital can be considered as an influential factor in the political participation of society. In this regard, thinkers of the replacement theory believe that in today's social life, people who spend more time on the Internet cannot spend more time on other activities. Supporters of this theory believe that the media is important because of 1. taking people's time to participate in social activities; 2. Preventing face-to-face communication and 3. Encouraging people to join like-minded groups; They have a negative effect on political approaches and participation. On the other hand, they believe that the social trust of these people in political institutions also decreases. Therefore, the politicians of the society should provide the conditions of social communication and face-to-face meetings so that people can have social participation in different groups and associations and then strengthen their political participation. then strengthen their political participation.

Keywords: Political Participation, Elites, Social Capital, Khuzestan

Citation: Khojasteh Ahvazi, S., Dorosti, A. A., & Ider, N.(2024). **Sociological explanation of political participation from the perspective of Khuzestan elites with emphasis on social capital.** *Journal of Society and Politics*, 2(5), 25-36.

* **Corresponding author:** Amir Ali Dorosti, **Email:** amirali.dorosty12@gmail.com, **Tel:** +98 9129578456

Extended Abstract

Introduction

The aim of the current research was to explain the sociological political participation from the perspective of the elites of Khuzestan with emphasis on social capital. The current research method is quantitative and practical in terms of purpose. The statistical population of this research is all the political elites of Khuzestan region, which includes university lecturers, middle and senior managers of government departments and organizations and private companies, doctors, engineers, educators and writers. From the sociological point of view, participation means the feeling of belonging to a group and participating actively and voluntarily in it, which leads to social activity; It is very important. Considering the results of this study, it can be concluded that the existence of social interactions plays an important role in the collective life of people, social capital can be considered as an influential factor in the political participation of society. In this regard, thinkers of the replacement theory believe that in today's social life, people who spend more time on the Internet cannot spend more time on other activities. Supporters of this theory believe that the media is important because of 1. taking people's time to participate in social activities; 2. Preventing face-to-face communication and 3. Encouraging people to join like-minded groups; They have a negative effect on political approaches and participation. On the other hand, they believe that the social trust of these people in political institutions also decreases. Therefore, the politicians of the society should provide the conditions of social communication and face-to-face meetings so that people can have social participation in different groups and associations and then

strengthen their political participation. then strengthen their political participation.

Methodology

This article employs the descriptive-analytical method to analyze the 17th World Development Program and the foreign policy approach of the Islamic Republic of Iran. The research methodology utilizes findings gathered from library sources and internet sites.

Results and discussion

The 17th World Development Program is one of the plans formulated by the United Nations, aiming to achieve 17 Sustainable Development Goals (SDGs) by 2030. The member countries of the United Nations adopted these goals to address issues such as poverty, inequality, and climate change. Iran's foreign policy is influenced by the challenges of achieving these goals, particularly in the environmental sector, where the country faces challenges reflected in the Environmental Performance Index. Iran's ranking has seen significant fluctuations, with notable declines in air quality, but improvements in agriculture and nitrogen efficiency.

Conclusion

Based on Iran's foreign policy approach and ideological perspectives, policymakers seem to pay little attention to these seventeen goals. For instance, in the environmental sector, current indicators reveal the country's low rank in environmental management. In the poverty reduction and inequality sector, one of the seventeen development goals, a favorable situation is not evident.

References

52. Ahmadi, Sh. (2021). Investigating the theory of good governance based on public trust and social capital. *Accounting and Management Perspective Quarterly*, 4(44), 1-12. [In Persian]
53. Ahmadi, Y. (2019). The impact of different types of social capital in social networks on various forms of political participation (Case study: Citizens over 18 in Sanandaj). *Applied Sociology*, 30(3), 1-22. [In Persian]
54. Allahverdi, M. (2020). The impact of urban management performance in the process of sustainable political development with an emphasis on the dual role of participation and social capital. *Scientific-Technical Bimonthly of Applied Studies in Management and Development Sciences*, 5(4), 69-83. [In Persian]
55. Asghari, A.; Hashemzahi, N.; & Ghadimi, B. (2020). The impact of globalization of

- cultural and political life on the social trust of Tehran citizens. *Socio-Cultural Changes*, 17(66), 1-21. [In Persian]
56. Amini, S.; Kavakebian, M.; & Shiri, T. (2020). A study of the social factors affecting political participation of the people of Ilam province. *Iranian Journal of Political Sociology*, 3(2), 132-155. [In Persian]
57. Aghaei Khaneh Barq, A.; Gharibzadeh, R.; & Azadi Baris, L. (2020). Modeling the role of political culture in participation and political trust with the mediation of social capital. *Cultural Leadership Studies Quarterly*, 2(3), 68-92. [In Persian]
58. Bazargan Harandi, A. (2008). Mixed method research: A superior approach for studies. *Knowledge Management*, 81, 15-35. [In Persian]
59. Bagheri, M.; Shojaei, H.; & Kiani, S. (2021). Meta-analysis of social capital studies with political participation in Iran after the Islamic Revolution. *Islamic Social Studies*, 27(1), 247-279. [In Persian]
60. Bashiri Givi, H.; Noorbakhsh, M.; & Fathi, S. (2022). Sociological explanation of the role of civil institutions on the cultural and social capital of citizens in Tehran (2016). *Socio-Cultural Changes*, 19(72), 44-69. [In Persian]
61. Payanifar, N.; Sedaghatzadegan, Sh.; Mousavi, M.; & Rafiee, H. (2022). Investigating the relationship between institutional interactions and social capital indicators (Case study: Charities and Imam Khomeini Relief Foundation in Iran). *Iranian Journal of Social Studies and Research*, 11(2), 545-567. [In Persian]
62. Tashvishi, H.; & Rahmani Khili, E. (2022). The effect of religiosity on the quality of life with the mediation of social participation and trust (Case study: Pardisan region of Qom). *Journal of Welfare and Social Development Planning*, 13(50), 85-122. [In Persian]
63. Tanhaei, A. (1995). An introduction to schools and theories of sociology. Gonabad: Merndiz Publications. [In Persian]
64. Jamini, D.; Shams al-Dini, A.; & Jamshidi, A. (2022). Investigating and analyzing the role of social capital in the performance of rural cooperatives in Fars province. *Cooperation and Agriculture Quarterly*, 14, 42-61. [In Persian]
65. Hajipour, H.; Amini, Y.; & Kordzanganeh, M. (2020). The impact of social capital on political participation patterns among citizens over 18 in Ahvaz. *Scientific-Research Quarterly of Social Sciences, Islamic Azad University, Shushtar Branch*, 14(4), 27-52. [In Persian]
66. Habibpour Gatabi, K.; & Mousavi Khorashidi, S. H. (2016). The relationship between social capital and political participation of Qom citizens. *Journal of Social Welfare Studies*, 16(62), 359-395. [In Persian]
67. Hosseinpour, S.; Pouriani, M. H.; & Azhdarzadeh, H. (2022). The role of art in the sociological explanation of the participation of Lor Bakhtiari and Arab women in achieving social and political status. *Islamic Art Studies Journal*, 19(45), 160-175. [In Persian]
68. Hosseini, S. A.; Abbasi, R.; & Rezaei, R. (2015). Identifying factors affecting elite participation in the development of the Islamic-Iranian progress model. *Strategic Studies Quarterly of Basij*, 18(67), 25-47. [In Persian]
69. Khamchechi, H.; & Rangriz, H. (2019). Meta-analysis of the consequences of social capital. *Social Capital Management*, 6(4), 524-603. [In Persian]
70. Khosravi, S.; Mohseni Tabrizi, A.; & Aghajani Mersae, H. (2021). Sociological explanation of the share of social capital in social mobility. *Iranian Journal of Social Development Studies*, 13(2), 99-117. [In Persian]
71. Dara, J.; & Sadeghi, E. (2022). Factors affecting the level of political participation of women; Emphasis on the number of female ministers in various governments of the Islamic Republic of Iran. *Scientific Biannual Political Knowledge*, 18(2), 377-400. [In Persian]
72. Danaifard, H.; Alvani, S. M.; & Azar, A. (2004). Qualitative research methodology in management: A comprehensive approach. Tehran: Safar Publications. [In Persian]
73. Delavar, A. (2006). Theoretical and practical foundations of research in humanities and social sciences. Tehran: Roshd, 5th edition. [In Persian]

74. Delaviz, M.; Mortazavi Asl, S. K.; & Sinaee, S. A. (2020). A comparative reflection on the concept of social capital from the perspective of Putnam and Fukuyama. *Iranian Journal of Political Sociology*, 3(4), 2288-2306. [In Persian]
75. Zolfaghari, A. (2023). Meta-analysis of factors affecting political participation in the national elections of the Islamic Republic of Iran: Studies from 2017 to 2023. *Strategic Studies Quarterly of Basij*, 26(98), 133-168. [In Persian]
76. Rush, M. (2014). *Society and Politics: An Introduction to Political Sociology* (M. Sabouri, Trans.). Tehran: SAMT Publications. [In Persian]

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

تبیین جامعه‌شناختی مشارکت سیاسی از دید نخبگان خوزستان با تأکید بر سرمایه اجتماعی

صادق خجسته اهوازی: دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

امیرعلی درستی: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

نبی‌الله ایدر: استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۴ صص ۳۶-۲۵ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، تبیین جامعه‌شناختی مشارکت سیاسی از دید نخبگان خوزستان با تأکید بر سرمایه اجتماعی بود. روش پژوهش حاضر از نوع کمی و از لحاظ هدف کاربردی است. جامعه آماری این پژوهش کلیه نخبگان سیاسی خطه خوزستان که شامل مدرسان دانشگاه، مدیران میانه و ارشد ادارات و سازمان‌های دولتی و شرکت‌های خصوصی، پزشکان، مهندسان، فرهنگیان و نویسندگان می‌باشد. از دیدگاه جامعه‌شناسی، مشارکت‌پذیری به معنای احساس تعلق به گروه و شرکت فعالانه و داوطلبانه در آن که به فعالیت اجتماعی منجر می‌گردد؛ بسیار اهمیت دارد. با در نظر گرفتن نتایج این مطالعه می‌توان استنباط کرد که وجود تعاملات اجتماعی نقش مهمی در زندگی جمعی افراد دارد، سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان عواملی تأثیرگذار در مشارکت سیاسی جامعه قلمداد نمود. اندیشمندان نظریه جایگزینی در این خصوص معتقدند که در زندگی اجتماعی امروزه افرادی که زمان بیشتری را برای اینترنت اختصاص می‌دهند، نمی‌توانند وقت زیادی برای سایر فعالیت‌های صرف نمایند. حامیان این نظریه معتقدند رسانه‌ها به دلیل ۱. گرفتن فرصت زمانی افراد برای شرکت در فعالیت‌های اجتماعی؛ ۲. جلوگیری از ارتباطات چهره به چهره و ۳. تشویق افراد در عضویت در گروه‌های همفکر؛ تأثیری منفی بر رویکرد ها و مشارکت سیاسی دارند. از سوی دیگر آنان معتقدند که اعتماد اجتماعی این افراد به نهادهای سیاسی نیز کاهش می‌یابد. بنابراین سیاستمداران جامعه باید شرایط ارتباط اجتماعی و دیدارهای چهره به چهره را فراهم کنند تا افراد در گروه‌ها و انجمن‌های مختلف مشارکت اجتماعی داشته باشند و به دنبال آن مشارکت سیاسی خود را تقویت نمایند.

واژه‌های کلیدی: مشارکت سیاسی، نخبگان، سرمایه اجتماعی، خوزستان

استاد: خجسته اهوازی، صادق؛ درستی، امیرعلی و ایدر، نبی‌الله. (۱۴۰۳). تبیین جامعه‌شناختی مشارکت سیاسی از دید نخبگان خوزستان با تأکید

بر سرمایه اجتماعی، فصلنامه جامعه و سیاست، فصلنامه جامعه و سیاست، (۵)، ۲-۳۶.

مقدمه

مشارکت به مفهوم، تقویت اقتدار جمعی برای ایجاد توسعه و تحول در جامعه است و هدف اصلی آن رسیدن به یک ظرفیت جمعی و تسهیم در قدرت اجتماعی-سیاسی از سوی شهروندان است (امینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۷). مفهوم مشارکت در واقع ریشه در دموکراسی آنتی دارد و فرهنگ آکسفورد مشارکت را به عنوان "عمل یا واقعیت شرکت کردن"، "بخشی از چیزی را داشتن" یا "تشکیل دادن" دانسته است (حسین پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۴). بنابراین به لحاظ موضوعی مشارکت را می‌توان به گونه‌هایی مانند مشارکت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، روانی، سیاسی و ... تقسیم‌بندی نمود. البته در این تقسیم‌بندی تفکیک آن دقیق امکان‌پذیر نمی‌باشد و در هم تنیدگی، همپوشی و مکمل بودن آن گریز ناپذیر می‌باشد. از سوی دیگر پدیده مشارکت از اصلی‌ترین ابعاد توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی، توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی در هر جامعه است. یکی از مهم‌ترین انواع مشارکت در جامعه، مشارکت سیاسی است که پایه و اساس مشروعیت نظام‌های سیاسی به حساب می‌آید. مشارکت سیاسی از جمله ملزومات بنیادین مردم سالاری و شهروندی و از ضرورت‌های جدا نشدنی نظام سیاسی در جوامع است. مشارکت سیاسی به معنای فعالیت و تلاش مردم برای سهیم شدن در ساختار قدرت سیاسی، ایجاد تعامل بین مردم و حاکمیت است که یکی از ارکان‌های مهم نظام سیاسی در اداره کشور تلقی می‌شود (امینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۵). در دنیای امروز مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف بخصوص در نظام سیاست؛ جهت و مسیر حرکت توسعه‌یافتگی در سطح ملی و عرصه بین‌المللی جامعه را مشخص می‌کند. به طوری که هر چه میزان مشارکت بیشتر شود، اعتبار و قدرت سیاسی جامعه در درون (قدرت داخلی) و برون (قدرت خارجی) افزایش می‌یابد. بر این اساس تحکیم مبانی مردم سالاری و دموکراسی مستلزم جلب مشارکت سیاسی مردم جامعه است و به همین منظور میزان مشارکت سیاسی در نظام‌های سیاسی دموکراتیک و مردم سالار یکی از مهم‌ترین موضوعات سیاست به شمار می‌آید و از بارزترین نمودها و مصداق مشارکت سیاسی حضور مردم و مشارکت آنان در عرصه انتخابات، عضویت در تشکل‌های سیاسی، عضویت در احزاب سیاسی، نظارت عمومی، مطالبه گری و ... می‌باشد. میزان مشارکت سیاسی در هر جامعه‌ای دلالت بر توسعه‌یافتگی دارد و تحت تأثیر مستقیم و غیرمستقیم برخی عوامل اجتماعی؛ اقتصادی؛ سیاسی؛ فرهنگی و ... می‌باشد. در حکومت اسلامی نیز مشارکت مردم در حفظ و اداره حکومت از ارکان سیاسی و اجتماعی مهم به شمار می‌رود. نظام جمهوری اسلامی ایران که با هدف ایجاد حکومتی اسلامی و مردم سالاری دینی تشکیل گردید؛ در طی ۴۰ سال پس از انقلاب اسلامی همواره بر مشارکت مردم در همه عرصه‌های سیاست تأکید داشته است و مردم نیز حق رأی و مشارکت در سیاست را یکی از حقوق شهروندی خود می‌دانند. بر این اساس مشارکت سیاسی مردم، یک از شاخص‌های مهم ارزیابی میزان توسعه یافتگی محسوب می‌گردد. اما هر پدیده اجتماعی متأثر از عوامل مختلفی ایجاد، تقویت و رشد می‌نماید. سرمایه اجتماعی که شامل سرمایه و منابع حاصل از کنش متقابل اجتماعی جامعه می‌باشد؛ یکی از عوامل مهم و مؤثر بر مشارکت سیاسی به حساب می‌آید. به طوری که جامعه‌ای که فاقد سرمایه اجتماعی کافی باشد از کارایی و توسعه قابل قبولی برخوردار نیست و تکامل و توسعه در همه ابعاد این جامعه دچار مشکل می‌گردد. واقعیت مشهود در حوزه جامعه‌شناسی این است که بحث و بررسی مشارکت سیاسی و عوامل مؤثر بر آن در بین گروه‌های مختلف و به شیوه‌های کمی و کیفی انجام شده است؛ اما ما بررسی تجربی مشارکت سیاسی و سرمایه اجتماعی از دیدگاه نخبگان خوزستان را در این پژوهش دنبال می‌نماییم. استان خوزستان یکی از استان‌های جنوب غربی کشور ایران می‌باشد که پنجمین استان پر جمعیت کشور محسوب می‌گردد و دارای تفاوت و گوناگونی قومی، زبانی، فرهنگی، مذهبی و شکاف‌های اجتماعی و طبقاتی زیادی است و همین تفاوت‌ها باعث شده است تا اقوام مختلف این خطه برای سهیم شدن در ساختار قدرت و سیاست از سرمایه‌های که در اختیار دارند از جمله سرمایه اجتماعی خود استفاده نمایند. در این پژوهش محقق در نظر دارد تا رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی را از دیدگاه نخبگان خوزستان بررسی نماید.

مشارکت^۳

مشارکت در لغت به معنای شرکت کردن، انبازی کردن و نیز به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی با توجه به رابطه میان تلاش و امکانات است (معین، ۱۳۸۲)؛ به نقل از عباسی و هاشمی، ۱۳۹۸: ۲۸۵). البته مشارکت تعاریف و تفسیرهای متعددی دارد و به لحاظ موضوعی مشارکت را به گونه‌هایی چون مشارکت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، روانی و سیاسی تقسیم می‌کنند. اگر چه تفکیک دقیق آن‌ها به علت درهم‌تنیدگی، همپوشی و مکمل یکدیگر واقع شدن چندان امکان‌پذیر نیست. مشارکت به معنای همکاری، نخستین رفتار اجتماعی است که از انسان سرزده و در معنای بسیط خود از مباحث مربوط به دموکراسی است؛ که برخی سابقه آن را به نظام‌های سیاسی یونان باستان می‌رسانند (نیازی و همکاران، ۱۴۰۱: ۴). مؤسسه تحقیقاتی ملل متحد برای توسعه اجتماعی مشارکت را کوشش‌های سازمان یافته برای افزایش کنترل بر منابع و نهادهای نظم‌دهنده در شرایط اجتماعی معین از سوی برخی از گروه‌ها و جنبش‌هایی که

۱. Participation

۲. Political participation

۳. Participation

تا کنون از حیثه اعمال چنین کنترلی محروم و مستثنی بوده‌اند؛ تعریف نموده است. بر این اساس به طور کلی مشارکت به معنای همکاری، شرکت داشتن یا حضور داشتن است. بر این اساس مشارکت، شرکت فعالانه انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و به طور کلی تمامی ابعاد حیات است (امینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۸). قبل از تعریف اصطلاح مشارکت اجتماعی و مشارکت سیاسی، لازم است معنای کاربردی واژه مشارکت مورد توجه واقع گردد. مشارکت به معنای همکاری، شرکت داشتن یا حضور داشتن است؛ یعنی صرفاً حضور یک فرد در اجتماعی که برای بحث و تصمیم‌گیری درباره مسأله‌ای تشکیل شده است، به عنوان مشارکت داشتن تلقی می‌شود. اما آن چیزی که در این پژوهش مورد توجه محقق است عنصر اساسی در مشارکت اجتماعی و سیاسی، یعنی آگاهی و رغبت است. به طوری که برخی آن را مسئولیت اجتماعی یا کنش آگاهانه برای انجام بخشی از امور در شکل همکاری از روی رغبت با هدف بهبود و بهسازی زندگی اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی می‌نامند. بر این اساس مشارکت، شرکت فعالانه کنشگران در حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بطور کلی تمامی ابعاد زندگی اجتماعی و به معنای سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و بنابراین با آن همکاری داشتن است. مشارکت در این تعبیر می‌تواند اشکال و درجات گوناگونی از همکاری و همیاری، همبستگی، انطباق، سازگاری، پذیرش و... داشته باشد.

مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی یک مفهوم بین رشته‌ای است که توسط اندیشمندان رشته‌های مختلف از جمله علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته؛ و در چند دهه اخیر بسیار به آن توجه شده است. این مفهوم از یک سو برای کارکرد و تاب‌آوری هر نظام سیاسی مهم است و از سوی دیگر در نظام‌های دموکراتیک و فرایندهای تصمیم‌گیری‌شان، از وجهی غیرقابل چشم‌پوشی برخوردار است. به همین دلیل بسیاری از محققان بر اهمیت سنجش مشارکت سیاسی به عنوان شاخص منعکس‌کننده سلامت دموکراسی‌های مدرن تأکید کرده‌اند (کشاوری و عربی، ۱۳۹۹: ۲۷۸). تمایل هر فرد به درگیر شدن در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی به‌عنوان یکی از جنبه‌های مهم (رفتار سیاسی) محسوب می‌گردد. مشارکت سیاسی یکی از مصادیق حضور مردم در تعیین سرنوشت خود است؛ بنابراین با گسترش هر چه بیشتر دموکراسی در جهان، توجه به ابعاد مختلف دخالت مردم در صحنه سیاسی هر کشور پر رنگ‌تر می‌گردد. بنا به تعریف؛ شرکت در فرایندهای سیاسی که به گزینش رهبران سیاسی ختم می‌شود؛ سیاست عمومی را تعیین می‌کند و یا بر آن اثر می‌گذارد. بنابراین مشارکت سیاسی پدیده‌ای پیچیده و دارای ابعاد متعدد است که ارتباط میان جامعه مدنی و جامعه سیاسی را عملی می‌سازد؛ به بیانی دیگر فعالیت اجتماعی داوطلبانه افراد یک جامعه که افراد در آن احساس می‌نمایند مستقیم یا غیر مستقیم در سیاست‌گذاری‌های عمومی و یا انتخاب رهبران مشارکت دارند. در واقع مشارکت سیاسی، اولاً، یک کنش اجتماعی است؛ ثانیاً، به شکلی داوطلبانه اعمال می‌گردد؛ ثالثاً، با موقعیت اجتماعی افراد ارتباط نزدیک دارد. بر همین اساس مشارکت سیاسی، فرصتی است برای انجام کنش متقابل میان افراد؛ زیرا این نوع مشارکت جزئی از رفتار اجتماعی محسوب می‌شود؛ و نوعی تظاهر علنی اراده مردم برای تعیین سرنوشت جمعی است. زیرا تنها از طریق مشارکت است که قدرت سیاسی به طریق مسالمت‌آمیز دست به دست می‌گردد و میزان توسعه سیاسی یک کشور بستگی مستقیم به این مؤلفه دارد (الله ویردی، ۱۳۹۹: ۷۱). موفولوواو (۲۰۱۴)، بیان کرد مشارکت سیاسی فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه است در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیر مستقیم در سیاست‌گذاری عمومی است. تتورل (۲۰۰۶)، در همین زمینه، گونه‌شناسی پنج بعدی از مشارکت را ارائه داد که شامل مشارکت انتخاباتی؛ مشارکت مصرف‌گرا (اهدای پول برای امور خیریه، تحریم و مصرف سیاسی و امضای طومار که جایگاه شهروندان را به منزله مصرف‌کننده منتقد نشان دهد)؛ فعالیت حزبی؛ فعالیت اعتراضی (شامل شرکت در تظاهرات، اعتصابات و سایر فعالیت‌های اعتراضی می‌گردد)؛ و فعالیت‌های ارتباطی (که شامل تماس با سازمان‌ها، نهادها، سیاستمداران یا کارمندان دولتی می‌گردد) است. بر همین اساس شهروندانی که در یک شیوه یا بعد از رفتار سیاسی درگیراند، به مشغولیت در سایر اشکال رفتار سیاسی درون همان بعد تمایل دارند.

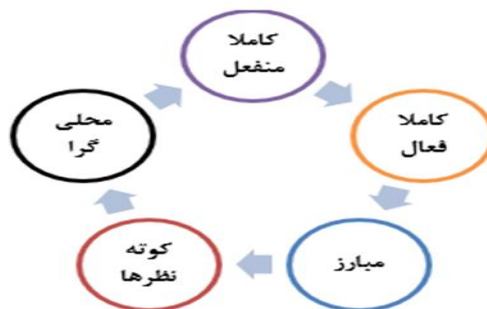
^۱ . Mofoluwawo

^۲ . Teorell

شکل ۱- گونه‌شناسی مشارکت از دیدگاه تئورل (۲۰۰۶)

فکس (۲۰۱۴)، بیان کرد که مفهوم مشارکت سیاسی مانند چتری است که اشکال بسیار متفاوت کنش را در بر دارد. بنابراین مشارکت سیاسی عموماً به طیف وسیعی از فعالیت‌ها نسبت داده می‌شود که از طریق آن مردم در صدد اثرگذاری بر فرایندهای تصمیم‌گیری‌اند که زندگی آن‌ها را شکل می‌دهند. هانتینگتون و نلسون (۱۹۷۶)، مشارکت سیاسی را از مهم‌ترین مؤلفه‌های توسعه سیاسی می‌شمارد و آن را تابع دو عامل نگرش‌ها و اولویت‌های نخبگان سیاسی و وضعیت گروه‌ها و نهادهای اجتماعی واسط در جامعه دانسته و بر این باوراند که فرایند مشارکت سیاسی از طریق دو مجرا شکل گرفته است: ۱. تحرک اجتماعی و ۲. مجرای سازمان اجتماعی. مجرای تحرک اجتماعی به این معنی که کسب منزلتی بالاتر اجتماعی به نوبه خود در فرد احساس توانایی و نگرش‌های معطوف به توانایی و تأثیر نهادن بر تصمیم‌گیری‌های دستگاه‌های عمومی را ایجاد می‌کند و این عوامل ذهنی در مجموع می‌تواند مشوق مشارکت در سیاست و فعالیت‌های اجتماعی باشد. در این حالت منزلت اجتماعی بالاتر و احساس توانایی و مؤثر بودن از نظر سیاسی به عنوان متغیرهای میانی، مشوق مشارکت اجتماعی و سیاسی می‌شود. مجرای سازمانی یعنی عضویت و مشارکت فعال در انواع گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی (اتحادیه‌های شغلی و صنفی، گروه‌های مدافع علائق خاص و نظایر آن‌ها) است که احتمال مشارکت در فعالیت اجتماعی و سیاسی را بیشتر می‌نماید. این عوامل در جوامعی که فرصت‌های تحرک فردی در آن‌ها محدودتر است، بیشتر اهمیت دارد. به عقیده میلیبراث (۱۹۸۳)، مشارکت سیاسی فعالیت آزادانه شهروندان است که در جهت اثرگذاری بر سیاست و حکومت انجام می‌شود. و طیف وسیع و متنوعی از درگیرشدن در سیاست تا تلاش و رقابت برای کسب مناصب سیاسی است. میلیبراث فعالیت‌های مبتنی بر انواع مشارکت از خواندن یا شنیدن اخبار سیاسی و گوش دادن یا شرکت در مباحث سیاسی، شرکت در انتخابات و مبارزات سیاسی تا تلاش برای کسب قدرت سیاسی و مناصب حکومتی؛ تظاهرات و اعتراضات سیاسی، تیپولوژی خاصی از کنشگران سیاسی را ارائه داد و آن‌ها را به پنج گروه تفکیک کرد: ۱. افراد کاملاً منفعل که تنها فعالیت سیاسی آن‌ها رأی دادن و شرکت در انتخابات است. ۲. کنشگران سیاسی محلی‌گرا که فعالیت آن‌ها به مسائل محلی منحصر می‌گردد و در فضاهای سیاسی و اجتماعی محلی مشارکت دارند. ۳. کوتاه نظرها که در خصوص مسائل دارای نفع شخصی مشارکت دارند. ۴. کنشگران مبارز که تنها درگیر مسائل سیاسی‌اند که برای شان مهم است و برای آن‌ها مبارزه نموده‌اند. ۵. کنشگران کاملاً فعال که در تمام زمینه‌های سیاست مشارکت دارند. او برای تبیین مشارکت سیاسی به چهار عامل انگیزه‌ها و محرک‌های سیاسی، موقعیت اجتماعی، نگرش‌ها، باورها و اعتقادات شخصی و محیط سیاسی اشاره نمود (احمدی، ۱۳۹۸: ۶).

شکل ۲- گونه‌شناسی میلیبراث (۱۹۸۳) از مشارکت سیاسی

وی بر دو مجموعه از عوامل مرتبط با مشارکت فردی در امور سیاسی تأکید دارد؛ وضعیت اقتصادی-اجتماعی و مرکزیت اجتماعی. در هر دو مجموعه، مشارکت مانند امری عقلانی و در آغاز معطوف به هدف نشان داده شده است. افرادی که سیاست‌ها و برنامه‌های حکومت را هماهنگ با علایق و منافع خود می‌دانند، و معتقدند که اعمال خودشان، به طور انفرادی یا جمعی، بر تصمیمات حکومت اثر دارد، تلاش خواهند کرد که چنین اثری بگذارند، مگر آن که ویژگی‌های ساختاری نظام سیاسی مانع آن شود (ملتفت و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۰). علی‌الابت (۲۰۱۹)، بیان کرد از عینی‌ترین نمونه‌های مشارکت سیاسی می‌توان به مواردی چون حضور و مشارکت در عرصه انتخابات، عضویت در تشکل‌های سیاسی، عضویت در سندیکاها و... اشاره نمود. در دنیای امروز اساس و جهت حرکت نظام‌ها را چه در سطح ملی و عرصه بین‌المللی مشارکت مردم در عرصه سیاست آن نظام مشخص می‌نماید تا جایی که هر چه میزان این نوع مشارکت افزایش یابد به دنبال آن اعتبار و قدرت سیاسی آن نظام در عرصه بین‌المللی افزایش یافته، این خود پشوانه‌ای برای رسیدن به اهداف پیش‌بینی شده نظام سیاسی و دولت مردان آن نظام را مهیا می‌کند. مشارکت سیاسی یکی از شاخص‌های عمده توسعه سیاسی و اجتماعی در جوامع مدرن و دموکراتیک نیز محسوب می‌گردد. یکی از اهداف توسعه سیاسی گسترش مشارکت و رقابت گروه‌های اجتماعی در زندگی سیاسی است که برای نیل به توسعه سیاسی باید میزان مشارکت سیاسی مردم افزایش یابد.

برخی از اندیشمندان سیاسی و اجتماعی، مشارکت را به عنوان روش‌های عملی که در برگزیده توزیع مجدد قدرت در میان اعضای یک جامعه است، مفهوم‌سازی نمودند. که به واسطه آن، بخشی از شهروندان جامعه که از فرآیند سیاسی و اقتصادی کنار گذاشته شده‌اند، امکان مجدد کنش در این حوزه را بدست بیاورند. این در حالی است که در نگاه پاتریک، مشارکت در مفهوم گسترده‌اش برانگیختن حساسیت مردم و به معنای بهتر افزایش شناخت و میزان توانایی آنان برای پاسخگویی به طرح‌های توسعه و نیز به معنای تشویق ابتکارات محلی است بر این اساس انواع گوناگونی از مشارکت سیاسی عبارتند از: رأی دادن، عضویت در یک گروه و حزب سیاسی، تلاش برای موفقیت کاندیدا در انتخابات، مذاکره با نمایندگان، تبلیغ برای احزاب سیاسی، نوشتن مقالات و سخنرانی‌های سیاسی، شرکت در مبارزات سیاسی، رقابت در جهت انتخاب شدن برای پست‌های سیاسی و عمومی کشور، که انواع مشارکت سیاسی عبارت‌اند از: منفعلانه، مشارکت سیاسی حمایتی، مشارکت سیاسی فعال، مشارکت سیاسی واقعی، مشارکت سیاسی ابزاری، مشارکت سیاسی خودجوش، مشارکت سیاسی برانگیخته و مشارکت سیاسی منفی. همچنین سطوح گوناگونی از مشارکت سیاسی وجود دارد، مشارکت سیاسی محدود، مشارکت سیاسی گسترده، مشارکت سیاسی فردی، مشارکت سیاسی جمعی و غیره (علی‌پور خدادادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۸۲). در این زمینه پری^۱ (۱۹۹۷)، معتقد است که باید سه جنبه مشارکت سیاسی یعنی شیوه مشارکت، شدت و کیفیت آن را بررسی کرد. منظور وی از شیوه مشارکت این است که مشارکت چه شکلی به خود می‌گیرد. آیا رسمی است یا غیر رسمی و استدلال می‌نماید که شیوه مشارکت بر طبق فرصت، میزان علاقه، منابع در دسترس فرد و نگرش‌های رایج نسبت به مشارکت در جامعه مربوط و به ویژه این که آیا مشارکت تشویق می‌گردد یا خیر فرق دارد. شدت نیز به تعداد افراد که در فعالیت‌های سیاسی معین شرکت می‌نمایند و نیز تعدد دفعات مشارکت آن‌ها اشاره دارد. و منظور از کیفیت میزان اثربخشی حاصل از مشارکت و سنجش تأثیر آن بر کسانی که قدرت اعمال می‌کنند و بر سیاست‌گذاری مربوط می‌گردد (راش ۱۳۹۰)؛ به نقل از ملتفت و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۵). وی تبیین‌های مشارکت سیاسی را به دو نوع نظریه‌های ابزاری و نظریه‌های تکاملی تقسیم می‌نماید. نظریه‌های ابزاری، مشارکت را وسیله‌ای برای یک هدف یعنی دفاع یا پیشبرد یک فرد یا گروهی از افراد و سدی در برابر جباریت و استبداد در نظر دارند. بنابراین نظریه پرداز ابزارگرا استدلال می‌نمایند که افراد بهترین داور منافع خودشان هستند، حکومتی که مردم در آن مشارکت داشته باشند کارآمدتر است، افرادی که از تصمیمات تأثیر می‌پذیرند حق دارند در گرفتن تصمیمات شرکت داشته باشند و مشروعیت و حکومت بر مشارکت استوار است. بنابراین وارثان نهایی نظریه ابزاری فایده‌گرایان و کثرت‌گرایان هستند. از سوی دیگر نظریه تکاملی استدلال می‌کند که شهروند آرمانی یک شهروند مشارکت‌کننده است و بنابراین مشارکت، اعمال مسئولیت‌هایش در نظر گرفته می‌شود. مشارکت یک تجربه یادگیری است که شهروند را نه تنها آگاه از حقوق خود، بلکه آگاه از وظایف و مسئولیت‌هایش پرورش می‌دهد. چنین دیدگاهی در نوشته‌های ارسطو، جان استوارت میل، دوتوکویل و روسو یافت می‌شود و نیز بخش مهمی از اندیشه‌های محافظه کارانه و سوسیالیستی است (راش ۱۹۹۸).

روش تحقیق

جستجو برای شناسایی و حل مسائل و انجام پژوهش بر پایه دیدگاه‌های فلسفی معرفت‌شناختی و انتخاب روش تحقیق انجام می‌شود. برای این منظور پژوهشگران، به طور ضمنی یا آشکار، یک دیدگاه فلسفی را مفروض داشته و مبتنی بر آن، نحوه گردآوری داده‌ها، تنظیم، تلخیص

^۱. Alelaimat

^۲. peri

و چگونگی تحلیل شواهد را تعیین می‌کنند. از این رو، انتخاب روش تحقیق برای پی بردن به ناشناخته‌ها، بر پایه دیدگاه‌های فلسفی به عمل می‌آید (بازرگان هرندی، ۱۳۸۷: ۲۰). روش پژوهش حاضر از نوع کمی است. هدف اصلی بررسی توزیع ویژگی‌های یک جامعه است. در پژوهش پیمایشی پارامترهای جامعه بررسی می‌شوند. در اینجا پژوهشگر با انتخاب نمونه‌ای که معرف جامعه است به بررسی متغیرهای پژوهش می‌پردازد. پژوهش حاضر از نظر بررسی متغیرها از نوع همبستگی است؛ و با توجه به این که به بررسی وضع موجود می‌پردازد و هدف آن توصیف نمودن پدیده‌های مورد بررسی است، در قلمرو تحقیقات توصیفی قرار دارد این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی است؛ هدف تحقیق کاربردی توسعه دانش کاربردی در یک زمینه خاص است. در این جا نیز سطح گفتمان انتزاعی و کلی اما در یک زمینه خاص است. علت انتخاب روش پیمایشی، توصیف وضعیت موجود نگرش‌های نخبگان در خصوص مشارکت سیاسی است.

جامعه آماری این پژوهش کلیه نخبگان سیاسی خطه خوزستان که شامل مدرسان دانشگاه، مدیران میانه و ارشد ادارات و سازمان‌های دولتی و شرکت‌های خصوصی، پزشکان، مهندسان، فرهنگیان و نویسندگان می‌باشد.

بعد از استخراج مفاهیم و مقولات برای اعتباریابی و سنجش مفاهیم بصورت کمی نیازمند این هستیم تا ببینیم چقدر شاخص‌های استخراج شده در بین جامعه آماری دوم، نشان‌دهنده میزان نگرش‌های مختلف آن‌ها است. روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای است بدین صورت که ابتدا همه نخبگان سیاسی در خطه خوزستان شامل مدیران میانه و ارشد شرکت‌های خصوصی، مدرسان دانشگاه، فرهنگیان، نویسندگان، پزشکان و مهندسان تقسیم‌بندی کرده، و سپس خوشه مدرسان دانشگاه را در نظر گرفته شد. بر اساس آمار مراکز آموزشی دانشگاه‌ها تعداد ۳۸۵۸ نفر مدرس در دانشگاه‌های خوزستان مشغول به خدمت می‌باشند بر این اساس در جدول مورگان حجم نمونه متناسب با این جامعه آماری ۳۵۱ نفر بدست آمده است.

بحث و ارائه یافته‌ها

آمار استنباطی

در این بخش ابتدا به توضیح روش تجزیه و تحلیل مورد نظر در این پژوهش (مدل‌یابی معادله ساختاری) پرداخته می‌شود و سپس با استفاده از این روش فرضیه‌های پژوهش مورد بررسی و آزمون قرار می‌گیرد.

مدل‌یابی معادله ساختاری

مدل‌یابی معادلات ساختاری، یک تکنیک چند متغیری بسیار کلی از خانواده رگرسیون چند متغیری است. مدل‌یابی معادلات ساختاری یک رویکرد جامع برای آزمون فرضیه‌هایی درباره روابط متغیرهای مشاهده شده و مکنون است (هومن، ۱۳۸۷، ۱۱). کاربرد اصلی آن در موضوعات چند متغیره‌ای است که نمی‌توان آن‌ها را به شیوه دو متغیری با در نظر گرفتن هر یک با یک متغیر مستقل با یک متغیر وابسته انجام داد. توانمندی این ابزار در ارزیابی همزمان انواع مختلف ارتباط بین متغیرها، آزمون و مقایسه‌ی شباهت‌ها و تفاوت‌های بین گروه‌های مختلف شرکت‌کننده در مطالعه است (هومن، ۱۳۸۷، ۱۹).

جهت ارزیابی مدل معادلات ساختاری شاخص‌های مختلفی وجود دارد که شاخص‌های برازندگی نامیده می‌شوند که این شاخص‌ها پیوسته در حال مقایسه، توسعه و تکامل می‌باشند، اما هنوز درباره حتی یک آزمون بهینه نیز توافق همگانی وجود ندارد. در ارزیابی مدل این پژوهش از آزمون‌های زیر استفاده می‌شود: کای اسکور نسبی که از تقسیم ساده مقدار کای اسکور بر درجه آزادی مدل محاسبه می‌شود (χ^2/df) که مقدار قابل قبول برای این شاخص مقادیر بین ۱ تا ۳ می‌باشد. شاخص RMSEA که مدل‌های قابل قبول دارای مقدار کمتر از ۰/۰۸ هستند. همچنین شاخص‌های $AGFI^3$ ، GFI^4 ، IFI^5 و CFI^6 که مقدار قابل قبول برای این شاخص‌ها باید بزرگتر از ۰/۹ باشد.

همچنین بارهای عاملی بزرگتر یا مساوی ۰/۴ نشان‌دهنده‌ی مناسب بودن ساختارهای عاملی جهت اندازه‌گیری ابعاد مورد مطالعه در مدل می‌باشد. لازم به ذکر است که جهت بررسی معناداری مدل از مقادیر تی (t-value) استفاده می‌شود که اگر بزرگتر از ۱/۹۶ یا کوچکتر از ۱/۹۶- باشند، در سطح اطمینان ۹۵٪ معنی دار خواهند بود (امینی، ۱۳۸۷، ۸۱).

1. Fitting indexes

2. Root mean squared error of approximation

3. Adjusted Goodness of Fit Index

4. Goodness – for- fit index

5. Incremental Fit Index

6. Comparative Fit Index

7. Normal Fit Index

تحلیل عاملی تأییدی

مهم‌ترین مرحله در تجزیه و تحلیل آماری در معادلات ساختاری (SEM) ارزیابی برازش مدل داده‌ها است که برای این منظور از تحلیل عاملی تأییدی استفاده می‌شود. تحلیل عاملی تأییدی قبل از انجام تحلیل مسیر انجام می‌گردد و در آن به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که آیا سؤالات انتخاب شده ساختارهای عاملی مناسبی را جهت اندازه‌گیری ابعاد مورد مطالعه در مدل تحقیق فراهم می‌آورند. این پژوهش بر اساس پرسشنامه‌ای با ۴۱ سؤال و در قالب چهار متغیر مستقل "اعتماد اجتماعی"، "ارتباط اجتماعی"، "آگاهی اجتماعی" و "مشارکت اجتماعی" و یک متغیر وابسته "مشارکت سیاسی" می‌باشد که همه این متغیرها مکنون (نهفته) هستند و با استفاده از تحلیل عاملی، معادلات اندازه‌گیری مربوط به آن‌ها مشخص می‌شود. نتایج تحلیل عاملی تأییدی در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱- نتایج تحلیل عاملی تأییدی متغیرها

متغیرها	شماره سؤالات	بار عاملی	آماره T
سیاسی مشارکت	۱	۰/۶۳	۱۳/۲۷
	۲	۰/۵۶	۱۰/۳۵
	۳	۰/۵۶	۱۰/۸۵
	۴	۰/۷۵	۸/۴۲
	۵	۰/۴۶	۱۴/۹۶
	۶	۰/۴۶	۸/۲۵
	۷	۰/۵۹	۱۲/۹۰
	۸	۰/۷۷	۱۴/۸۱
	۹	۰/۷۲	۱۷/۳۸
	۱۰	۰/۶۴	۱۵/۸۹
	۱۱	۰/۷۸	۱۸/۱۵
	۱۲	۰/۷۸	۱۸/۰۰
اجتماعی اعتماد	۱۳	۰/۶۲	۱۴/۷۰
	۱۴	۰/۹۶	۲۰/۳۱
	۱۵	۰/۶۸	۱۲/۵۲
	۱۶	۰/۴۹	۲/۰۷
	۱۷	۰/۴۸	۱۳/۴۰
	۱۸	۰/۴۱	۱۰/۷۴
	۱۹	۰/۵۴	۱۴/۱۵
	۲۰	۰/۶۱	۱۳/۶۲
اجتماعی آگاهی	۲۱	۰/۹۹	۱۹/۹۹
	۲۲	۰/۹۴	۱۵/۲۰
	۲۳	۰/۷۶	۱۸/۰۰
	۲۴	۰/۶۸	۱۶/۷۷
	۲۵	۰/۷۶	۱۵/۵۷
	۲۶	۰/۸۳	۱۸/۳۴
	۲۷	۰/۷۶	۱۸/۲۹
	۲۸	۰/۸۱	۱۲/۷۱
اجتماعی ارتباط	۲۹	۰/۳۹	۱۱/۰۷
	۳۰	۰/۴۴	۳/۹۷
	۳۱	۰/۶۷	۱۶/۵۳
	۳۲	۰/۷۴	۱۸/۴۰
	۳۳	۰/۷۸	۱۸/۲۸
	۳۴	۰/۴۴	۶/۳۹

متغیرها	شماره سؤالات	بار عاملی	آماره T
مشارکت اجتماعی	۳۵	۰/۵۵	۱۵/۲۶
	۳۶	۰/۴۲	۱۲/۰۹
	۳۷	۰/۷۱	۱۵/۵۹
	۳۸	۰/۵۱	۱۰/۶۳
	۳۹	۰/۵۱	۱۰/۱۹
	۴۰	۰/۶۷	۱۳/۱۰
	۴۱	۰/۴۷	۱۱/۸۲

چنانچه از جدول فوق مشاهده می شود تمام بارهای عاملی مربوط به سؤالات پرسشنامه برابر یا بیشتر از ۰/۴ است و مقدار آماره t در تمام موارد از ۱/۹۶ بزرگ تر می باشد بنابراین می توان نتیجه گرفت که سؤالات انتخاب شده ساختارهای عاملی مناسبی را جهت اندازه گیری متغیرها و ابعاد مورد مطالعه در مدل تحقیق فراهم می کنند. همچنین شاخص های برازش مدل نیز تأیید کننده ی این نتیجه می باشند که در جدول ۲ نشان داده شده اند.

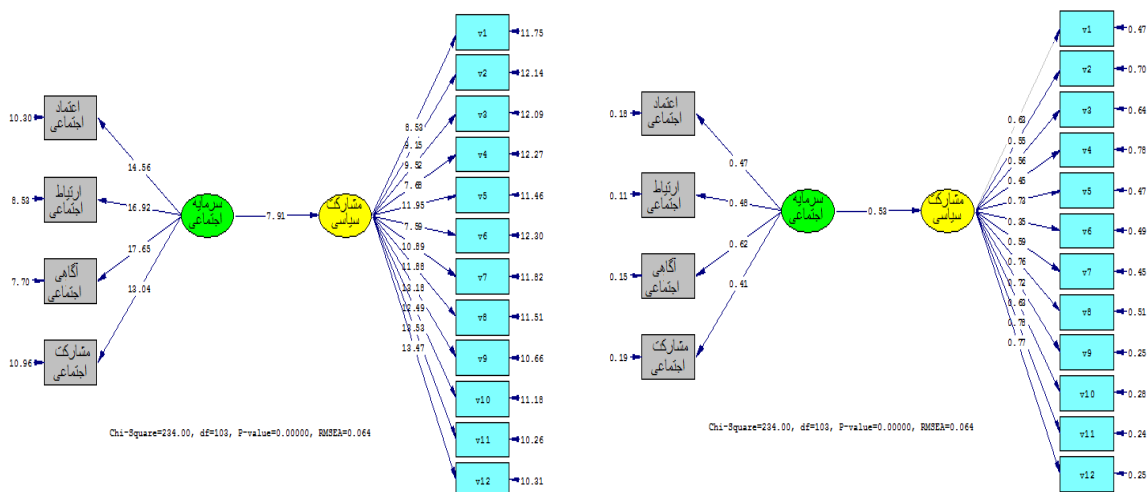
جدول ۲- شاخص های برازش

CFI	IFI	AGFI	GFI	NFI	RMSEA	χ^2/df
۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۳	۰/۰۱۶	۱/۰۸

با توجه به جدول فوق، مقدار RMSEA برابر با ۰/۰۱۶ می باشد و با توجه به این که کمتر از ۰/۰۸ است نشان می دهد میانگین مجذور خطای های مدل مناسب است و مدل قابل قبول می باشد. همچنین مقدار کای دو به درجه آزادی (۷۶۹/۴۰) برابر با ۱/۰۸ است که بین ۱ و ۳ می باشد و میزان شاخص های NFI، GFI، AGFI، IFI و CFI نیز از ۰/۹ بیشتر می باشند که نشان می دهد مدل اندازه گیری متغیرهای تحقیق، از برازش مناسبی برخوردار است. با توجه به تأیید سؤالات مربوط به ابعاد پرسشنامه (روایی پرسشنامه)، در قسمت بعد به آزمون و بررسی فرضیات پرداخته می شود.

آزمون فرضیه ها

این پژوهش به بررسی یک فرضیه اصلی و چهار فرضیه فرعی می پردازد. جهت بررسی فرضیه ها از روش مدل یابی معادله ساختاری استفاده می شود. بنابراین در این پژوهش طبق مطالب گفته شده در فوق، از نرم افزار لیزرل جهت بررسی فرضیه ها استفاده می شود. نمودارهای ۱ و ۲، به ترتیب نمودار ضرایب مسیر و مقادیر آماره t مربوط به مدل معادله ساختاری را جهت بررسی فرضیه اصلی پژوهش به نمایش می گذارد.

نمودار ۲- نمودار مقادیر آماره t برای مدل فرضیه اصلی پژوهش

نمودار ۱- نمودار ضرایب عاملی و ضریب مسیر مدل فرضیه اصلی پژوهش

در جدول زیر مقادیر شاخص‌های برازش نشان داده شده است. مقدار RMSEA برابر با ۰/۰۶۴ می‌باشد و با توجه به اینکه کمتر از ۰/۰۸ است نشان می‌دهد که مدل قابل قبول می‌باشد. همچنین مقدار کای اسکور نسبتی یعنی تقسیم کای دو بر درجه آزادی برابر با ۲/۲۷ ($\frac{234.00}{103}$) است و بین ۱ و ۳ می‌باشد و میزان شاخص‌های AGFI، GFI، IFI، CFI و NFI نیز از ۰/۹ بیشتر می‌باشند. در مجموع مقدار شاخص‌ها با ملاک تفسیری آن‌ها مطابقت دارند و تحلیل عاملی تأییدی، ساختار ابعاد مورد بررسی در مدل پژوهش را تأیید می‌کند.

جدول ۳- شاخص‌های برازش مدل پژوهش

χ^2/df	RMSEA	NFI	CFI	IFI	GFI	AGFI
۲/۲۷	۰/۰۶۴	۰/۹۱	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۴	۰/۹۲

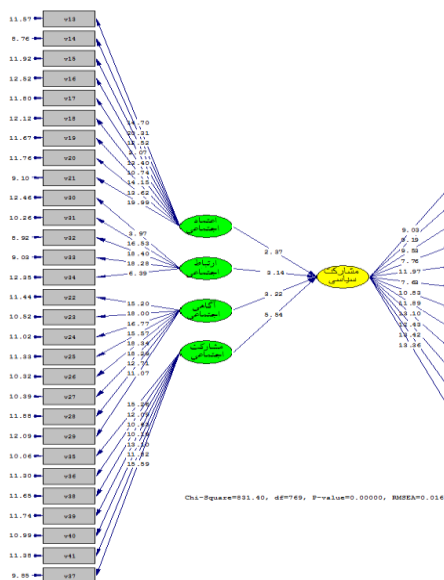
با توجه به تأیید سؤالات مربوط به ابعاد پرسشنامه، در قسمت بعد به آزمون و بررسی فرضیه اصلی پژوهش پرداخته می‌شود. با توجه به نمودارهای ۱ و ۲، خلاصه نتایج بدست آمده از مدل برازش شده در جدول زیر، نشان داده شده است. همان‌طور که گفته شد مسیرهایی که مقدار آماره تی (t-value) آن‌ها بیشتر از ۱/۹۶ و یا کمتر از ۱/۹۶- باشد، معنادار هستند.

جدول ۴- نتایج جهت آزمون فرضیه اصلی پژوهش

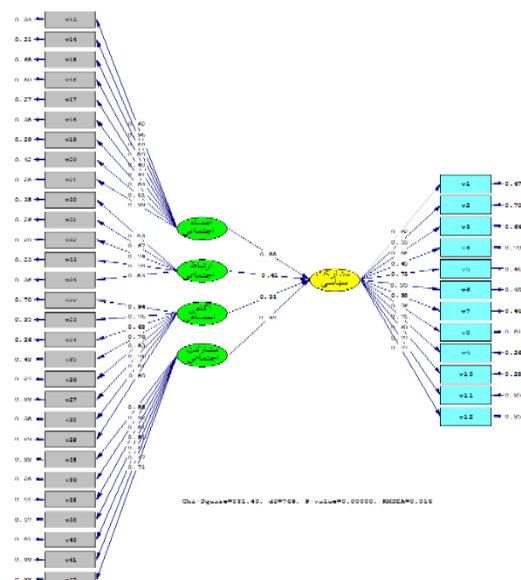
فرضیه	روابط مورد بررسی	ضریب مسیر ^۱	آماره تی (t-value)	نتیجه
اصلی	سرمایه اجتماعی ← مشارکت سیاسی	۰/۵۳	۷/۹۱	معنادار است

بررسی فرضیه اصلی: بین مشارکت سیاسی و سرمایه اجتماعی از دید نخبگان خوزستان رابطه معناداری وجود دارد.

در این فرضیه با توجه به جدول شماره ۴-۱۰، ضریب مسیر بین مشارکت سیاسی و سرمایه اجتماعی برابر با ۰/۵۳ که مقداری مثبت می‌باشد. مقدار آماره تی (t) برابر ۱۷/۹۱ است که بیشتر از ۱/۹۶ می‌باشد بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان نتیجه گرفت که این ضریب مسیر در سطح خطای ۰/۰۵ معنادار است و وجود رابطه‌ی معنادار و مثبت بین مشارکت سیاسی و سرمایه اجتماعی تأیید می‌شود. بنابراین فرضیه اصلی پژوهش تأیید می‌گردد.

نمودار ۴- نمودار مقادیر آماره t برای مدل فرضیه‌های فرعی پژوهش

نمودار ۳- نمودار ضرایب عاملی و ضریب مسیر مدل فرضیه‌های فرعی پژوهش

¹ -Path Coefficients

در جدول ۵ مقادیر شاخص‌های برازش نشان داده شده است. مقدار RMSEA برابر با ۰/۰۱۶ می‌باشد و با توجه به این که کمتر از ۰/۰۸ است نشان می‌دهد میانگین مجذور خطاهای مدل مناسب است و مدل قابل قبول می‌باشد. همچنین مقدار کای دو به درجه آزادی (χ^2/df) برابر با ۱/۰۸ است که بین ۱ و ۳ می‌باشد و میزان شاخص‌های AGFI، GFI، IFI، CFI و NFI نیز از ۰/۹ بیشتر می‌باشند. در مجموع مقدار شاخص‌ها با ملاک تفسیری آن‌ها مطابقت دارند و تحلیل عاملی تأییدی، ساختار ابعاد مورد بررسی در مدل پژوهش را تأیید می‌کند.

جدول ۵- شاخص‌های برازش مدل پژوهش

χ^2/df	RMSEA	NFI	CFI	IFI	GFI	AGFI
۱/۰۸	۰/۰۱۶	۰/۹۱	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۲

با توجه به تأیید سؤالات مربوط به ابعاد پرسشنامه، در قسمت بعد به آزمون و بررسی فرضیه‌های فرعی پژوهش پرداخته می‌شود. با توجه به نمودارهای ۷-۴ و ۸-۴، خلاصه نتایج بدست آمده از مدل برازش شده در جدول زیر، نشان داده شده است. همانطور که گفته شد مسیرهایی که مقدار آماره تی (t-value) آن‌ها بیشتر از ۱/۹۶ و یا کمتر از ۱/۹۶- باشد، معنادار هستند.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

مشارکت سیاسی از دید اندیشمندان علوم اجتماعی و علوم سیاسی فرایندی است که در شبکه متغیری از روابط اجتماعی واقع شده است و مشارکت در امور سیاسی، مراتب و سطوح مختلفی دارد و می‌تواند از یک مشارکت ساده در انتخابات محلی گرفته، تا به دست آوردن یک منصب بالای سیاسی، و بالاترین مقام سیاسی در کشور صورت پذیرد. شناسایی عوامل مؤثر در کاهش یا افزایش مشارکت سیاسی، این امکان را به برنامه‌ریزان سیستم سیاسی می‌دهد تا به حذف عوامل کاهش‌دهنده و ایجاد و توسعه عوامل مثبت در میزان مشارکت سیاسی، زمینه ثبات سیاسی و استحکام سیستم را فراهم آورند. سرمایه اجتماعی در طول چندین سال به علاقه جدید در ادبیات سیاسی و علمی وارد شده است. از سوی دیگر روند تغییر و تحولات در ایران معاصر در حوزه مشارکت سیاسی افراد در جامعه نشان می‌دهد که با کاهش مشارکت سیاسی مواجه هستیم؛ بر این اساس باید عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی بررسی و تقویت گردد.

از دیدگاه جامعه‌شناسی، مشارکت‌پذیری به معنای احساس تعلق به گروه و شرکت فعالانه و داوطلبانه در آن که به فعالیت اجتماعی منجر می‌گردد؛ بسیار اهمیت دارد. با در نظر گرفتن نتایج این مطالعه می‌توان استنباط کرد که وجود تعاملات اجتماعی نقش مهمی در زندگی جمعی افراد دارد، سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان عاملی تأثیرگذار در مشارکت سیاسی جامعه قلمداد نمود. اندیشمندان نظریه جایگزینی در این خصوص معتقدند که در زندگی اجتماعی امروزه افرادی که زمان بیشتری را برای اینترنت اختصاص می‌دهند، نمی‌توانند وقت زیادی برای سایر فعالیت‌های صرف نمایند. حامیان این نظریه معتقدند رسانه‌ها به دلیل ۱. گرفتن فرصت زمانی افراد برای شرکت در فعالیت‌های اجتماعی؛ ۲. جلوگیری از ارتباطات چهره به چهره و ۳. تشویق افراد در عضویت در گروه‌های هم‌فکر؛ تأثیری منفی بر رویکردها و مشارکت سیاسی دارند. از سوی دیگر آنان معتقدند که اعتماد اجتماعی این افراد به نهادهای سیاسی نیز کاهش می‌یابد. بنابراین سیاستمداران جامعه باید شرایط ارتباط اجتماعی و دیدارهای چهره به چهره را فراهم کنند تا افراد در گروه‌ها و انجمن‌های مختلف مشارکت اجتماعی داشته باشند و به دنبال آن مشارکت سیاسی خود را تقویت نمایند. از سوی دیگر نظریه پردازان ساختارگرایی معتقدند که ساختارهای موجود در جامعه بر میزان مشارکت افراد مؤثر است. در این نظریه فرد به عنوان کنشگر اجتماعی دارای خلاقیت، اختیار و نیروی ارزشیابی است. اما این ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی است که کنش را تعیین می‌نماید و شبکه پیچیده‌ای از ارزش‌ها، هنجارها، سنن و عادات اجتماعی در جامعه وجود دارند که اراده انسان را در خود محصور کرده و به آن جهت می‌دهند. و بر در این زمینه از چهار کنش اجتماعی (۱. کنش عقلانی معطوف به هدف؛ ۲. کنش عقلانی ارزشی؛ ۳. کنش عاطفی؛ ۴. کنش سنتی) نام می‌برد و بر اساس آن مشارکت افراد را تبیین می‌نماید. به طور کلی در جامعه‌شناسی سیاسی و بر از آنجا که زندگی انسان دستخوش نیروهای عقلانی و غیر عقلانی است و بسیاری از رفتارهای اجتماعی، غیر عقلانی به شمار می‌روند، بنابراین بیان غیر عقلانی رفتار در زندگی سیاسی نیز بیرومندند، رفتار سیاسی یکسره رفتاری عقلایی نیست یعنی بر حسب محاسبه علایق اقتصادی و اجتماعی صورت نمی‌گیرد، بلکه انسان به عنوان موجودی پیچیده به غیر از این علایق، علایق و زندگی غیر عقلانی عمیقی نیز دارد که طبعاً بر حوزه‌های گوناگون زندگی او و از جمله بر رفتارهای سیاسی مؤثر واقع می‌شوند، سیاست و سلطه در هر یک از انواع سه‌گانه آن کنش و رفتاری گروهی است که در آن حکم و اطاعت به دلایل مختلف صورت می‌گیرد. در همین زمینه نظریه نخبه‌گرایی بیان می‌نماید که تفاوت مشارکت سیاسی نخبگان با سایر اقشار مردم در مشارکت عقلانی نخبگان است که بر اساس سود و فایده اقدام به مشارکت می‌نمایند. به همین منظور حاکمان سیاسی جامعه باید در راستای مشارکت سیاسی نخبگان کنش

های عقلانی و مشارکت‌های سیاسی عقلانی را تقویت نمایند تا پایداری و ثبات در مشارکت سیاسی را ارتقاء دهند. از سوی دیگر پری با استفاده از نظریه‌های ابزاری معتقد است که افرادی که از تصمیمات حکومت تأثیر می‌پذیرند حق دارند که در آن مشارکت داشته باشند. پیروان این نظریه معتقدند که مشارکت باید برای طرفین سود و فایده‌های داشته باشد که طبق این نظریه حکومت از مشارکت بیشتر افراد مشروعیت و کارآمدی را دریافت می‌نماید و افراد با مشارکت در امور سیاسی می‌توانند عقاید و خواسته‌های خود را دنبال نمایند. همچنین پری معتقد است که شهروند آرمانی یک شهروند مشارکت‌کننده است و مشارکت یک تجربه یادگیری می‌باشد که شهروندان را نه تنها آگاه از حقوق خود بلکه آگاه از وظایف و مسئولیت‌هایش پرورش می‌دهد. طبق این نظریه تکاملی افراد برای آگاهی از وظایف و مسئولیت‌های شان و ایفای نقش در جامعه نیازمند مشارکت در امور می‌باشند.

لیپست معتقد است که بین مشارکت سیاسی و عوامل اجتماعی و اقتصادی همبستگی بالایی وجود دارد، از جمله این که اعضای طبقات بالا در مشاغل مشغول هستند که بعد سیاسی قوی دارد که علاقه و مهارت‌های آنان را افزایش می‌دهد. همین طور به علت داشتن تحصیلات بیشتر، آن‌ها آگاهی سیاسی و اجتماعی بیشتری داشته و در نتیجه به مشارکت سیاسی علاقه‌مندتر می‌شوند؛ همچنین اعضای طبقات بالای اجتماعی وقت آزاد بیشتری برای فعالیت‌های سیاسی دارند، وی بر همبستگی بین شهرنشینی، پیدایش نهادهای مشارکتی دموکراتیک، تأکید دارد از آن جا که اعضای طبقه متوسط به سازمان‌های سیاسی داوطلبانه (احزاب سیاسی و سایر انجمن‌ها) خواهند پیوست. بنابراین بر قدرت دولت نظارت می‌کنند و نیز قادر خواهند بود شهروندان را در تحصیل مهارت‌های سیاسی آموزش دهند و سرانجام سبب ترغیب مشارکت سیاسی شوند. نخبگان دانشگاه از جمله افرادی هستند که می‌توانند بر مشارکت سیاسی سایر گروه‌ها از جمله دانشجویان و صاحبان کسب و کارهای آینده مؤثر باشد. نتایج این مطالعه نشان داد که مشارکت اجتماعی بر میزان مشارکت سیاسی مؤثر است. این نتایج نظر هانتینگتن و نلسون را که معتقدند داشتن مشارکت فعال در سازمان‌های جمعی، باعث می‌گردد که مشارکت سیاسی - اجتماعی افراد خود به خود بالا رود و افراد از طریق جو حاکم بر این گروه‌ها و سازمان‌ها در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی درگیر شوند؛ تأیید می‌نماید. عدم مشارکت یا کاهش مشارکت سیاسی باعث می‌شود که گردش قدرت بین نخبگان سیاسی در جامعه به وجود نیاید و قدرت و سیاست در انحصار گروه یا افراد خاصی قرار گیرد که این تمرکز و انحصار قدرت بدون شک آزادی شهروندان و حقوق آنان را محدود می‌نماید و در نهایت انحصار قدرت باعث فساد و استبداد سیاسی می‌شود. از سوی دیگر تجربه کشورهای مختلف نشان داده است که عدم گردش نخبگان سیاسی و عدم چرخش قدرت در میان آنان مانع پیشرفت و اصلاح امور جاری می‌گردد. بنابراین سیاستمداران حکومتی لازم است برای اصلاح امور و اجرای برنامه‌های خود از یک سو و از سوی دیگر مشروعیت بخشیدن به حکومت، عوامل مؤثر بر میزان مشارکت سیاسی را در جامعه تقویت نمایند.

منابع

۱. احمدی، شهرزاد. (۱۴۰۰). بررسی نظریه حکمرانی خوب بر پایه اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی. فصلنامه چشم‌انداز حسابداری و مدیریت، ۴(۴۴)، ۱۲-۱.
۲. احمدی، یعقوب. (۱۳۹۸). تأثیر انواع سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی بر انواع مشارکت سیاسی (مورد مطالعه: شهروندان ۱۸ سال به بالای سنندج). جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۰(۳)، ۲۲-۱.
۳. الله‌ویردی، مهرشاد. (۱۳۹۹). تأثیر عملکرد مدیریت شهری در فرآیند توسعه پایدار سیاسی با تأکید بر نقش دوسویه مشارکت و سرمایه های اجتماعی. دو ماهنامه علمی-تخصصی مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه، ۵(۴)، ۸۳-۶۹.
۴. اصغری، انسیه؛ هاشم‌زهی، نوروز و قدیمی، بهرام. (۱۳۹۹). مطالعه تأثیر جهانی شدن زندگی فرهنگی و سیاسی بر اعتماد اجتماعی شهروندان تهرانی. تغییرات اجتماعی-فرهنگی، ۱۷(۶۶)، ۲۱-۱.
۵. امینی، سلام؛ کواکبیان، مصطفی و شیرینی، طهمورث. (۱۳۹۹). مطالعه عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت سیاسی مردم استان ایلام. فصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۳(۲)، ۱۵۵-۱۳۲.
۶. آقایی خانه برق، علی؛ غریب‌زاده، رامین و آزادی بربیس، لیلی. (۱۳۹۹). مدلیابی نقش فرهنگ سیاسی در مشارکت و اعتماد سیاسی با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی. فصلنامه مطالعات رهبری فرهنگی، ۲(۳)، ۹۲-۶۸.
۷. بازگان هرندی، عباس. (۱۳۸۷). روش تحقیق آمیخته: رویکردی برتر برای مطالعات. دانش مدیریت، ۱(۱)، ۳۵-۱۵.
۸. باقری، معصومه؛ شجاعی، حسن و کیانی، سارا. (۱۴۰۰). فراتحلیل مطالعات سرمایه اجتماعی با مشارکت سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی ایران. پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، ۲۷(۱)، ۲۷۹-۲۴۷.

۹. بشیری گیوی، حسین؛ نوابخش، مهرداد و فتحی، سروش. (۱۴۰۱). تبیین جامعه‌شناختی نقش نهادهای مدنی بر سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان در شهر تهران (سال ۱۳۹۵). *تغییرات اجتماعی-فرهنگی*، ۱۹ (۷۲)، ۴۴-۶۹.
۱۰. پایانی فر، ناصر؛ صداقت‌زادگان، شهناز؛ موسوی، میرصاهر و رفیعی، حسن. (۱۴۰۱). بررسی ارتباط تعاملات نهادی و شاخص‌های سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: خیریه‌ها و کمیته امداد امام خمینی در ایران). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۱ (۲)، ۵۶۷-۵۴۵.
۱۱. تشویشی، حامد و رحمانی خلیلی، احسان. (۱۴۰۱). تأثیر دینداری بر کیفیت زندگی با میانجیگری متغیر مشارکت و اعتماد اجتماعی (مورد مطالعه: منطقه پردیسان قم). *فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی*، ۱۳ (۵۰)، ۱۲۲-۸۵.
۱۲. تنهایی، ابوالحسن. (۱۳۷۴). درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی. گناباد: نشر مرنذین.
۱۳. جمینی، داود؛ شمس‌الدینی، علی و جمشیدی، علیرضا. (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل نقش سرمایه اجتماعی بر عملکرد تعاونی‌های روستایی در استان فارس. *فصلنامه تعاون و کشاورزی*، ۱۴، ۴۲-۶۱.
۱۴. حاجی‌پور، حسین؛ امینی، یوسف و کردزنگنه، منوچهر. (۱۳۹۹). تأثیر سرمایه اجتماعی بر الگوهای مشارکت‌پذیری سیاسی در بین شهروندان بالای ۱۸ سال شهر اهواز. *فصلنامه علمی-پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*، ۱۴ (۴)، ۲۷-۵۲.
۱۵. حبیب‌پورگنابی، کرم و موسوی‌خورشیدی، سیدحمیدرضا. (۱۳۹۵). رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی شهروندان قم. *فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی*، ۱۶ (۶۲)، ۳۵۹-۳۹۵.
۱۶. حسین‌پور، سیروس؛ پوریانی، محمدحسین و اژدری‌زاده، حسین. (۱۴۰۱). نقش هنر در تبیین جامعه‌شناختی مشارکت زنان اقوام لرختیاری و عرب در کسب منزلت‌های اجتماعی و سیاسی. *نشریه مطالعات هنر اسلامی*، ۱۹ (۴۵)، ۱۶۰-۱۷۵.
۱۷. حسینی، سیداحمد؛ عباسی، رسول و رضایی، رویا. (۱۳۹۴). شناسایی عوامل مؤثر بر مشارکت نخبگان در تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت. *فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج*، ۱۸ (۶۷)، ۲۵-۴۷.
۱۸. خامه‌چی، حامد و رنگریز، حسن. (۱۳۹۸). فراتحلیل پیامدهای سرمایه اجتماعی. *مدیریت سرمایه اجتماعی*، ۶ (۴)، ۵۲۴-۶۰۳.
۱۹. خسروی، سحر؛ محسنی‌تبریزی، علیرضا و آقاجانی‌مرساء، حسین. (۱۴۰۰). تبیین جامعه‌شناختی سهم سرمایه اجتماعی در تحرک اجتماعی. *مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران*، ۱۳ (۲)، ۹۹-۱۱۷.
۲۰. دارا، جلیل و صادقی، الهه. (۱۴۰۱). عوامل تأثیرگذار بر میزان مشارکت سیاسی زنان؛ با تأکید بر تعداد وزرای زن در دولت‌های مختلف جمهوری اسلامی ایران. *دوفصلنامه علمی دانش سیاسی*، ۱۸ (۲)، ۳۷۷-۴۰۰.
۲۱. دانایی‌فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل. (۱۳۸۳). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار.
۲۲. دلاور، علی. (۱۳۸۵). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد، چاپ پنجم.
۲۳. دلاویز، محسن؛ مرتضوی‌اصل، سیدخدایار و سینیایی، سیدعطالله. (۱۳۹۹). تأملی تطبیقی در مفهوم سرمایه اجتماعی از دیدگاه پاتنام و فوکویاما. *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ۳ (۴)، ۲۳۰۶-۲۲۸۸.
۲۴. ذالفقاری، اکبر. (۱۴۰۲). فراتحلیل عناصر مؤثر بر مشارکت سیاسی در انتخابات ملی جمهوری اسلامی ایران: پژوهش‌های بازه زمانی ۱۳۹۶-۱۴۰۱. *فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۶ (۹۸)، ۱۶۸-۱۳۳.
۲۵. راش، مایکل. (۱۳۹۳). جامعه و سیاست، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی (م. صبوری، مترجم). تهران: انتشارات سمت.

Research Paper

Investigating Israel's Crime And Its Impact on the National Security of the Islamic Republic of Iran From the Perspective of International Law

Mostafa.Amiri *: Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law and Humanities, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Masoomeh Rahmaninejad: Master's student, International Law, Faculty of Law and Humanities, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Received: 2024/04/20 PP 37-48. Accepted: 2024/03/28

Abstract

The purpose of this research is to examine Israel's crime and its impact on Iran's security from the perspective of international law. Israel has long used the strategy of "inter-war campaigns or campaigns between wars for the interests of Iran and Iran's allies attack in Syria; With the difference that in the past few months and at the same time as Israel's destructive war in Gaza, the intensity and frequency of such campaigns has increased. Israeli war crimes are violations of international criminal law, including war crimes and crimes against humanity, that the Israel Defense Forces, the military arm of the Israeli government, have been accused of committing since Israel's founding in 1948. These include the deliberate targeting and killing of civilians, killing of prisoners of war and surrendered combatants, indiscriminate attacks, collective punishment, starvation of civilians, use of human shields, torture, forced transfers, violations of medical neutrality, targeting of journalists, attacks Illegal air strikes or attacks against civilian objects and protected objects, indiscriminate destruction, and incitement to genocide. The challenges of the Israeli regime in the political field are increasing in terms of quantity and quality, and existential security is still an issue for it. Racial separation or apartheid, instability, corruption, reduction of political participation, and deadlock in the peace process in the Middle East are some of the political challenges that affect the security of the Israeli regime. Its security and legitimacy have faced an existential threat. Systematic and continuous violations of various fields of international law by the Israeli regime have been serial and accompanied by increasing level of severity and extent. The purpose of the Israeli regime in committing these violations, which ironically have been documented in some cases (only in some cases) by international mechanisms, is not necessarily to expand the occupation, but to destroy and destroy the existing international law and turn it into Israeli international law.

Keywords: *Israel's Crime, Iran's Security, International Law.*

Citation: Amiri, M., & Rahmaninejad, M.(2024). **Investigating Israel's Crime And Its Impact on the National Security of the Islamic Republic of Iran From the Perspective of International Law**, *Journal of Society and Politics*, 2(5), 37-48.

*. **Corresponding author:** Mostafa.Amiri, **Email:** Mostafa.amiri71@yahoo.com, **Tel:** +98 9127144288

Extended Abstract

Introduction

Israel's war crimes include violations of international criminal law, including war crimes and crimes against humanity. Since the establishment of the state of Israel in 1948, Israeli Defense Forces have been accused of committing these crimes. Such offenses include the intentional targeting and killing of civilians, killing prisoners of war, indiscriminate attacks, collective punishment, starving civilians, using human shields, torture, forced transfers, violations of medical neutrality, targeting journalists, illegal airstrikes, and excessive destruction. Israel ratified the Geneva Conventions on July 6, 1951, and on January 2, 2015, Palestine acceded to the Rome Statute, granting the International Criminal Court jurisdiction to investigate war crimes committed in the occupied Palestinian territories. Human rights organizations and UN special rapporteurs have accused Israel of war crimes, and since 2006, the Human Rights Council and the International Criminal Court have conducted ongoing investigations in this regard. However, Israel has refused to cooperate with these investigations.

In the context of Iran's security analysis, the collapse of the Soviet Union introduced new threats, including the presence of Israel in the South Caucasus. Newly independent republics, due to political and economic issues, turned to Israel, while Israel expanded its relations with this region to exert pressure on Iran. The region's rich underground resources and strategic importance increased these countries' motivation to cooperate with Israel. Israel seeks to enhance its influence in the Caucasus through economic relationships, particularly in agriculture and water management. This influence, especially in Azerbaijan, has had significant security implications for Iran, leading Israel to use these countries as a base to threaten Iran's national security. The presence and influence of Israel in the South Caucasus present numerous security threats for Iran, making this region a buffer zone between Iran and Israel.

Methodology

The research methodology employed in this study is descriptive-analytical and utilizes a historiographical approach, with extensive use

of library research. This study will examine international documents such as United Nations resolutions, reports from human rights organizations, and reputable academic sources relevant to the topic.

Results and discussion

Based on the field findings to investigate the water security in Kerman province, it is as follows that for conflict and social commonality in the questionnaire, the four main components of the occurrence of illegal gatherings, the occurrence of local conflicts and the occurrence of disturbances and conflicts with law enforcement officers and the occurrence of economic challenges are considered have taken; Based on the opinion of the respondents for all four components, according to Table 14, the factor loadings of the examined items can be seen. As it is clear in this table, all factor loadings of the items are greater than 0.4. Also, because the t value of all factor loadings is greater than 1.96, it can be said that all factor loadings are significant at the 95% confidence level. Considering that factor loadings are greater than 0.4 and significant; Also, the average variance extracted is greater than 0.4, the existence of convergent validity is confirmed for the dimensions of illegal gatherings, the occurrence of local conflicts and the occurrence of disturbances and conflicts with police officers.

In the field findings of the Chaham index, the respondents were asked to what extent the people of the region view the transfer development projects such as transferring water from Beheshtabad to the northern cities of the province, transferring water from Safaroud Dam to supply drinking water to Kerman and Raver. According to Table 14, the factor loadings of the studied items can be seen. As it is clear in this table, all factor loadings of the items are greater than 0.4. Also, because the t value of all factor loadings is greater than 1.96, it can be said that all factor loadings are significant at the 95% confidence level. Considering that factor loadings are greater than 0.4 and significant; And the average variance extracted is greater than 0.4, the existence of convergent validity is confirmed for the dimension of economic challenges..

Conclusion

What causes the factors of water insecurity can be put into several categories: drought and lack of rainfall, uncontrolled industrial development and growth, mismanagement, population increase and expansion of urbanization, indiscriminate withdrawals from underground water sources. Looking at the state of Kerman province, it can be said that the set of factors mentioned has manifested in this province. In the analysis of these factors, it can be said that Kerman province is one of the provinces that is known as an agricultural and livestock pole. It means that if this province was evaluated from the beginning in the past years in a future research study, the state of its water resources in the economic and livelihood approach, And solutions were considered for this province or that, for example, the use of virtual water

management could be more effective in not reducing water resources and preventing water insecurity. Kerman province is one of the provinces known as an agricultural and livestock hub. But the state of water resources has created serious challenges for water security in this province. The reduction of underground water resources and also the low rainfall in this province have seriously put the amount of water in an unfavorable situation for the life of people and other living beings. Based on the field findings that were conducted to address the issue of water security in Kerman province, it can be seen that basic measures must be taken in the field of planning and management for the state of water resources in the province. According to the field and library findings, Kerman province is facing a crisis in terms of water insecurity.

References

77. Abbasov, S. (2009). Azerbaijan mum about Israeli spy plane, satellite project. Eurasianet.org , 17 August.
78. Adebefar, T. (2006). Azerbaijan's geopolitical challenge: Improving relations with Iran. Middle East Economic Survey, 49 (49), 04 December. <https://doi.org/10.5901/mjss.2016.v7n3s3p72>
79. Akiner, S. (2004). The Caspian: Politics, energy and security . Oxford: RoutledgeCurzon. <https://doi.org/10.4324/9780203641675>
80. Aliyeva, H. (2007). The transit of Caspian petroleum by pipeline. Baku (Azerbaijan) – Supsa (Georgia) – Odessa – Brody (Ukraine) – Gdansk (Poland) . Baku Press.
81. Al-Masiri, A. (1999). The functional Jewish group and the functional Zionist state. Palestine Studies Quarterly, 1 (2), 9-36. (Translated by A. Haji Yousofi). [In Persian]
82. Amiridze, N. (2009). Mismatches between form and meaning: Reanalysing wish and blessing formulae in Georgian society . Tbilisi: Georgia Studies Press.
83. Aras, B. (1998). Post-Cold War realities: Israel's strategy in Azerbaijan and Central Asia. Middle East Policy, 5 (4). <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.1998.tb00370.x>
84. Armesak, L. (2007). The status of Armenians, Russians, Jews and other minorities. INS Resource Information Center , 1993. <http://www.uscis.gov/pdf>
85. Avci, G. (2012). The Kurdish crisis: Trapped in intrigues (Translated by A. Saadat & H. Morteza). [In Persian]
86. Barber, J., & Smith, M. (1995). The nature of foreign policy (Translated by S. H. Seifzadeh). Tehran: Ghomes Publishing. [In Persian]
87. Beasley, R., et al. (2002). Foreign policy in comparative perspective: Domestic and international influences on state behavior . New York: CQ Press.
88. Bourtman, I. (2006). Israel and Azerbaijan's furtive embrace. Middle East Quarterly, 13 (3).
89. Brecher, M. (1972). The foreign policy system of Israel: Settings, images, process . New Haven: Yale University Press.
90. Bromberger, M. (2012). The Georgian diaspora: A case study of the Georgian community in Israel . Georgia University Press.
91. Clarke, M., & White, B. (1981). An introduction to foreign policy analysis . London: G.W. & Hesketh.
92. Coulombis, T., & Wolf, J. (1990). Introduction to international politics . Englewood: Prentice-Hall.
93. Cox, R. (1986). Social forces, states, and world orders: Beyond international relations theory. In R. Keohane (Ed.), Neorealism and

- its critics (pp. 204-254). New York: Columbia University Press.
- 94.** Doost Mohammadi, A. (2007). Ideological and historical roots of the failure of Middle East peace plans. *Journal of the Faculty of Law and Political Science, Tehran University*, 37 (1), 21-75. https://jpq.ut.ac.ir/article_18682.html [In Persian]
- 95.** Doost Mohammadi, A. (2008). *Revisiting Zionism*. Tehran University Press. [In Persian]
- 96.** Dowty, A. (1998). *The Jewish state: A century later*. Berkeley: University of California Press.
- 97.** Dowty, A. (1999). *Israeli foreign policy and the Jewish question*. MERIA .
- 98.** Fallah, R. (2010). *Israel's strategies in Eurasia with emphasis on Central Asia and the Caucasus*. Tehran: Noor Research Institute. [In Persian]
- 99.** Freedman, R. (Ed.). (1998). *The Middle East and the peace process: The impact of Oslo Accords*. Gainesville: University Press of Florida.
- 100.** Freedman, R. (Ed.). (2000). *Israel's first fifty years*. Gainesville: University Press of Florida.
- 101.** Haji Yousofi, A. (2002). *Waltz's theory and Iran's foreign policy: Comparative studies of the Cold War and post-Cold War eras*. *Foreign Policy Quarterly*, 16 (4), 1005-1030. [In Persian]
- 102.** Hanrieder, W. (1962). Actor objectives and international systems. In A. Wolfers (Ed.), *Discord and collaboration: Essays on international politics* (pp. 77-100). Baltimore: Johns Hopkins University.
- 103.** Momeni, M. (2005). *The Jewish community of Azerbaijan and the dimensions of Azerbaijan-Israel bilateral relations*. *Aran Research Quarterly*. [In Persian]
- 104.** Moradi, M. (2006). *Prospects for Iran-EU cooperation in stabilizing and securing the South Caucasus: Limits and opportunities*. Political and International Studies Office. [In Persian]
- 105.** Saeed-Qalam, M. (2000). *Iran's foreign policy*. Tehran: Strategic Studies Center. [In Persian]
- 106.** Zahedani, S. S. (2007). *The Baha'i Faith in Iran*. Tehran: Islamic Revolution Documents Center. [In Persian]

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

بررسی جنایت اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ملی کشور جمهوری اسلامی ایران از منظر حقوق بین الملل

مصطفی امیری^۱، استادیار گروه حقوق بین الملل، دانشکده حقوق و علوم انسانی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

معصومه رحمانی نژاد: دانشجوی حقوق بین الملل، دانشکده حقوق و علوم انسانی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۱ صص ۳۷-۴۸ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸

چکیده

هدف این پژوهش بررسی جنایت اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ایران از منظر حقوق بین الملل است. اسرائیل مدتهاست که برای حفظ قدرت بازدارندگی و از بین بردن تهدیدهای نوظهور علیه امنیت خود، در قالب راهبرد «لشکرکشی‌های بیناکنجی یا کارزار بین جنگ به منافع ایران و متحدان ایران در سوریه حمله می‌کند؛ با این تفاوت که در چند ماه گذشته و همزمان با جنگ ویرانگر اسرائیل در غزه، بر شدت و دفعات چنین کارزارهایی افزوده است. جنایات جنگی اسرائیل نقض قوانین کیفری بین‌المللی از جمله جنایات جنگی و جنایت علیه بشریت است که نیروهای دفاعی اسرائیل، شاخه نظامی دولت اسرائیل، از زمان تأسیس اسرائیل در سال ۱۹۴۸ به ارتکاب آن متهم شده‌اند. اینها شامل هدف قرار دادن و کشتن عمدی غیرنظامیان، کشتن اسیران جنگی و رزمندگان تسلیم شده، حملات بی‌رویه، مجازات دسته جمعی، گرسنگی دادن به غیرنظامیان، استفاده از سپر انسانی، شکنجه، انتقال اجباری، نقض بی‌طرفی پزشکی، هدف قرار دادن خبرنگاران، حملات هوایی غیرقانونی یا حملات علیه اشیاء غیرنظامی و اشیاء محافظت شده، تخریب‌های بی‌رویه، و تحریک به نسل‌کشی می‌شود. اسرائیل به دلیل داشتن منابع مالی فراوان و حمایت‌های سیاسی ابرقدرتها و همچنین برخورداری از سلاح هسته‌ای و تکنولوژی پیشرفته، به منزله یک تهدید برای کشورهای منطقه و به خصوص ایران مطرح می‌باشد. چالش‌های رژیم اسرائیل در حوزه‌ی سیاسی از نظر کمی و کیفی در حال افزایش می‌باشد و همچنان امنیت وجودی برای آن به عنوان یک مسأله جدایی‌ناپذیر، بی‌ثباتی، فساد، کاهش مشارکت سیاسی و بن‌بست روند صلح در خاورمیانه از چالش‌های سیاسی تأثیرگذار بر امنیت رژیم اسرائیل می‌باشند که امنیت و مشروعیت آن را با تهدید وجودی مواجه کرده است. نقض‌های سیستماتیک و مستمر حوزه‌های مختلف حقوق بین الملل توسط رژیم اسرائیل، به صورت سریالی و همراه با ارتقای سطح شدت و گستردگی بوده است. هدف رژیم اسرائیل از ارتکاب این نقض‌ها که از قضا در برخی موارد (تنها در برخی موارد) توسط سازوکارهای بین‌المللی نیز مستند شده‌اند، نه لزوماً توسعه اشغالگری بلکه تخریب و نابودسازی حقوق بین الملل موجود و تبدیل آن به حقوق بین‌الملل اسرائیلی است.

واژه‌های کلیدی: جنایت اسرائیل، امنیت ایران، حقوق بین الملل.

استاد: امیری، مصطفی و رحمانی‌نژاد، معصومه (۱۴۰۳). بررسی جنایت اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ملی کشور جمهوری اسلامی ایران از منظر حقوق بین الملل، فصلنامه جامعه و سیاست، ۲(۵)، ۳۷-۴۸.

^۱. نویسنده مسئول: مصطفی امیری، پست الکترونیکی: Mostafa.amiri71@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۲۷۱۴۴۲۸۸

مقدمه

جنایات جنگی اسرائیل نقض قوانین کیفری بین‌المللی از جمله جنایات جنگی و جنایت علیه بشریت است که نیروهای دفاعی اسرائیل، شاخه نظامی دولت اسرائیل، از زمان تأسیس اسرائیل در سال ۱۹۴۸ به ارتکاب آن متهم شده‌اند. اینها شامل هدف قرار دادن و کشتن عمدی غیرنظامیان، کشتن اسیران جنگی و رزمندگان تسلیم شده، حملات بی‌رویه، مجازات دسته جمعی، گرسنگی دادن به غیرنظامیان، استفاده از سپر انسانی، شکنجه، انتقال اجباری، نقض بی‌طرفی پزشکی، هدف قرار دادن خبرنگاران، حملات هوایی غیرقانونی یا حملات علیه اشیاء غیرنظامی و اشیاء محافظت شده، تخریب‌های بی‌رویه، و تحریک به نسل‌کشی می‌شود. اسرائیل کنوانسیون‌های ژنو را در ۶ ژوئیه ۱۹۵۱ تصویب کرد و در ۲ ژانویه ۲۰۱۵، کشور فلسطین به اساسنامه رم ملحق شد و به دادگاه کیفری بین‌المللی صلاحیت رسیدگی به جنایات جنگی انجام شده در سرزمین‌های اشغال شده فلسطین (Occupied) OPT را اعطا کرد. کارشناسان حقوق بشر استدلال می‌کنند که اقدامات انجام شده توسط ارتش اسرائیل در جریان درگیری‌های مسلحانه در اراضی اشغالی تحت عنوان جنایات جنگی قرار می‌گیرد. گزارشگران ویژه از سازمان ملل متحد، سازمان‌هایی از جمله دیده‌بان حقوق بشر، پزشکان بدون مرز، عفو بین‌الملل و کارشناسان حقوق بشر اسرائیل را به جنایات جنگی متهم کرده‌اند. از سال ۲۰۰۶، شورای حقوق بشر چندین مأموریت حقیقت‌یاب را برای نقض قوانین بین‌المللی، از جمله جنایات جنگی، در اراضی اشغالی، از جمله یک تحقیق دائمی و در جریان از ماه مه ۲۰۲۱، موظف کرده‌است از سال ۲۰۲۱، دیوان کیفری بین‌المللی تحقیق فعالی در مورد جنایات جنگی اسرائیل را در حال انجام داشته‌است. اسرائیل از همکاری با تحقیقات خودداری کرده‌است.

به باور کارشناسان مسائل امنیتی در ایران، با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، تهدیدات امنیتی جدیدی علیه ایران در مرزهای شمالی پدید آمد که حضور اسرائیل در منطقه قفقاز جنوبی، یکی از آنها است. به بیان عمیق‌تر، از یک سو جمهوری‌های تازه استقلال یافته، به دلیل سرگشتگی سیاسی و به منظور نجات اقتصاد بیمار خود به اسرائیل روی آوردند و از سوی دیگر، این رژیم نیز برای خروج از بن بست سیاسی و اعمال فشار به ایران، به گسترش روابط با قفقاز جنوبی پرداخت. این منطقه یکی از مناطق مهم استراتژیک، دارای منابع غنی زیرزمینی است. سیاست‌گذاران رژیم صهیونیستی بسیار مشتاق‌اند که این استنباط را که اسرائیل به طور ذاتی یک کشور ضد مسلمان است، از بین ببرند و برای توسعه روابط با کشورهای مسلمان به اصطلاح میانه‌رو ارزش بسیاری قائل‌اند. در زمینه تداوم مناقشه اعراب و اسرائیل و روند صلحی که به طور مکرر آغاز و پایان می‌یابد، نیز حفظ روابط دیپلماتیک و سیاسی با چنین کشورهایی برای مذاکرات به «اصطلاح صلح» اسرائیلی بسیار اهمیت دارد. زیرا استنباط ضد مسلمان بودن تل آویو را از میان بر می‌دارد. علاوه بر آن سیاست‌گذاران اسرائیلی با استفاده از روابط حسنه با کشورهای منطقه قفقاز نشان می‌دهند که اسرائیل ناتوان از توسعه روابط با سایر کشورهای مسلمان نیست.

از دیگر اهداف اسرائیل در منطقه قفقاز توسعه پیوندهای اقتصادی با این جمهوری‌ها است. گسترش روابط اقتصادی با کشورهای قفقاز جنوبی بویژه در بخش کشاورزی، آبیاری، مدیریت آب و کشت پنبه در سرلوحه اقدامات اقتصادی اسرائیل در این منطقه قرار دارد. اسرائیل می‌کوشد با گسترش اختاپوس مانند نفوذ اقتصادی در منطقه، به تدریج عمق استراتژیک نفوذ خود در این منطقه را افزایش دهد. اسرائیل علاقمند به پیشرفت مسائل انرژی منطقه در چارچوب منافع آمریکا است. این مسأله نه تنها باعث کاهش حضور ایران در منطقه شده بلکه همکاری این کشورها با رژیم صهیونیستی تبعات امنیتی گسترده‌ای را علیه ایران به وجود آورده است. این مسأله به ویژه در مورد آذربایجان تبعات امنیتی و سیاسی گسترده‌ای را متوجه ایران کرده است. نفوذ اسرائیل در کشورهای یادشده فرصت مناسبی در اختیار اسرائیل قرار داده اقدامات ضد ایرانی خود را در منطقه با فراغ بیشتری دنبال کند.

این حضور و نفوذ به دلیل روابط خصمانه ایران و اسرائیل طبیعی است که امنیت ملی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد. حضور فعال اسرائیل در مرزهای ایران در واقع تهدیدهای امنیتی فراوانی برای امنیت جمهوری اسلامی ایران به همراه خواهد داشت و در واقع قفقاز جنوبی به منطقه‌ای حائل بین ایران و اسرائیل تبدیل خواهد شد. نیازمرم منطقه به توسعه، به ویژه در سال‌های اولیه تأسیس آن‌ها، انگیزه همکاری این کشورها با اسرائیل را دو چندان کرده است حضور لابی صهیونیستی در غالب مؤسسات فرهنگی و اقتصادی و بنیادهای به اصطلاح خیریه و انسان‌دوستانه در این کشورها خطر بالقوه‌ای برای امنیت ایران محسوب می‌شود از طرفی روابط قفقاز جنوبی با اسرائیل بر روابط ایران با کشورهای آن منطقه نیز تأثیر خواهد گذاشت. رفت و آمد مزدوران و جاسوسان رژیم صهیونیستی از طریق برخی کشورهای منطقه به ویژه کشورهای هم مرز ایران بیانگر این مسأله است اسرائیل از این کشورها به عنوان پایگاهی برای تهدید امنیت ملی ایران استفاده می‌کند. همکاری گروه‌های تروریستی با حمایت آشکار اسرائیل، آموزش‌های جاسوسی و بمب‌گذاری و اقدامات خرابکارانه، برخورداری از پایگاه‌های شش رادیویی در نزدیکی مرزهای ایران، فروش هواپیمای جاسوسی بدون سرنشین، سیستم‌های ضد هوایی و دفاع موشکی به برخی از این کشورها بیانگر این موضوع است که منطقه پیرامونی جمهوری اسلامی ایران به ویژه قفقاز، بهترین نشانگاه امنیتی اسرائیل علیه جمهوری اسلامی ایران است. در این تحقیق به دنبال بررسی جنایت اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت جمهوری اسلامی ایران هستیم.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

حقوق بین‌الملل مجاز نمی‌داند که عمل متقابل با توسل به زور علیه اسرائیل انجام گیرد، چرا که حقوق بین‌الملل می‌گوید توسل به زور یا باید در مقام دفاع مشروع باشد یا این توسل به زور با مجوز شورای امنیت سازمان ملل، صورت گیرد. بنابراین ایران اگر بخواهد از منظر حقوق بین‌الملل به موضوع ورود کند، گزینه‌های قابل توجهی روی میز نخواهد داشت. قوانین مرتبط با حقوق بین‌الملل هم در کنوانسیون‌های وین ۱۹۶۱ و وین ۱۹۶۳ و هم به طور کلی در عرف بین‌الملل مکان‌های دیپلماتیک مصونیت دارند و هرگز نباید مورد تعرض قرار بگیرند. تا اینجا در ظاهر همه متفق‌القول هستند و اختلافی مشاهده نمی‌شود، اما مشخص نیست پس از تجاوز به مکان‌های دیپلماتیک چه باید کرد؟ مشخص نیست برای ایران در چارچوب حقوق بین‌الملل چه اقداماتی را می‌توان انجام داد؟ متأسفانه حقوق بین‌الملل مجاز نمی‌داند که عمل متقابل با توسل به زور علیه اسرائیل انجام گیرد، چراکه حقوق بین‌الملل می‌گوید توسل به زور یا باید در مقام دفاع مشروع باشد یا این توسل به زور با مجوز شورای امنیت سازمان ملل، صورت گیرد. بنابراین ایران اگر بخواهد از منظر حقوق بین‌الملل به موضوع ورود کند، گزینه‌های قابل توجهی روی میز نخواهد داشت.

ایران باید با جمع‌بندی تمام شرایط و با در نظر گرفتن همه ملاحظات، اقدامی را که در راستای مصالح و منافع ملی‌اش است را انجام دهد، یعنی در مقام عمل متقابل یا عکس‌العملی که شایسته پاسخگویی مناسب به این تجاوزات است را انجام دهد. در چنین مواردی نمی‌توان از طریق مکانیسم‌های موجود در حقوق بین‌الملل به مصالح و منافع عالی کشور دست پیدا کرد. اگر بخواهیم از منظر حقوق بین‌الملل به این پرسش پاسخ دهیم باید بگوییم در چارچوب حقوق بین‌الملل دست ایران بسته است، اما در خارج از این چارچوب‌ها، هر دولتی اقداماتی را که مناسب دانسته و می‌تواند انجام دهد را در دستور کار قرار می‌دهد. نهایت این است که شورای امنیت یا سایر ساختارهای بین‌المللی، عکس‌العمل‌های احتمالی را محکوم می‌کنند. اتفاق خاص دیگری نمی‌افتد. معتقدم در چنین شرایطی نباید صرفاً از طریق مکانیسم‌های موجود در حقوق بین‌الملل، مسأله را دنبال کرد، بلکه باید به دنبال عمل شایسته و مناسبی که منافع ملی را تأمین می‌کند، بود. اسرائیل از خطوط قرمز عبور کرده و باید واکنش مناسبی به این کنش داده شود. معتقدم ایران باید با سیاست‌های ترکیبی که از مذاکره با کشورهای دوست و هم‌پیمان تا پیگیری دیپلماتیک موضوع در نهادهای بین‌المللی و سایر گزینه‌ها را در نظر بگیرد. در این میان باید توجه داشت، این اقدام از سوی نتانیاهو راهبری شده است. فردی که به پایان دوران اثرگذاری خود در اسرائیل رسیده است. نتانیاهو برای اینکه مدتی بیشتر در قدرت بماند حاضر است دست به هر اقدامی بزند. ایران در عین پیگیری ظرفیت‌هایش باید مراقب باشد در دام اسرائیل و سایر دشمنانش قرار نگیرد.

در مورد حضور اسرائیل در کشورهای به جای مانده از شوروی سابق، طی سالهای اخیر آثار متنوعی به رشته تحریر درآمده است. بخش عمده این آثار به بررسی مکانیسم‌ها و اهداف اسرائیل در سیاست ایجاد اتحاد با کشورهای مسلمان آسیای مرکزی و قفقاز پرداخته‌اند. اما کمتر نویسنده‌ای پیامدهایی را که از این سیاست اسرائیل متوجه امنیت جمهوری اسلامی ایران خواهد شد، مورد بحث قرار داده است. در زیر به برخی از آثار منتشر شده در مورد روابط اسرائیل و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز می‌پردازیم.

میرقاسم مؤمنی در مقاله «جامعه یهودیان جمهوری آذربایجان و ابعاد روابط دوجانبه جمهوری آذربایجان و اسرائیل» از رهگذر بررسی قشر بندی یهودیان جمهوری آذربایجان، راهبردهای امنیتی کلان اسرائیل در منطقه را شرح می‌دهد. به بیان وی مهمترین اهداف اسرائیل را می‌توان در جذب نخبگان سیاسی، اقتصادی و تکنوکرات‌ها از این کشور و سایر جوامع قفقاز، ایجاد اتحادی به منظور مقابله با محور ایران، روسیه، ارمنستان، نفوذ در بازارهای منطقه‌ای، بهره‌برداری از ذخایر انرژی‌های فسیلی جمهوری آذربایجان و... خلاصه کرد. همچنین پایان نامه دکتری یحیی حیدری با عنوان «نفوذ اقتصادی اسرائیل در منطقه» ضمن بررسی اهداف و استراتژی‌های اقتصادی اسرائیل در خاورمیانه تعاملات اقتصادی این رژیم را مدنظر قرار داده و نفوذ آن را در بازار خاورمیانه عربی، رابطه‌ی اقتصادی و بازرگانی با ترکیه نفوذ اقتصادی در شمال آفریقا و آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی؛ نیم نگاهی نیز به نقش سرمایه‌داران اسرائیلی در دستگاه سیاست خارجی آمریکا و تلاش‌ها برای مهار ایران در بازار این مناطق دارد. اکبر مهدی‌زاده نیز در مقاله‌ای با عنوان «بررسی اهداف و خط‌مشی‌های رژیم صهیونیستی در آسیای میانه و قفقاز» به بررسی فعالیت‌های رژیم صهیونیستی و علل و عوامل مؤثر بر چنین رفتاری از سوی مقامات اسرائیلی می‌پردازد. به نظر وی گسترش روابط و بسط نفوذ اسرائیل در قفقاز، عمیقاً ناظر به کسب مشروعیت (به مثابه مهمترین چالش هویتی اسرائیل) و خروج از انزوای سیاسی بوده است. مجید سهیلی مهر، در پژوهشی با عنوان چالش‌های فراروی سیاست خارجی اسرائیل در آسیای مرکزی سیاست خارجی اسرائیل قبل و بعد از فروپاشی کمونیسم با کشورهای قفقاز مورد بررسی قرار می‌دهد. او معتقد است که سیاست اسرائیل قبل از فروپاشی در راستای همکاری با غرب در جهت جلوگیری از گسترش کمونیسم بود و پس از فروپاشی و روند صلح اعراب و اسرائیل با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک این کشور در آسیا، اسرائیل شروع به گسترش مناسبات خود با کشورهای تازه استقلال یافته آسیای مرکزی و ترکیه به عنوان یک قدرت منطقه‌ای مؤثر نمود. اسرائیل برای دستیابی به این منظور شروع به اجرای پروژه‌های مشترک کشاورزی، صنعتی و اقتصادی و نظامی با این کشورها نمود. اما هویت دینی - اسلامی برخی فاکتورهای فرهنگی و اجتماعی از مهمترین چالش‌های فرا روی اسرائیل برای نفوذ در آن منطقه است.

عباس غریبی نژاد در «استراتژی اسرائیل در آسیای مرکزی و قفقاز» به این جمع‌بندی می‌رسد که خلاء ایدئولوژیکی و ژئوپولیتیکی که با اضمحلال اتحاد جماهیر شوروی سابق صورت گرفت باعث شد که سیاستمداران و دولتمردان اسرائیل، امنیت اسرائیل را وابسته به این منطقه ی ژئواستراتژیکی و مهم بدانند. اسرائیل که توجه زیادی به آمادگی خود برای تهدیدهای آتی که از جانب کشورهای اسلامی غیر عربی شامل جمهوری اسلامی ایران و کشورهای که در منطقه ی قفقاز و آسیای میانه می‌باشد، در همین راستا تلاش می‌کند تا تمرکز زیادی بر روی افزایش تأثیر خود برای مناطق اعمال کرده است. جمهوری اسلامی ایران که یک کشور ثروتمند و قدرتمند با پشتوانه‌های مردمی و هم‌اکنون یک قدرت منطقه‌ای است دشمن شماره یک اسرائیل است و لذا همسایه‌های ایران اسلامی نیز تهدیدهایی برای امنیت اسرائیل الزامی است. علیرضا دامغانی در رساله دکتری خود با عنوان «بررسی راهبرد اسرائیل در قفقاز جنوبی» به شگردهای اسرائیل برای نفوذ نرم در کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان اشاره می‌کند. او خاطر نشان می‌کند که بهترین راه تأثیر گذار ی و نفوذ در کشورها بهره گیری از مؤسسات خیریه و سازمان‌های مردم نهاد می‌باشد. ا در این تحقیق اسرائیل را یکی از عوامل مهم در ایجاد تغییرات ساختاری در این کشورها می‌داند. ضمناً تغییرات سیاسی که در قالب انقلاب‌های رنگی و مخملی در منطقه به وقوع پیوسته است را متوجه اسرائیل می‌داند.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش به صورت توصیفی - تحلیلی و از نوع رویکرد تاریخ نگاری و استفاده وسیع از مطالعات کتابخانه‌ای می‌باشد. در این تحقیق، اسناد و مدارک بین‌المللی نظیر قطعنامه‌های سازمان ملل، گزارش‌های سازمان‌های حقوق بشری، و منابع علمی معتبر مرتبط با موضوع مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

بحث و ارائه یافته‌ها

مدل تحلیلی سیاست خارجی اسرائیل

همان طور که قبلاً نیز اشاره شد، عوامل مختلف بر سیاست خارجی اسرائیل تأثیر می‌گذارند. از این رو تلاش اصلی این بخش بر این پایه استوار است که میزان اهمیت و تأثیر این عوامل را در شکل‌گیری سیاست خارجی اسرائیل نشان دهد. از آنجا که مطالعه نقش ماهیت دولت، در روابط بین‌المللی کمتر مورد توجه تحلیل‌گران و نظریه‌پردازان قرار گرفته‌است و اصولاً مکاتب و پارادیم‌های فکری همچون واقع‌گرایی، کثرت‌گرایی و جهان‌گرایی در خصوص پرداختن به ماهیت دولت و اینکه دولت چیست، بی تفاوت بوده‌اند. توجه به عاملی چون ماهیت دولت به عنوان عنصری تأثیر گذار در سیاست خارجی اسرائیل از جمله ویژگی‌های این پایان نامه است که از سوی تحلیل‌گران سیاست خارجی اسرائیل مغفول واقع شده‌است. از سوی دیگر، در این طرح ماهیت دولت اسرائیل به عنوان متغیر مستقل، مورد توجه قرار گرفته‌است.

در این فصل بر ماهیت دولت اسرائیل به عنوان مهم ترین عامل تأثیر گذار بر سیاست خارجی این کشور تمرکز می‌نماییم. همچنین راهبرد اتحاد پیرامونی را به عنوان دکتترین جهت دهنده به سیاست خارجی فرض می‌کنیم. عبدالوهاب المسیری معتقد است پارادیم گروه کارکردی بر اجتماعات یهودی تطبیق می‌کند و دولت صهیونیستی یک نمونه دولت کارکردی است (المسیری، ۱۳۷۸: ۱۹۰). از دید او گروه کارکردی اقلیتی از مردم است که از خارج به جامعه وارد شده و یا از خود جامعه انتخاب شده که به واسطه کارکرد ثابت، محدود و انتزاعی‌شان (شغل، حرفه و غیره) و نه به واسطه ویژگی‌های انسانی‌شان تعریف می‌شوند. آنها دارای مشاغل یا کارکردهای خاص هستند که اعضای جامعه میزبان (اکثریت) به دلایلی از انجام دادن آن خودداری می‌ورزند یا نمی‌توانند انجام دهند. روابط میان جامعه میزبان و گروه کارکردی به صورت رابطه استعمارگر و استعمار شونده نیست، بلکه رابطه‌ای عقلانی، قراردادی و منصفانه بوده که در آن هر طرف به اهداف خود رسیده و معامله‌ای منصفانه انجام داده‌است. در این حالت، اعضای گروه کارکردی، نیروی تولید به حساب نمی‌آیند، بلکه ابزار تولید تلقی می‌شوند. پس از اینکه جامعه میزبان اعضای گروه کارکردی را دعوت کرد، آنان را از طریق اسکان‌شان در گتوها (یک محله خاص) و یا به صورت نمادین (علائم و لباس‌های مخصوص، زبان مخصوص و یا حتی دکتترین دینی و یا مذهب مخصوص) منزوی می‌نماید. در این حالت جامعه می‌تواند بلافاصله از این افراد استفاده کامل و مطلوب را کرده و آنها را به شکلی مطمئن به عنوان عناصر خارجی پایدار و یا اقامت‌کنندگانی مفید و در عین حال مقطعی، در دسترس داشته باشد. اعتقاد گروه کارکردی همچنان فرضیه سرزمین مقدس خود را با روشی خاص تبیین می‌کند. آنها خود را به موطن مقدس و آباء و اجدادی منسوب می‌نمایند که این موطن ممکن است واقعی یا خیالی باشد (مانند چین و یا کوه صهیون در اسرائیل). آنها معتقدند از این سرزمین آمده‌اند و بالاخره نیز به آنجا برخواهند گشت. موضوع بسیار مهم این است که با وجود تمایز ساختاری گروه کارکردی از جامعه و حس باطنی آنها مبنی بر جدایی از «دیگران» و نیز به رغم تصورات آنها مبنی بر داشتن هویتی مستقل و جدا از جامعه، هویت عینی آنها نشأت گرفته از جامعه‌ای است که به واقع در آن زندگی می‌کنند نه از مذهب یا موطن فرضی که خود را بدان منتسب می‌نمایند. این هویت دوگانه برای اعضای گروه کارکردی ضروری است؛ چراکه آنها را قادر می‌سازد در جوامعی که زندگی می‌کنند، به طور

مؤثر فعالیت کنند و به زندگی خود ادامه دهند؛ در حالی که خارج از آن واقع شده‌اند. از دید المسیری، جایگاه یهودیان در تمدن غرب به عنوان یک طبقه نبوده‌است؛ بلکه اساساً آنها یک گروه کارکردی بوده‌اند. به عبارت دیگر یهودیان بدون تردید نیروی تولید نبوده‌اند بلکه ابزار تولید به شمار می‌رفتند. به طور خلاصه می‌توان گفت پیوندها و روابط میان یهودیان و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کردند قراردادی، فایده‌گرایانه، خنثی و عینی بوده‌است. هیچ عشق یا نفرت متقابل میان دو گروه وجود نداشته و مبنای عمل متقابل تنها فایده مندی بوده‌است. تا زمانی که هر یک از طرفین، طرف دیگر را قابل استفاده می‌دید، روابط ادامه می‌یافت. هنگامی که جوامع غربی گروهی از یهودیان را درون خود پذیرفتند تا نقش یک گروه کارکردی را ادامه دهند، با جدا کردن محل استقرارشان و از طریق لباس‌های مخصوص و حتی با استفاده از علائم ویژه، از دیگر اعضای جامعه دور کردند.

انزوایی که به وسیله جامعه و از خارج تحمیل شده بود، تبدیل به حس بیگانگی و عقده برتری طلبی عمیق در میان یهودیان گردید. شماری از عقاید و نظریه‌ها (مانند دکترین انسان‌های برگزیده) و مناسک (پرهیز از غذا و قوانین تطهیر و غیره) و منسوب کردن خود به کشور یا خاستگاهی فرضی (صهیون - ارض اسرائیل) این حس را در میان آنها تقویت می‌کرد. این انزوای اساسی و این حس عمیق بیگانگی، بی قدرتی و مجزا بودن از زمان و مکان در میان اعضای گروه کارکردی یهودی، نیاز به داشتن هویتی مستقل را تشدید کرد. اما واقعیت این بود که این هویت به اصطلاح مستقل، چیزی جز تراوشات ذهنی آنها نبود، زیرا هویت عینی و واقعی آنها در کنش متقابل و روزمره با فرهنگ جامعه میزبان و نه مستقل از آن، شکل گرفت. بنابراین با وجود ادعای یهودیان مبنی بر اینکه آنها متمایز، بی نظیر و در حقیقت برگزیده‌اند، باید گفت آنها در جوامع مورد نظر حل شده بودند. عبدالوهاب المسیری در تعریف صهیونیسم از فرمول جامع و بنیادین صهیونیسم صحبت به میان می‌آورد. تعریف او از صهیونیسم دارای پنج عنصر اساسی است:

- ۱- یهودیان مردمانی ارگانیک بوده و تعلق ارگانیک به فلسطین دارند و بنابراین متعلق به تمدن غرب نیستند؛
- ۲- در مبحث صهیونیسم و یهود ستیزی، آنها گروه کارکردی بدون کارکرد بوده و قومی تبعیدی و طفیلی محسوب می‌شوند؛
- ۳- برای تبدیل این افراد طفیلی به افراد فایده‌مند باید آنها را به هر سرزمینی ممکن در خارج از اروپا منتقل کرد (فلسطین)؛ به دلیل اهمیت راهبردی این سرزمین برای غرب)؛

۴- این قوم تبعیدی باید در فلسطین ساکن می‌شد و مردم بومی آنجا را بیرون می‌کرد (نابودی ملت میزبان یا غصب و اشغال سرزمین)؛

۵- قوم تبعیدی در محل سکونت جدید، باید دولتی تشکیل می‌داد و به عنوان پایگاهی برای ابرقدرت‌های غربی و سنگری برای دفاع از منافع غرب در منطقه فعالیت خود را آغاز می‌کرد. قدرت‌های غربی نیز از دولت جدید حمایت و دوام و قوام آن را تا زمانی که کارکردش (حفظ منافع غرب) استمرار داشت، تضمین می‌کردند.

المسیری دولت جدید را دولتی کارکردی نامیده و در واقع، شکل بازتولید شده گروه کارکردی یهودیان دانست که بسیاری از مشخصات گروه های کارکردی را دارا می‌باشد. در ادامه نویسنده به دلایل انتخاب یهودیان برای استقرار در فلسطین توسط غرب اشاره می‌کند. وی بر این اعتقاد است که مهمترین کارکرد دولت اسرائیل تاکنون نه کارکرد اقتصادی، بلکه کارکرد نظامی بوده‌است. از دیدگاه غرب، امتیازاتی که دولت کارکردی دارد نه اقتصادی بلکه راهبردی است. این پدیده همانند دژی کم هزینه با هدف دفاع از منافع غرب عمل می‌کند. ایالات متحده حدود ۳۰ میلیارد دلار به پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) می‌پردازد، بنابراین، ارائه ۴ میلیارد دلار کمک سالانه به اسرائیل بسیار ناچیز است. استفاده ابزاری از دولت کارکردی صهیونیستی در روابطی که این دولت نمی‌تواند بدون اتحاد با غرب و دریافت یارانه از آن باقی بماند و البته بدیهی است که این کمک‌ها تا زمانی ادامه خواهد یافت که کارکردهای مورد انتظار غرب را اجرا نماید. (المسیری، ۱۳۸۳: ۹۰)

شعار صهیونیستی سرزمین بدون ملت (فلسطین) برای مردمی بدون سرزمین (یهودیان) گویای این نکته است که فلسطین خارج از زمان و مکان واقع شده و در حقیقت منتظر سکنه اصلی خود می‌باشد. طبق این شعار، یک یهودی عضوی از مردم بدون تاریخ و آواره است که بالاخره در سرزمینی مستقر خواهد شد که خارج از زمان و مکان است. سرزمین بدون ملت همان صهیون است. کشوری که گروه کارکردی همیشه رویای بازگشت به آن را در پایان زمان داشت. پایان زمان و تاریخ در مورد منطقه صهیونیستی از می ۱۹۴۸ آغاز شد. بدیهی است مردم بدون سرزمین در واقع قومی سرگردان و مردمی آواره‌اند که هویتشان متفاوت بوده و نمی‌توانند در هیچ کشوری به جز فلسطین، ریشه داشته باشند. مردم بدون سرزمین متعلق به سرزمین بدون مردم هستند. به هر حال این تفکر صهیونیستی است که به عنوان یک ایدئولوژی، مردمی متشکل را با هویتی سازمان یافته به تصویر می‌کشد و ادعا می‌کند که می‌خواهد آنها را به سرزمین «افراد بی ریشه» ببرد تا آنها نیز به طور عادی قدرت تولید داشته و مردمی مانند مردم دیگر شوند و انسان‌های عادی باشند. بدین ترتیب، می‌توان استدلال کرد دولت صهیونیستی بسیاری از ویژگی‌های گروه کارکردی را دارد و آنچه بر گروه کارکردی مترتب است، بر دولت کارکردی صهیونیست نیز مترتب می‌شود.

شکل ۱- مدل مفهومی ۱، ماهیت دولت اسرائیل

توجه به عناصر ماهیتی دولت اسرائیل از یک سو و توجه به ماهیت دولت در روابط بین الملل و پرداختن به دولت، ماهیت و ذات آن از سوی دیگر مبنای نظری اهمیت ماهیت دولت اسرائیل در شکل گیری سیاست خارجی این کشور را تشکیل می‌دهد. به عبارت دیگر، مطالعه ویژگی ها و خصوصیات ذاتی دولت اسرائیل که برخاسته از عوامل متعددی بوده است، می‌تواند مطالعه سیاست خارجی اسرائیل را که به رغم اکثر تحلیل‌گران استثنایی است، با جامعیت همراه سازد. از سوی دیگر، توجه به ماهیت دولت در مطالعات روابط بین الملل و سیاست خارجی می‌تواند به ظهور تحلیل‌های جدید در خصوص سیاست خارجی اسرائیل بینجامد. بنابراین، مدل ارائه شده جهت مطالعه سیاست خارجی اسرائیل و بررسی عوامل مؤثر در شکل گیری آن، با عوامل داخلی و بین المللی تکامل یافته است. ویژگی اصلی مدل ارائه شده، صرف نظر از پرداختن به تک تک عوامل مؤثر در شکل دهی سیاست خارجی اسرائیل، اهمیت دادن به عامل ماهیت دولت است که با الهام از نوشته‌های مایکل برچر و عبدالوهاب المسیری استنباط گردیده است. توجه به ماهیت دولت در بخش حاضر از ویژگی‌های بدیع، به شمار می‌رود زیرا در ادبیات سیاست خارجی اسرائیل به ندرت مورد توجه واقع شده است. بنابراین، مدل تحلیلی پیشنهادی جهت مطالعه سیاست خارجی اسرائیل به شرح زیر می‌باشد در واقع این عوامل ملاحظات اسرائیل در تبیین و تعیین سیاست خارجی است.

شکل ۲- مدل مفهومی ۲، ملاحظات سیاست خارجی اسرائیل

اسناد زیادی در مورد سیاست خارجی اسرائیل در مناطق استراتژیک دنیا به دست آمده است. تقریباً به دلیل نفوذ گسترده‌ای که این رژیم در ساختارهای سیاسی و فرهنگی دنیا دست و پا کرده است نویسندگان بی‌شماری به تبیین، توصیف و تشریح سیاست‌های استراتژیک آن در مناطق مختلف دنیا پرداخته‌اند. از طرفی کشورهای مختلف دنیا طیفی از تعابیر و تحلیل‌ها از حضور و نفوذ اسرائیل در مناطق راهبردی دارند که خود بیانگر موضع گیری سیاسی آنها نیز می‌باشد. بدیهی است پرداختن به همه دیدگاه‌های موجود در باره سیاست خارجی اسرائیل ممکن نیست اما می‌توان برآیند فکری محققین را در این پژوهش به طور جمع بندی شده نشان داد. آنچه که در بیشتر نوشته‌ها نیز به آن پرداخته

شده، با تأمل و دقت در کتاب «اسرائیل به کجا می‌رود» نیز قابل دسترسی است که توسط «ناعوم گلدمان» رئیس «مؤسسه صهیونیستی جهان» تألیف شده و ماهیت و ابعاد نقشه اسرائیل در مناطق دنیا بخوبی روشن می‌گردد. گرچه اهداف و راهبردهای صهیونیستی در مناطق استراتژیک بسیار است ولی خلاصه آن عبارت است از:

- ۱- تأمین امنیت ملی
 - ۲- تأثیرگذاری بر نفوذ و حضور سایر قدرت‌ها
 - ۳- کسب مشروعیت سیاسی
 - ۴- تبدیل شدن به قدرت منطقه‌ای
 - ۵- دوری از انزوای سیاسی
- گلدمان در این رابطه می‌گوید: تمام متفکرین متاخر و بزرگان و مؤسسين صهیونیسم بر ویژگی جهانی بودن حکومت صهیونیستی تأکید دارند و به همان اندازه بر ویژگی ملی گرایی و ناسیونالیستی آن نیز تأکید می‌نمایند. چنانکه پیداست جاه طلبی این عده از نظریه پردازان صهیونیستی فقط بر تشکیل سرزمین یهودیان نبوده بلکه استفاده از این منطقه برای اجرای اندیشه‌های بنیادی که در تاریخ یهود آمده مد نظر بوده است. گلدمان اضافه می‌کند: خطر بزرگی که اسرائیل در آن قرار دارد این است که ویژگی و مشخصه بی‌همتا بودن خود را فراموش کند. این در حالی است که اسرائیل باید کوشش کند از خود دولتی منحصر بفرد ارائه نماید. تأکید می‌گردد که حکومت (اسرائیل) ممکن نیست باقی بماند مگر آنکه بصورت آشکارا دولتی بی نظیر در جهان بشمار آید.

شکل ۳- مدل مفهومی ۳، سیاست خارجی اسرائیل

نهادهای دخیل در سیاست گذاری امنیتی- سیاسی (ابزارها و ساختارهای نفوذ)

نهادهای رسمی امنیتی- سیاسی

یکی از مهمترین ارکان تصمیم سازی و تصمیم گیری در اسرائیل سازمان‌های امنیتی آن هستند این سازمان‌ها که به فراخور حیطه کاریشان به چندین سازمان و نهاد امنیتی تقسیم می‌شوند در تصمیمات راهبردی این رژیم تأثیرگذارند و معمولاً راهبردهای امنیتی در درون این سازمان‌ها اتخاذ می‌گردد. این سازمان‌ها وظیفه تهیه بولتن‌های ویژه، برآوردها و از همه مهمتر تعیین اولویت‌های نفوذ و رخنه‌های شبه جاسوسی را دارند. علایق و منافع درونی این سازمان‌های مسأله‌ای جدی است که نمی‌توان نقش آن‌ها را در عرصه و صحنه تصمیم‌گیری‌های خارجی اسرائیل نادیده گرفت به ویژه آن که در قانون برای آن‌ها جایگاه ویژه‌ای پیش بینی شده‌است در این بخش تلاش می‌شود به معرفی مختصری از این سازمان‌های امنیتی پرداخته شود.

موساد

موساد بوسیله هاگانا که یک سازمان سری ویژه بود تشکیل شد که دفتر اطلاعات موسوم به «شای» نام گرفت. در سال ۱۹۳۷ نیز هاگانا سازمان «موساد لیالیفی بیت» به معنی «دفتر مهاجرت» را تشکیل داد. این نخستین اسم این سازمان بود. سازمان اطلاعات اسرائیل در سال

1. Shai

۱۹۵۱ وقتی که برای اولین بار بصورت رسمی اعلام موجودیت کرد، این اسم را به یدک کشید و شبکه‌های جاسوسی آن نیز از آن زمان موساد نامیده می‌شوند. با توجه به تعدد سازمان‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی، رهبری این رژیم تصمیم گرفت که سازمان ویژه‌ای برای هماهنگی میان فعالیت‌های این سازمان‌ها تأسیس کند. این سازمان «دژ مستحکم برای خدمت به اسرائیل» نام گرفت. موساد شبکه گسترده‌ای از نیروهای فعال در سراسر دنیا در اختیار دارد. موساد داری چند شاخه اصلی است که هر کدام از آن‌ها مأموریت خاصی دارد. می‌توان گفت که مأموریت این شاخه‌ها به ترتیب ذیل است:

– جمع‌آوری اطلاعات – دسته‌بندی داده‌ها – بررسی و ارزیابی این اطلاعات – نظارت و جاسوسی – عضوگیری و اجرای عملیات در خارج از فلسطین از جمله قتل و تصفیه مخالفان – بخش ویژه فنی، جعل، رمزبازی و دستگاه‌های ارتباطی – بخش ویژه آموزش و برنامه‌ریزی و افزایش کارایی کارکنان موساد – بخش ضد اطلاعات و نفوذ نیروهای غیرخودی – بخش عملیات. همچنین یک نیروی خارجی دیگر موسوم به «عل» یا «عال» به معنی عالی‌رتبه وجود دارد که کار آن جمع‌آوری اطلاعاتی از داخل آمریکا درباره کشورهای عربی است و سفرها و دیدارهایی هیأت‌های سیاسی را کنترل می‌کند. مهم‌ترین و خطرناک‌ترین این یگان‌ها یگان دوفدوفان است. این یگان آموزش‌های نظامی و روانی مخصوصی می‌بیند و اعضای آن وظیفه حذف را برعهده دارند.

موساد داری یک کمیته دیگر موسوم به «وادات» است که کار آن هماهنگی سری با خارج و داخل اسرائیل می‌باشد و بصورت هفتگی نشست برگزار می‌کند. رئیس وادات همان رئیس موساد است. اما اعضای کمیته وادات عبارتند از اشخاص زیر:

– مدیر سازمان اطلاعات نظامی موسوم به «امان» – مدیر سازمان اطلاعات داخلی «شین بت» – مدیر سازمان امنیت عمومی «شاباک» – مدیر مرکز مطالعات راهبردی و برنامه‌ریزی وزارت امور خارجه (این مرکز در زمینه جاسوسی سیاسی یا دیپلماتیک تخصص دارد). – مدیر بخش عملیات ویژه پلیس موسوم به «ماتام» – مشاوران خصوصی نخست وزیر در امور سیاسی، نظامی، امنیتی و مبارزه با تروریسم در جریان این نشست هفتگی چارچوب سیاست امنیت داخلی و خارجی «اسرائیل» ترسیم می‌شود.

از سوی دیگر، موساد یک شعبه مطالعاتی با ۵ بخش و ۱۵ دفتر برای انجام مطالعات سری درباره کشورهای عربی و برخی کشورهای جهان دارد. موساد مهمترین ایزار اسرائیل برای تأثیرگذاری امنیتی بر جمهوری اسلامی ایران در سال‌های اخیر بوده است سازمان‌های پوششی که در جمهوری‌های قفقاز وجود دارند مهمترین بستر و ظرفیت این سازمان پیچیده‌ی امنیتی برای بهره برداری است. بر اساس اسناد، یکی از مأموریت‌های ویژه این سازمان استفاده از این پتانسیل‌ها برای تأثیرگذاری بر ایران است.

شین بت (شاباک)

آژانس امنیت اسرائیل (شاباک یا شین بت) (در عبری: שב"ט)، نام سازمان اطلاعات و امنیت داخلی در کشور اسرائیل است که مسئولیت جمع‌آوری اطلاعات مربوط به داخل مرزهای اسرائیل و مناطق خودمختار فلسطینی و همچنین خنثی‌سازی فعالیت‌های تروریستی را برعهده دارد.

شکل ۴- نماد آژانس امنیت اسرائیل (شین بت)

هنگام تأسیس دولت، تعداد مأموران اطلاعاتی و امنیتی آن ۱۸۴ نفر بود. این افراد در آن زمان به دستور مقامات نظامی یک یگان نظامی موسوم به «شین بت» وابسته به ارتش صهیونیستی تشکیل دادند. شین بت خلاصه کلمه «خدمت به امنیت» است. «ایسر هرتیل»^۱ از زمان

^۱ www.MOSSAD.gov.il

^۲ – مسئولیت تاسیس آن به «روفین شیلواج» واگذار شد. نامبرده کسی بود که پس از تشکیل موساد رسماً ریاست آن را عهده‌دار شد.

^۳ www.MOSSAD.gov.il

^۴ Isser Harel

شکل‌گیری این سازمان تا سال ۱۹۵۲ رئیس آن بود. شین‌بت در دهه اول شکل‌گیری رژیم صهیونیستی مراقب تحرکات دشمنان حزب کار که تا سال ۱۹۷۷ بر اسرائیل حکومت می‌کرد، بود. فعالیت‌های شین‌بت کاملاً سری بود و حتی مردم اسم رئیس آن را هم نمی‌دانستند و سال‌ها تحت نظارت و مسؤولیت دفتر نخست‌وزیر فعالیت می‌کرد. کلمه شین‌بت اندک اندک خود را به شاباک تغییر داد. شاباک به معنی امنیت عمومی و یا شین‌بت عمومی است. این سازمان در سال‌های گذشته به هر سه کشور قفقاز جنوبی تجهیزاتی در حوزه پلیسی صادر کرده است. انواع سلاح‌های خیابانی، باتوم، سپر ضد شورش، تجهیزاتی از جمله اسپری‌های پلیسی، که آذربایجان و به ویژه گرجستان از اسرائیل خریداری کرده‌اند.

آمان

یکی از نهادهای سازمان اطلاعات اسرائیل است و از لحاظ اداری وابسته به فرماندهای ستاد مشترک ارتش صهیونیستی و تحت نظارت فرمانده این ستاد است. اما در کل مجری تصمیمات شورای عالی امنیت ملی رژیم صهیونیستی است. به عبارت دیگر می‌توان گفت که این سازمان شبیه دایره اطلاعات نظامی و مشابه آن در ارتش‌های دنیا است. کلمه آمان مشتق از عبارت عبری «اغاف مودیعین» و معنی آن دفتر اطلاعات و امنیت است و مخصوص امنیت نیروهای مسلح و جمع‌آوری اطلاعات مهم نظامی و تاکتیکی و عملیاتی درباره نیروهای مسلح عربی و توان سیاسی و اقتصادی - که شاید بتوان برای کمک به نیروهای نظامی و پیشبرد اهداف در عملیات‌ها از آن استفاده کرده است. این مربوط به مرزها بود، اما اطلاعات خارجی از طریق وابسته‌های نظامی آمان و کارکنان آن در سفارتخانه‌های اسرائیل در دیگر کشورها به داخل ارسال می‌شود. همچنین شبکه‌های جاسوسی فعال خارج از جمله سازمان اطلاعات وابسته به کشورهای هم پیمان اسرائیل اطلاعات نظامی را جمع‌آوری و نتیجه فعالیت‌های تجسسی خود را به آمان در داخل فلسطین اشغالی ارسال می‌کنند.^۲

قراردادهای نظامی که اسرائیل با کشورهای هم پیمان خود منعقد می‌کند با بررسی و تجزیه و تحلیل‌های این سازمان در سیستم اطلاعاتی اسرائیل مورد واکاوی قرار می‌گیرد. در واقع آمان بهره برداری‌های امنیتی خود را از قراردادهای نظامی اسرائیل انجام می‌دهد. این درحالی است که لایه‌هایی از این سازمان در همه مانورهای انجام شده اسرائیل با هم‌پیمانانش حضور دارند. در سال‌های گذشته، تیم ویژه‌ای از آمان مسؤولیت برگزاری دوره‌های آموزشی به نظامیان کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز را برعهده داشتند این دوره‌ها با طی توافقاتی بوده که میان این کشورها با اسرائیل منعقد شده است در جدول زیر اهم این آموزش‌ها ارائه شده است. (البته به دلایلی از جمله محرمانه‌گی این دوره‌ها اسناد زیادی در دست نیست و تنها از مطالعه چندین سند به صورت غیر مستقیم به این دوره‌ها اشاره شده است) آمان داری بخش‌های زیادی است: - اطلاعات تاکتیکی - اطلاعات زمینی - اطلاعات هوایی - اطلاعات دریایی.

الگوی راهبردی برای تهدید ج.ا. ایران در ۲۴ سال گذشته

برای بررسی حضور و نفوذ اسرائیل در منطقه دلایل و بسترهای متفاوت و متنوعی وجود دارد این رژیم در سال‌های بعد از فروپاشی شوروی به خوبی توانسته است از بسترها و فضای موجود برای نفوذ در این کشورها بهره‌گیری کند. در این بخش تلاش شده است تا به تفصیل به دلایل، ابعاد و ویژگی‌های منحصر به فرد روابط اسرائیل با کشورهای قفقاز جنوبی پرداخته شود. تا از آن طریق تهدیدات ناشی از این روابط بر منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران احصاء شود. ترسیم یک الگوی راهبردی برای تهدید جمهوری اسلامی ایران از سوی اسرائیل آن هم از پتانسیل‌های موجود در منطقه قفقاز جنوبی (هرچند احتمالی و تئوریک) نیازمند بررسی روابط رسمی، روابط اجتماعی، اقدامات نرم افزاری، سخت افزاری و نیز اقدامات تخریبی و تروریستی اسرائیل در منطقه یاد شده است در این بخش تلاش می‌شود با تقسیم‌بندی که گفته شد به بررسی این روابط بپردازیم.

نفوذ از طریق برقراری روابط رسمی

اسرائیل - گرجستان

موقعیت راهبردی گرجستان در کنار دریای سیاه و هم چنین واقع شدن این کشور در بطن طرح‌های غربی انتقال انرژی باکو- جیحان- ارزروم همراه با دیدگاه غرب‌گرایانه گرجستان، از دلایل علاقه‌مندی غرب به حضور در گرجستان است (Aliyeva, 2007:90). طی سال‌های پس از فروپاشی شوروی، اسرائیل نیز همسو با متحد استراتژیک خود آمریکا، توجه خاصی به گرجستان داشته است. در همین زمینه، از سال ۱۹۹۲

^۱ - نامبرده بعدها به ریاست موساد هم رسید.

سفارت اسرائیل در گرجستان دایر شده است. پس از حادثه یازدهم سپتامبر امریکا و مشارکت گرجستان در مبارزه با به اصطلاح تروریسم، اسرائیل تلاش گسترده‌ای برای افزایش همکاری‌های امنیتی با گرجستان آغاز کرده است. طی سال‌های گذشته روابط اسرائیل با گرجستان سیر صعودی داشته است. این همکاری هم زمان با سفر «موشه کاتساو»، رئیس جمهور اسرائیل به گرجستان در ۲۶ ژانویه ۲۰۰۱ و عقد قرارداد مبارزه با تروریسم و سفر کوتاه سال ۲۰۰۴ میخائیل ساکاشویلی، رئیس جمهور گرجستان به فلسطین اشغالی گسترش یافت. این روند از فوریه ۲۰۰۲ هم زمان با مطرح شدن تصمیم امریکا به اعزام نیرو به گرجستان به بهانه مخفی شدن تروریست‌های مرتبط با شبکه القاعده و در دره پانکیسی گرجستان تشدید یافته است؛ به طوری که روزنامه آخالی اورسیا چاپ تفلیس، در شماره روز دوشنبه ۱۸ مارس ۲۰۰۲ خود فاش کرد که اسرائیل و گرجستان در تولید و مونتاژ مهمات نظامی همکاری می‌کنند. به این نکته مهم باید اشاره کرد که سیاست ناتوگرایی برخی از جمهوری‌های قفقاز جنوبی از جمله جمهوری آذربایجان و گرجستان، زمینه مناسبی را برای نفوذ اسرائیل در قفقاز جنوبی فراهم ساخته است. اسرائیل به بهانه رساندن ارتش و نیروی نظامی کشورهای قفقاز جنوبی، از جمله گرجستان به سطح استانداردهای ناتو، این کشورها را به همکاری امنیتی و نظامی با خود ترغیب می‌کند (Nichol, 2013:13).

به طور کلی، با بررسی روابط دو کشور در همه جوانب، به این نکته می‌رسیم که از نظر دولت‌های اسرائیل و گرجستان هیچ گونه مانعی برای همکاری وجود ندارد، ولی واقعیت‌های اقتصادی گرجستان چندان برای سرمایه داران اسرائیلی جذابیت ندارد و شرکت‌های کوچکی در این کشور فعال هستند.

زمینه‌ها و اهداف اسرائیل در نفوذ به ساختارهای سیاسی - امنیتی گرجستان

در نفوذ به ساختارهای سیاسی - امنیتی گرجستان عوامل مختلفی دخیل است که به چند مورد اشاره می‌شود:

- ۱- در گرجستان سه منطقه جدایی طلب وجود دارد که عملاً امنیت ولی و ارضی گرجستان را تهدید می‌کند. این تحرکات تجربه طلبانه با حمایت رسمی روسیه صورت می‌گیرد. در واقع، کشور گرجستان، اگرچه در ظاهر با ارتش محلی اوستیای جنوبی - آبخازیا مواجه است. در واقع این ارتش‌ها با هدایت و طراحی ارتش روسیه حرکت می‌کنند و ارتش روسیه در قالب ارتش‌های استقلال طلب مناطق تجزیه طلب به رودرویی با ارتش گرجستان می‌پردازد که مسلماً در هر جنگی گرجی‌ها شکست می‌خورند. گرجی‌ها از طراحی هرگونه ارتش و تجهیزات در مقابل روس‌ها عاجز هستند، به همین علت، تلاش می‌کنند تا از ابتکارات جنگی اسرائیل و تجهیزات مدرن آن بهره ببرند. ساکاشویلی با همین تصور، پست‌های کلیدی نظامی - امنیتی را به یهودیان نزدیک به اسرائیل داده تا با این چینش بتواند از دستاوردهای اسرائیلیان بهره‌مند شود. از طرفی، از طریق اسرائیلی از سلاح‌های مدرن امریکایی و غربی نیز بهره‌مند می‌شوند.
- ۲- داوطلب شدن گرجستان برای الحاق به سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) نیز زمینه دیگری را برای نفوذ اسرائیل در این کشور فراهم کرده است. ناتو برای پذیرش اعضای جدید هفت مرحله دارد که یکی از مهم ترین مراحل آن، نوسازی سیستم نظامی - دفاعی کشور برحسب الگوها و استانداردهای ناتو است. در این زمینه با توجه به پیشرفت اسرائیل در فناوری نظامی هم چنین بهره مندی از آخرین دستاوردهای کشورهای غربی به خصوص امریکا، شرایطی به وجود می‌آید که کشورها برای بهره مندی از آن توان نظامی اسرائیل زمینه را مهیا کنند. در این مورد، گرجستان شش مرحله ناتو را اجرا کرده و آخرین مرحله ورود به ناتو را طی می‌کند. این کشور امتیازهای فراوانی برای اسرائیل در سازمان نظامی - امنیتی خود قائل شده است تا از فناوری اسرائیل استفاده کند.
- ۳- کمک‌های نظامی امریکا هر سال کشورهای قفقاز جنوبی را هم شامل می‌شود. امریکا سالانه میلیون‌ها دلار به تقویت بنیه دفاعی کشورهای جدا شده از شوروی به خصوص گرجستان کمک می‌کند تا از نفوذ نظامی و فناوری روسی خلاص شوند. ولی این کمک‌ها با نظارت خود امریکا خرج می‌شود و امریکا به نوعی با هدف نفوذ اسرائیلی‌ها به این منطقه، این کمک‌های مالی را به سمت خرید سلاح از اسرائیل جهت می‌دهد. این هم یکی از زمینه‌های نفوذ اسرائیل به گرجستان است.
- ۴- امریکا در فعالیت نظامی در کشورهای جدا شده از شوروی جانب احتیاط را از طرف روس‌ها حفظ می‌کند. امریکا بیشتر نگران است که در صورت تقابل یا رقابت با روس‌ها در مورد فروش سلاح به کشورهای جدا شده از شوروی، به خصوص برای مناطق آسیای مرکزی و قفقاز، روس‌ها نیز سلاح‌های مدرن خود را در اختیار نیروها و کشورهای ضد امریکایی قرار دهند. به همین علت، امریکایی‌ها فروش سلاح و آموزش نیروهای نظامی کشورهای قفقاز جنوبی، به خصوص گرجستان را بیشتر از طریق نظامی و امنیتی اسرائیل انجام می‌دهند، چون حضور اسرائیلی‌ها در این منطقه چندان برای روس‌ها حساسیت برانگیز نیست. (فلاح، ۱۳۸۹: ۱۸۲).

۱ - در سال ۲۰۰۴، تخریب چند اثر گرجی در کلیسایی در فلسطین اشغالی توسط نظامیان صهیونیست باعث ناخرسندی تفلیس شد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

عمل تجاوزکارانه اسرائیل در حقوق بین الملل به عنوان نقض تعهدات معاهداتی و عرفی قلمداد می‌شود. برخی بر این باورند که سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به طور عام، و در ارتباط با اسرائیل به طور خاص، در راستای منافع ملی این کشور نبوده است. این دیدگاه عمدتاً براساس پارادایم‌های راسیونالیست - ماتریالیست قرار دارد که منافع ملی را صرفاً در چارچوب بیشینه‌سازی سود مادی دولت قلمداد می‌نماید. بر مبنای این پارادایم‌ها، سیاست خارجی شاه و برقراری رابطه با اسرائیل دقیقاً در راستای منافع ملی کشور بود. هم وجود دشمن مشترک خارجی و هم تهدیدهای داخلی نسبت به رژیم شاه موجب شد که دولت ایران به تحکیم روابط خود با اسرائیل بپردازد. اسرائیل نه تنها می‌توانست در مقابله با این تهدیدها دولت پهلوی را یاری رساند، بلکه می‌توانست با استفاده از لابی قدرتمند یهود در ایالات متحده، زمینه‌های حمایت این کشور از ایران پهلوی را فراهم سازد؛ امری که در دیدگاه شاه از اهمیتی فوق‌العاده برخوردار بود و همچنین در صورت هرگونه استفاده رژیم اسرائیل از زور و تعرض به منافع ایران، جمهوری اسلامی ایران نیز دراستیفای حق ذاتی خود در دادن پاسخ آنی، قاطع و قوی به آن و پشیمان ساختن قطعی و کامل این رژیم لحظه‌ای تردید نخواهد کرد.

منابع

۱. آوجی، گولتکین. (۱۳۹۱). بحران کرد: در دام دسیسه‌ها (ترجمه علی سعادت و هادی مرتضی).
۲. باربر، جیمز، و مایکل اسمیت. (۱۳۷۴). ماهیت سیاست‌گذاری خارجی (ترجمه دکتر سید حسین سیف زاده). تهران: نشر قومس.
۳. حاجی یوسفی، امیرمحمد. (۱۳۸۱). نظریه والتز و سیاست خارجی ایران: مطالعات مقایسه‌ای دوران جنگ سرد و پساجنگ سرد. فصلنامه سیاست خارجی، ۱۶ (۴)، ۱۰۰۵-۱۰۳۰.
۴. دوست محمدی، احمد. (۱۳۸۶). ریشه‌های ایدئولوژیکی و تاریخی شکست طرح‌های صلح خاورمیانه. فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۳۷ (۱)، ۲۱-۷۵. https://jppq.ut.ac.ir/article_18682.html
۵. دوست محمدی، احمد. (۱۳۸۷). بازشناسی صهیونیسم. مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۶. سریع القلم، محمود. (۱۳۷۹). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
۷. زاهدانی، سید سعید. (۱۳۸۶). بهائیت در ایران. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۸. فلاح، رحمت الله. (۱۳۸۹). راهبردهای اسرائیل در اوراسیا با تأکید بر آسیای مرکزی و قفقاز. تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.
۹. مرادی، منوچهر. (۱۳۸۵). چشم‌انداز همکاری ایران و اتحادیه اروپا در تأمین ثبات و امنیت قفقاز جنوبی: حدود و امکانات. دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۱۰. مؤمنی، میرقاسم. (۱۳۸۴). جامعه یهودیان آذربایجان و ابعاد روابط دوجانبه آذربایجان و اسرائیل. فصلنامه تحقیقی آران.
۱۱. المسیری، عبدالوهاب. (۱۳۷۸). گروه کارکردی یهودی و دولت کارکردی صهیونیست. فصلنامه مطالعات فلسطین، ۱ (۲)، ۳۶-۹. (ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی).
12. Abbasov, S. (2009). Azerbaijan mum about Israeli spy plane, satellite project. Eurasianet.org , 17 August.
13. Adebefar, T. (2006). Azerbaijan's geopolitical challenge: Improving relations with Iran. Middle East Economic Survey, 49 (49), 04 December. <https://doi.org/10.5901/mjss.2016.v7n3s3p72>
14. Akiner, S. (2004). The Caspian: Politics, energy and security . Oxford: RoutledgeCurzon. <https://doi.org/10.4324/9780203641675>
15. Aliyeva, H. (2007). The transit of Caspian petroleum by pipeline. Baku (Azerbaijan) – Supsa (Georgia) – Odessa – Brody (Ukraine) – Gdansk (Poland) . Baku Press.
16. Amiridze, N. (2009). Mismatches between form and meaning: Reanalysing wish and blessing formulae in Georgian society . Tbilisi: Georgia Studies Press.
17. Aras, B. (1998). Post-Cold War realities: Israel's strategy in Azerbaijan and Central Asia. Middle East Policy, 5 (4). <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.1998.tb00370.x>
18. Armesak, L. (2007). The status of Armenians, Russians, Jews and other minorities. INS Resource Information Center , 1993. <http://www.uscis.gov/pdf>
19. Beasley, R., et al. (2002). Foreign policy in comparative perspective: Domestic and international influences on state behavior . New York: CQ Press.
20. Bourtnan, I. (2006). Israel and Azerbaijan's furtive embrace. Middle East Quarterly, 13 (3).

21. Brecher, M. (1972). *The foreign policy system of Israel: Settings, images, process*. New Haven: Yale University Press.
22. Bromberger, M. (2012). *The Georgian diaspora: A case study of the Georgian community in Israel*. Georgia University Press.
23. Clarke, M., & White, B. (1981). *An introduction to foreign policy analysis*. London: G.W. & Hesketh.
24. Coulombis, T., & Wolf, J. (1990). *Introduction to international politics*. Englewood: Prentice-Hall.
25. Cox, R. (1986). Social forces, states, and world orders: Beyond international relations theory. In R. Keohane (Ed.), *Neorealism and its critics* (pp. 204-254). New York: Columbia University Press.
26. Dowty, A. (1998). *The Jewish state: A century later*. Berkeley: University of California Press.
27. Dowty, A. (1999). *Israeli foreign policy and the Jewish question*. MERIA.
28. Freedman, R. (Ed.). (1998). *The Middle East and the peace process: The impact of Oslo Accords*. Gainesville: University Press of Florida.
29. Freedman, R. (Ed.). (2000). *Israel's first fifty years*. Gainesville: University Press of Florida.
30. Hanrieder, W. (1962). Actor objectives and international systems. In A. Wolfers (Ed.), *Discord and collaboration: Essays on international politics* (pp. 77-100). Baltimore: Johns Hopkins University.

Journal of Society and Politics

Vol 2, No 5, Spring 2024

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

Online ISSN:2981- 1236

Research Paper

The Lived Experience of Spouses' Children Based on Marital Quality

Samineh Bahadori jahrom*: Associate Professor, Department of Sociology, Islamic Azad University, Jahrom, Iran

Received: 2023/09/04 **PP** 49-62 **Accepted:** 2023/11/03

Abstract

Child marriage is a socio-cultural phenomenon that affects girls' lives in some parts of the country, leading to many personal and social problems and damages. The aim of this research is to explore the lived experiences of child brides based on marital quality. The present research was conducted qualitatively, focusing on the lived experiences of women who have undergone this phenomenon. The study involved women aged 18 to 39 who were married for the first time before the age of 18. Sampling was done purposefully using the bullet method. The interview texts were analyzed using the theoretical coding method. The research findings, derived from the interviews, include causal conditions such as gender stereotypes, lack of spouse choice, and lack of knowledge. The category of marital powerlessness emerged as the main phenomenon. The results show that marriage at a young age causes women to face powerlessness in the personal and interactive aspects of marital relationships. Their responses to the problem of powerlessness manifest as concealment, divorce, adaptation, and forced silence. Consequences of this include marital boredom, dissatisfaction with life, frustration, social isolation, and emotional divorce.

Keywords: Children, Marriage, Quality of Life, Lived Experience, Marriage

Citation: Bahadori jahrom, S.(2024). **The lived experience of spouses' children based on marital quality**, *Journal of Society and Politics*, 2(5), 49-62.

*. **Corresponding author:** Samineh Bahadori jahrom, **Email:** Sanazbahadori.jahromi@yahoo.com, **Tel:** +98

Extended Abstract

Introduction

The present study examines the quality of married life among women who were married in childhood, with a focus on aspects of abuse and coping strategies. This study reveals that early marriage, particularly for women, correlates with significant social and psychological challenges that may endure over extended periods. Forced into marriage at a young age, these women often lack the experience to navigate marital situations effectively or to address the adversities they encounter. Women constitute the primary victims of this phenomenon, and research defines early marriage as occurring when one or both partners are under the age of 18 and involves emotional or physical coercion. This circumstance perpetually burdens their marital lives and, due to their inability to comprehend and manage the complexities of married life, leads to profound issues. The study endeavors to pinpoint optimal approaches to addressing this problem. This examination is crucial in framing early marriage as a major dimension of discrimination and oppression against girls deprived of the right to determine their own destinies, and in devising more efficacious measures to combat this phenomenon.

Methodology

This qualitative phenomenological study examines the lived experiences, perceptions, and feelings of a group of women who experienced child marriage. The research employs an interpretative paradigm and uses the Grounded Theory method for data analysis. Participants were selected from women residing in Shiraz city in 2022, all of whom had experienced child marriage. Data was collected through semi-structured interviews with 10 participants, achieving theoretical saturation. The sampling method utilized theoretical sampling, focusing on girls under 18 years old who had experienced child marriage, although most interviewees were aged 18 to 39 at the time of interviews, having married before age 16. This retrospective perspective allows for a comprehensive understanding and articulation of their experiences with child marriage.

Results and discussion

The study used theoretical coding to analyze data, identifying 68 initial concepts, 6 main categories, 1 core category, and 2 primary dimensions. Through axial coding, relationships between these concepts and categories were explored and integrated. The final selective coding phase established the core category "Child Marriage with a Child Abuse Perspective," revealing various dimensions of child marriage as experienced by women in Shiraz. Economic necessity, particularly financial support from wealthy suitors, emerged as a significant factor driving early marriage, often seen as a solution to economic pressures within disadvantaged families, influenced by cultural and social structures perpetuating gender inequalities and economic hardships. The family institution, as a cornerstone of social life, profoundly impacts its members, especially children, and their future through economic activities, education, social acceptance, and individual development. Children in socially, economically, and culturally normative families tend to have better conditions, and vice versa. Traditional family structures often place men in patriarchal roles due to their elevated status, financial control, and decision-making power. Women's passivity and subordination within such unequal structures lead them to prioritize family interests over their own desires, reinforcing social legitimacy and perpetuating social patterns. Non-compliant strategies in this study, such as fleeing home, seeking refuge with paternal families, divorce, threatening divorce, and suicide attempts, were identified. Early marriage, where minors lack physical and psychological readiness, results in profound and interconnected health consequences for these girls.

Conclusion

The current research focuses on analyzing diverse meanings derived from participant interviews concerning the social issue of early marriage in Shiraz. It explores the underlying reasons and contexts influencing girls' decisions. The study was conducted qualitatively, and it selected a group of young girls who married in childhood. Child marriage in Shiraz is a deeply rooted issue, prevalent despite unreliable statistics suggesting it is moderate compared to other regions. The

phenomenon reflects entrenched beliefs and is shaped by social structures, patterns of social division of labor, cultural factors, and local geography. Economic poverty is a significant causal factor, influencing decisions for early marriages, alongside cultural and educational impoverishment in families and girls. Studies by Paul et al. (2020) and Oforbra et al. (2019) underscore the role of social-cultural norms and gender inequalities in child marriages, while this research uniquely emphasizes broader dimensions of poverty such as cultural deprivation. Economic hardship in Shiraz's marginalized areas predisposes newborn girls to

potential early and coerced marriages, pre-determining their roles and responsibilities within predefined social structures. Gender discrimination within patriarchal family structures further exacerbates conditions, making girls vulnerable to early marriages. Child marriages violate their rights extensively, exposing them to various forms of physical, sexual, and emotional violence. Social withdrawal and severe depression are evident consequences, limiting social participation and perpetuating cycles of poverty, social exclusion, and developmental setbacks.

References

107. Abdul, A. A. K. (2022). Experience of childhood abuse and marital relationships: A qualitative perspective of victims and professionals from Pakistan. *International Journal of Special Education*, 37(3), January 2022.
108. Allahyari, M.; & Gholamrezaei, H. (2021). Causes of child marriage prevalence in Sistan and Baluchestan Province. Third International Conference on Educational Sciences, Psychology, Counseling, Education, and Research, Tehran. [In Persian]
109. Amato, P. R., Booth, A., Johnson, D. R., & Rogers, S. J. (2008). *Alone together: How marriage in America is changing*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
110. Azkia, M., & Others. (2017). *Qualitative research methods from theory to practice*. Tehran: Keyhan. [In Persian]
111. farahmand, M., danafar, F., & Poorebrahimabadi, M. (2021). Analysis of the marital experiences of the spouse's child: Emotional-intellectual and powerless fusion. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 9(17), 115-145. doi: 10.22084/csr.2021.22142.1833 [In Persian]
112. Ghiathi, P.; Moein, L.; & Roustaa, L. (2010). Investigating social causes of divorce tendency among women referring to the family court of Shiraz. *Journal of Women and Society*, 3, 14-77. [In Persian]
113. Gholamaleyan, F.; Ahmadi, A.; & Baghban, I. (2008). Quality of marital life. *Journal of Psychotherapy Innovations*, 49-50, 73-59. [In Persian]
114. Jeddi, J.; Janbozorgi, M.; & Rasoulzadeh Tabatabaei, S. K. (2009). The relationship between marital satisfaction (based on religious criteria) and demographic factors: Education, marriage duration, age at marriage, and age difference. *Journal of Psychology and Religion*, 2(5), 49-84. [In Persian]
115. Jenadeleh, A.; & Rahnama, M. (2019). Conventional Iranian family: Generational changes and future challenges (based on secondary analysis of national data). In *Proceedings of the Future Studies of Family Issues in Iran Conference (Vol. 1, pp. 275-305)*. Tehran: Strategic Research Center Publications. [In Persian]
116. Lamanna, M. A., & Riedmann, A. (2006). *Marriages & families: Making choices in a diverse society*. Cengage Learning.
117. Lewis, A. (1974). *Children of Sanchez*. (H. Kamrani, Trans.). Tehran: Hermes. (Original work published 1961)
118. masoudinia, Z., bankipoorfard, A. H., & gholizadeh, A. (2015). Qualitative Study of the Experiences of Divorced Men and Women of Cultural Factors Inducement Divorce. *Journal of Applied Sociology*, 26(1), 39-64. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1394.26.1.3.7> [In Persian]
119. Niazi, M., Ashayeri, T., Saadati, M., Montazery Khosh, H., & Omraninejad, F. (2017). Sociological explanation of the culture of poverty: A case study of Ardabil province villages. *Social Problems of Iran*, 8(1), 167-188.

- <http://dorl.net/dor/20.1001.1.24766933.1396.8.1.7.5> [In Persian]
- 120.** Roshan, R.; Alinaghi, A.; & Tavoli, A. (2010). Effectiveness of couple therapy on self-regulation and reduction of marital conflicts. *Journal of Clinical Psychology Studies*, 1, 35-48. [In Persian]
- 121.** Salametian, D.; & Khalili, M. (2020). Analysis of the relationship between social security feeling and social isolation: A case study of Shiraz University students. *Journal of Sociological Studies*, 13(46), 71-91. [In Persian]
- 122.** Smith, M. C., & DeFrates-Densch, N. (Eds.). (2008). *Handbook of research on adult learning and development*. Routledge.
- 123.** Taheri, B. (2021). Child marriage in the international system. Fourth International Conference on Law and Judicial Sciences, Tehran. [In Persian]
- 124.** UN Women. (2005). Definition of forced and child marriage.
- 125.** Waite, L. J. (2009). Marriage. In *Encyclopedia of the life course and human development*. Boston: Gale Cengage.

فصلنامه جامعه‌شناسی

دوره ۲، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

تجربه زیسته کودک همسران مبنی بر کیفیت زناشویی

ثمینه بهادری جهرمی^۱، استادیار، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، جهرم، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۲ صص ۶۲-۴۹ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۲

چکیده

کودک همسری پدیده‌ای اجتماعی-فرهنگی است که در نقاطی از کشور زندگی دختران را متأثر نموده و منجر به بروز مشکلات و آسیب‌های فردی و اجتماعی بسیار می‌شود. هدف پژوهش تجربه زیسته کودک همسران مبنی بر کیفیت زناشویی است. پژوهش حاضر به شیوه کیفی، بر اساس تجربه زیسته زنانی که این پدیده را تجربه کرده‌اند انجام شده است. تحقیق در جامعه زنان بین ۱۸ تا ۳۹ سال که اولین بار در سن کمتر از ۱۸ سال ازدواج کرده‌اند انجام شده. پاسخگویان پس از آگاهی از اهداف پژوهش به صورت داوطلبانه در مصاحبه شرکت کرده‌اند و نمونه‌گیری تا اشباع نظری داده‌ها ادامه یافته است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و از طریق روش گلوله انجام پذیرفت متن مصاحبه‌ها با استفاده از روش تجزیه کدگذاری نظری تحلیل شد. یافته‌های پژوهش که حاصل استخراج از مصاحبه هاست، شامل شرایط علی (کلیشه‌های جنسیتی، عدم‌گزینه همسر، عدم آگاهی) است که مقوله بی‌قدرتی زناشویی به منزله پدیده اصلی ظهور یافت. نتایج نشان می‌دهد که ازدواج در سنین پایین، زنان را با بی‌قدرتی در زمینه فردی و تعاملی در روابط زناشویی روبرو می‌کند. کنش آنان در مقابل مسئله بی‌قدرتی به شکل پنهانکاری، طلاق، سازگاری و سکوت اجباری رخ می‌دهد. از پیامدهای آن نیز می‌توان به دلزدگی زناشویی، عدم رضایت از زندگی، سرخوردگی، انزوای اجتماعی و طلاق عاطفی اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: کودک همسری، کیفیت زندگی، تجربه زیسته، ازدواج

استاد: بهادری جهرمی، ثمینه. (۱۴۰۳). تجربه زیسته کودک همسران مبنی بر کیفیت زناشویی. فصلنامه جامعه و سیاست، ۲(۵)، ۴۹-۶۲.

^۱. نویسنده مسئول: ثمینه بهادری جهرمی، پست الکترونیکی: Sanazbahadori.jahromi@yahoo.com، تلفن:

مقدمه

کودک‌همسری پدیده‌ای شایع است که از گذشته در بسیاری از نقاط دنیا رواج داشته و همچنان ادامه دارد. در برخی کشورها به دلیل عرف و عادات، ازدواج کودکان به عنوان ضرورتی اجتماعی تلقی می‌شود، اما با گذشت زمان و به دلیل آسیب‌های ناشی از آن، کشورها تمایل به افزایش سن ازدواج پیدا کردند تا محدودیت‌هایی برای این موضوع فراهم شود. در ایران، ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی به موضوع ازدواج کودکان پرداخته است. در مهر ماه ۱۳۹۷، نمایندگان مجلس شورای اسلامی طرحی با عنوان «اصلاح ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی» ارائه کردند که با عنوان «طرح ممنوعیت کودک‌همسری» شناخته شد. این طرح با هدف جلوگیری از سوءاستفاده از کودکان و تحمیل آثار جبران‌ناپذیر بر فرد و جامعه، به دنبال ساماندهی وضعیت کودک‌همسری در کشور بود. کودکان به دلیل کم بودن سن و فقدان مهارت‌های لازم، جزء آسیب‌پذیرترین اقشار جامعه هستند و نیاز به حمایت والدین دارند. در صورت عدم کفایت والدین، مشکلاتی مانند کودک‌آزاری رخ می‌دهد. کودک‌آزاری جسمانی شایع‌ترین نوع سوءاستفاده است و شامل آسیب‌های غیرتصادفی مانند شکستگی، سوختگی یا بریدگی می‌شود. کودک‌آزاری جنسی نیز به عنوان دخالت کودک در فعالیت جنسی تعریف می‌شود که کودک آن را به طور کامل درک نمی‌کند یا رضایت آگاهانه ندارد. این نوع آزار شامل نوازش اندام‌های جنسی، آمیزش، تجاوز و بهره‌کشی جنسی از طریق خودفروشی یا تولید فیلم‌های مستهجن است.

کیفیت زندگی زناشویی، به ارزیابی کلی فرد از سلامت زناشویی، اشاره دارد که غالباً به عنوان یک شاخص از رضایت یا آشفتگی زناشویی، در نظر گرفته می‌شود و نقش اساسی در ارزیابی کیفیت کلی ارتباطات خانوادگی دارد (اسمیت و دفریتس، ۲۰۰۸؛ یوسفی، ۱۳۹۱). این سازه، یک اصطلاح کلی و یک مفهوم چندبعدی است که از آن تعاریف متعددی در دست است به عنوان مثال گوئین (۲۰۰۹) این سازه را به عنوان «ارزیابی ذهنی از رابطه» تعریف می‌کند؛ و پژوهشگران دیگر آن را عملکرد و موفقیت یک ازدواج در نظر می‌گیرند. (غلامعلیان و همکاران، ۱۳۸۷).

ازدواج‌هایی که کیفیت زناشویی بالایی دارند، با فراهم کردن محیط خانگی مثبت برای کودکان، به جامعه منفعت می‌رسانند، زیرا که این خانه‌ها، باعث کاهش انحراف و جرم می‌شود؛ گزارش زن و شوهر از کیفیت زندگی زناشویی‌شان پیش بین مناسبی برای از هم پاشیدگی خانواده می‌باشد. پژوهش در رابطه با کیفیت زندگی زناشویی بنیادهای ضروری فراهم می‌کند که ما با استفاده از آنها می‌توانیم برای زوج‌های مشکل دار مداخلات درمانی و برنامه‌های آموزشی طراحی کنیم (روشن، علی نقی و طاوولی، ۱۳۹۰؛ آماتو، بوث، جانسون و راجرز، ۲۰۰۸).

بی شک یکی از مهمترین عوامل تعیین کننده کیفیت زندگی زناشویی، سن ازدواج می‌باشد (آلن دورف، ۲۰۱۲). پژوهش‌ها نشان می‌دهند که ازدواج در نوجوانی، با احتمال بیشتری به طلاق منجر می‌شود. از سوی دیگر، برخی دانشمندان معتقدند که ازدواج، مانند رشد انسان است که اگر به تأخیر بیفتد، همانند انسان در دوره‌ی کهنسالی، ضعف‌هایی به همراه خواهد آورد که کیفیت زندگی زناشویی را دچار اختلال می‌کند. (وایت، ۲۰۰۹). ازدواج در نوجوانی با عواملی مرتبط است که در کیفیت و پایایی زندگی زناشویی بسیار مؤثرند. این عوامل عبارت‌اند از: ناراضی بودن از پدر و مادر، ضعف‌های اجتماعی و اقتصادی، موفقیت‌های تحصیلی پایین، تجربه و پختگی کمتر، جستجوی بسیار کوتاه مدت و موارد دیگر. دانشمندان علوم اجتماعی معتقدند افرادی که در نوجوانی ازدواج می‌کنند، به لحاظ مالی، روانشناختی و آموزشی، از سطح پایین تری برخوردارند و آمادگی کمتری برای پذیرش نقش مادری دارند. (لامانا، ریدمن و ریدمن، ۲۰۰۶؛ آماتو^۷ و همکاران، ۲۰۰۸). همچنین از قابلیت‌های لازم برای ایفای نقش همسری بی بهره‌اند. (جدیری و همکاران، ۱۳۸۸). از سوی دیگر ازدواج در دوره جوانی اول که همگام با اتمام تحصیلات، گذر از دوره طوفانی نوجوانی و ثبات فکری و عاطفی است موجب انعطاف پذیری، گذشت و نشاط روحی، به همراه توقعات پایینتر، آسیب پذیری کمتر، سازگاری بیشتر با همسر و در نهایت، آرامش به همراه خواهد داشت. (بانکی پور فرد و همکاران، ۱۳۹۰). از طرفی هم باید مدنظر داشت که ازدواج در دوره جوانی دوم موجب می‌شود که فرد نتواند از لحاظ احساس عاطفه، مثل یک جوان عشق، علاقه و شور و شغف را به همسر خود القا کند و اصولاً با مسائل، به صورت منطقی و به دور از احساس و بی روح برخورد می‌نماید که برای همسر، عامل نگران کننده و ناخوشایندی است و موجب جدال و درگیری می‌شود چرا که با افزایش سن، عموماً از جنبه‌های احساسی و عاطفی افراد کاسته شده و جنبه‌های عقلانی به معنای محاسبه گرایی، شدت می‌یابد و از سوی دیگر هم؛ با افزایش سن، شخصیت افراد هر چه بیشتر قوام یافته و انعطاف پذیری آن که لازمه سازش و سازگاری زن و شوهر می‌باشد - کاهش می‌یابد. (غیائی، معین و روستا، ۱۳۸۹؛ جنادله و رهنما، ۱۳۹۸).

1 Smith and Defrits

2 Gwynn

3 Amato, Booth, Johnson and Rogers

4 Alan Dorf

5 Wite

6 Lamana, Reidman and Reidman

7 Amato

بررسی آمار سن ازدواج در ایران، نشان دهنده افزایش میانگین سن ازدواج، خصوصاً در زنان می‌باشد. بنا به گزارش سازمان ثبت احوال کشور، در سال ۱۳۴۵ میانگین سنی ازدواج دختران ۱۸ سال و ۴ ماه بوده که این رقم در سال ۱۳۹۰ به ۲۲ سال و ۱۰ ماه رسیده است. و حتی در سال ۱۳۹۰، شاهد ازدواج زنان شهر شیراز، با میانگین سنی ۲۴/۱۰ بوده‌ایم.

مجامع بین‌المللی، حقوقی و علمی از جمله یونیسف سن کودکی را تا ۱۸ سالگی می‌دانند. از نظر پیمان نامه جهانی حقوق کودک که حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کودکان را بیان می‌کند، کودک کسی است که سن او کمتر از ۱۸ سال باشد. (ماده یک پیمان نامه جهانی حقوق کودک) در میان مسائلی که حقوق کودکان را به مخاطره می‌اندازد، ازدواج کودک یکی از مسائلی است که تعداد زیادی از کودکان را از حقوق خود محروم می‌نماید. طبق تعاریف ازدواج زود هنگام به ازدواجی اطلاق می‌شود که زوجین یا یکی از آنان به سن ۱۸ سالگی نرسیده باشد. تحقیق حاضر بر پدیدار شناسی کیفیت زندگی زناشویی کودک همسری با رویکرد کودک آزاری و راه‌های مقابله با آن تمرکز دارد و هدف آن دسترسی به تجربیات زندگی زنانی است که در کودکی ازدواج کرده‌اند.

در این میان با وجودی که هر دو جنس در معرض کودک همسری هستند ولی دختران بیشترین قربانیان این پدیده به شمار می‌روند. اجبار کودک برای ازدواج در سنین خردسالی در حالی که کودک در حال کسب تجربه‌های ارتباط با محیط پیرامون و کسب مهارت‌های زندگی است و هنوز قادر به تجزیه و تحلیل قواعد پیچیده زندگی زناشویی و چگونگی برخورد مناسب با زوج خود در شرایط گوناگون زندگی نمی‌باشد، تبعیض و ظلم بزرگی به دخترانی است که تجربه زندگی مشترکشان برای همیشه در هاله‌ای از ترس و تبعیض خواهد بود. ازدواج اجباری ازدواجی است که بدون توافق معتبر یکی از طرفین یا هر دو زوج صورت می‌گیرد و در آن اجبار عاطفی یا بدنی یک عامل اصلی است. از این منظر به دلیل این که هر فرد زیر ۱۸ سالی نمی‌تواند اطلاعات لازم برای انتخاب سرنوشت‌ساز ازدواج را به راحتی به دست آورد، ازدواج کودکان علاوه بر زود هنگام بودن، ازدواج اجباری هم محسوب می‌شود. (سازمان ملل متحد زنان؛ ۲۰۰۵). پژوهش‌ها نشان می‌دهد پدیده‌ی کودک همسری بیشتر به مسائل اجتماعی، علل ازدواج زود هنگام و آسیب‌های جسمانی و روحی زنان با ازدواج زود هنگام پرداخته‌اند. همچنین بسیاری از مطالعات پیرامون کودک همسری با روش کمی انجام گرفته است. در نتیجه، با توجه به سهم درخور توجه روابط عاطفی و فکری زناشویی در کودک همسری، جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که منحصرأ به چگونگی درک و تفسیر تجارب زیسته کودک همسران مبنی بر کیفیت زناشویی می‌پردازد.

در این مطالعه سعی می‌شود به این سؤال پاسخ داده شود که تجربیات، برداشتها و احساسات زنانی که در کودکی ازدواج کرده‌اند، چیست؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

اگرچه مطالعات بسیاری در ارتباط با کودک همسری و مباحث حقوقی آن انجام شده است اما توجه کمتری به مسئله تجارب و کیفیت زندگی زناشویی در کودک همسری شده است. به همین منظور پژوهش حاضر، به واکاوی و تحلیل کیفیت زندگی زناشویی کودک همسری با رویکرد کودک آزاری و راه‌های مقابله با آن پرداخته است که به چند نمونه از پژوهش‌ها در حوزه کودک همسری اشاره می‌شود. غالب پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه ازدواج کودکان، ابعاد فرهنگی و اقتصادی ازدواج کودکان را مورد مطالعه قرار داده‌اند. بیشتر مطالعات و پژوهش‌ها در این حوزه با روش کمی صورت گرفته که در ادامه متناسب با پرسش‌های پژوهش حاضر به بخشی از این مطالعات داخلی و خارجی اشاره می‌شود.

بنیامین طاهری (۱۴۰۰)، «کودک همسری در نظام بین‌المللی» را بررسی کرده است. بر اساس نتایج به دست آمده امروزه یکی از موضوعات رایج و مناقشه برانگیز مجامع حقوقی در نظام بین‌المللی رویارویی با پدیده کودک همسری است. کودک همسری در دنیای امروز با مسایل و چالش‌های حقوقی پیوندی ناگسستنی دارد. کودک همسری باعث شده اغلب کشورها و سازمان‌های بین‌المللی بیش از پیش به کودکان و مشکلات آن‌ها توجه کنند و تا حد ممکن پیامدهای این معضل را کاهش دهند. الله یاری (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان «علل رواج کودک همسری در استان سیستان و بلوچستان»، طبق محاسبات انجام شده دریافته است که افراد در ازدواج زود هنگام با مشکلات متعددی روبه‌رو هستند و به نظر می‌رسد با رشد فرهنگی، بالابردن سطح سواد و کنار گذاشتن رسم و رسومات اشتباه و دوره مردسالاری به عنوان یک عامل پیشگیری کننده عمل کند. مظفریان (۱۴۰۰)، در کتابی با عنوان «گره: ازدواج زود هنگام در ایران» نشان داده است که علاوه بر جنبه‌های حقوقی و کیفری، ثبت نشدن قانونی ازدواج‌ها و مشکلات اقتصادی - اجتماعی، سهم عمده‌ای در این ازدواج‌ها دارد. کرمان شاهی، کوهستانی و بهرام پور (۱۳۹۹)، مقاله‌ای با نام «تحلیل فقهی-حقوقی کودک همسری در پرتو انتقادات وارد بر آن با تلاشی برای ارائه پیشنهاد مطلوب» نوشته‌اند که طبق نتیجه آن کودک همسری به لحاظ تاریخی پیش از اسلام نیز بوده و دین اسلام با آن مخالفتی نکرده است. فرهمند، دانافر،

پوراابراهیم آبادی (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای با عنوان «واکاوی تجاری زناشویی کودک همسری: در هم آمیختگی عاطفی-فکری و بی قدرتی» دریافته‌اند که ازدواج در سنین پایین، زنان را با بی قدرتی در زمینه فردی و تعاملی در روابط زناشویی روبرو می‌کند. کنش آنان در مقابل مسئله بی قدرتی به شکل پنهان کاری، طلاق، سازگاری و سکوت اجباری رخ می‌دهد. از پیامدهای آن نیز می‌توان به دلزدگی زناشویی، عدم رضایت از زندگی، سرخوردگی، انزوای اجتماعی و طلاق عاطفی اشاره کرد.

جامعه پذیری و نابرابری جنسیتی

بورديو بر اهمیت نقش جامعه پذیری در شکل گیری تعاریف جنسیتی و تبعیض و نابرابری جنسیتی تأکید می‌کند. از اساسی ترین آموخته‌های هر فرد در جریان جامعه‌پذیری جنسیتی، نقش‌های جنسیتی مناسب و شیوه‌های ایفای آن است (هول، ۲۰۰۲: ۳۵). بورديو، بازتولید نابرابری جنسیتی را با مفهوم عادت واره و میدان مطرح می‌کند. مفهوم عادت واره از دیدگاه او، نوعی آمادگی عملی و آموختگی ضمنی است. عادت واره، تربیت یافتگی اجتماعی است که به عاملان اجتماعی این امکان را می‌دهد که روح قواعد، آداب و ارزش‌های جامعه خود را دریابند؛ درون آن پذیرفته شده، منشأ اثر گردند (بورديو، ۱۳۸۰: ۱۶). مؤلفه‌های متعدد عادت واره هم می‌تواند حالت ذهنی و عینی داشته باشد. نکته بسیار مهم این است که همه این مؤلفه‌ها از طریق جامعه پذیری اولیه توسط هر فرد درونی می‌شود. کودک از طریق درونی کردن این مؤلفه‌ها در بستر خانواده و از طریق دیگر مسیرهای جامعه پذیری، به شکل گیری عادت واره‌ها در خود کمک می‌کند. خانواده، اصلی ترین واحد اجتماعی است و هر انسانی، اولین مراحل جامعه پذیری را در کانون خانواده پشت سر می‌گذارد. بنابراین نخستین نمونه‌های نابرابری جنسیتی را نیز در خانواده تجربه می‌کند (بخارایی، ۱۳۹۴: ۶۵).

فقر اقتصادی

رابطه بین فقر و ازدواج کودکان در بسیاری از مطالعات مورد توجه قرار گرفته است. شرایط اقتصادی خانواده، یکی از بسترهای مهم در زمینه رفع نیازهای ابتدایی هر خانواده است. فقر اقتصادی، مکانیسمی است که تصمیم زنان برای ازدواج در سنین پایین را تحت تأثیر قرار می‌دهد. فقر خانواده همانطور که ادبیات مطالعاتی این حوزه نشان می‌دهد، از دو طریق با ازدواج کودکان مرتبط است: ازدواج کودکان برای کاهش بار مالی و ترک تحصیل به دلیل فقر. برخی از زنان در دوران کودکی و نوجوانی، مشکلات اقتصادی داشته‌اند که همین امر باعث شده تا آنها بخواهند با ازدواج در سنین کودکی، از فشار مالی خانواده خود بکاهند. برای برخی از افراد، والدین برای ایجاد شرایط بهتر و امنیت مالی، به ازدواج فرزندان خود رضایت می‌دهند (کوهنو، ۲۰۲۰).

زنانه شدن فقر

ادبیات پژوهش‌های موجود در زمینه فقر حاکی از آن است که همواره زنان در نسبت با مردان، تجربه‌های متفاوتی از فقر دارند. واژه زنانه شدن فقر در ابتدا طی افزایش نسبت زنان سرپرست خانوار در آمریکا در دهه ۱۹۷۰ مطرح شد. دایانا پیرس، نخستین بار این مفهوم را برای توصیف فقر زنان سرپرست خانوار به کار برد. طبق یافته‌های پیرس در آمریکا، دوسوم افراد فقیر بالای شانزده سال را زنان در برمی‌گیرند. پدیده‌ای که ثابت می‌کند زنان فقر را در میزان بیشتری از مردان تجربه می‌کنند. همچنین مطابق نظر چنت (۲۰۰۶)، زنان در مقایسه با مردان، فقر شدیدتری را تجربه می‌کنند. یعنی روندی وجود دارد که فقر را در بین زنان سرپرست خانوار افزایش می‌دهد. اغلب مطالعات بدون حساسیت جنسیتی و توجه به تفاوت‌های بین مردان و زنان و افراد خانوار، روند فقر را بررسی کرده‌اند. در حالی که علاوه بر بعد مالی و درآمدی فقر، زنانه شدن فقر با روشن کردن ابعاد دیگر فقر، چارچوب مفهومی این پدیده را وسعت می‌بخشد؛ چارچوب مفهومی ای که محرومیت اجتماعی، فقر فرهنگی، تبعیض جنسیتی و عاملیت محدود زنان در کسب منابع مالی و غیر مالی را روشن می‌کند (شالچی و عظیمی، ۱۳۹۸: ۱۱۹).

فقر فرهنگی

فرهنگ به منزله مجموعه باورهای فرهنگی است که پایه و اساس رفتار انسانی است. فرهنگ، پایه رفتارهای انسانی به شمار می‌رود و از این رو بخش زیادی از رفتارهای انسان نیز در این بنیان استوار است. بنابراین در زمینه بررسی مسائل و آسیب‌های اجتماعی، تنها توجه به عامل اقتصاد کافی نیست؛ زیرا بهزیستی اجتماعی مستلزم انجام رفتارهای خاص و ویژه در زمینه‌های مختلف زندگی انسانی است و به فرهنگ و باورهای فرهنگی، وابستگی زیادی دارد. در این زمینه، نظریه‌های اسکار لوئیس درباره فرهنگ فقر می‌تواند راه گشای پژوهش حاضر باشد. فرهنگ فقر از نظر اسکار لوئیس، پدیده‌ای است که در شرایط اجتماعی ویژه‌ای رشد می‌کند. این فرهنگ بیان‌کننده مجموعه مشترکی از ارزش‌ها، هنجارها و الگویی است که با فرهنگ عمومی جامعه متفاوت است. به نظر لوئیس، فقرا شیوه زندگی و خرده فرهنگ خاص خود را

دارند. او فقر را دارای زیرساخت و مکانیسمی عقلایی با شیوه زندگی پابرجایی که از نسلی به نسلی دیگر سپرده شده، معرفی می‌کند. او فقر را تنها محرومیت اقتصادی نمی‌داند، بلکه فقر در نظریه‌های او، شیوه‌ای از تفکر و مجموعه‌ای از هنجارهاست که خصلت سازگارکننده نیز دارد. فرهنگ فقر را می‌توان در محله‌های فقیرنشین شهری و روستایی، بهتر مطالعه کرد. به طور کلی شاخص‌های مهم فقر در نظریه اسکار لوئیس عبارتند از: عدم مشارکت فقرا در کار مؤسسه‌های عمومی جامعه؛ بهره‌ناچیز آنها از بانک‌ها، بیمارستان‌ها، فروشگاه‌های بزرگ؛ بی‌اعتمادی به مسئولین دولتی و دارندگان جا و مقام؛ خرید لباس و اثاث کهنه؛ تقدیرگرایی و شروع روابط جنسی در سنین پایین و کوتاهی دوران کودکی. بر اساس نظریه فرهنگ فقر، محله‌های فرودست شهری، علاوه بر اینکه با فقر مالی خانواده‌ها تعریف می‌شوند، به لحاظ فرهنگی و مدنی نیز ویژگی‌ها و معضلاتی دارند که در درازمدت باعث آسیب به فرد و جامعه می‌شود (لوئیس، 1974؛ خسروانی و دیگران، 1398: 302). ادبیات پژوهش‌های موجود درباره ازدواج کودکان اغلب بر مسئله فقر اقتصادی و معیشتی تأکید کرده‌اند، در حالی که فقر به منزله یک مکانیسم پیچیده، لایه‌ها و سازوکارهای غیر اقتصادی دیگری نیز دارد؛ سازوکارهایی که از یک طرف ریشه در ساختارهای عینی و مادی دارند و از طرفی دیگر هنجارهای اجتماعی و ایستارهای فرهنگی، آنها را تولید و بازتولید می‌کنند. نکته بسیار مهم این است که به فرایندی دیالکتیکی از سازوکارهای فقر در ارتباط با ازدواج کودکان توجه داشته باشیم. این فرایند دیالکتیکی، ما را از بینش‌های مطلق گرایانه که دیدی تک سویه به مسئله فقر دارند، بازمی‌دارد. بنابراین چارچوب مفهومی در پژوهش حاضر، حساسیتی نظری ایجاد می‌کند که می‌تواند به سنتزی از مفاهیم برسد و از این طریق با دیدی وسیع‌تر، درهم‌تنیدگی ابعاد مختلف فقر را در ارتباط با ازدواج کودکان نشان دهد. تبعیض و جامعه‌پذیری جنسیتی، ریشه در باورها و آداب و رسوم دارد که در هر میدان مطالعه، مطابق با عادت واره‌های فرهنگی-اجتماعی آن میدان شکل گرفته‌اند. از طرفی دیگر این باورها در یک زیست‌مکان خاص با ابعادی عینی‌تر فقر، چهره‌ای چندبعدی از فقر و تبعیض را پی‌ریزی می‌کنند. بنابراین از آنجایی که صرف توجه به فقر اقتصادی، ما را از ابعاد و سازوکارهای ساختاری و فرهنگی دیگر فقر در ارتباط با ازدواج کودکان بازمی‌دارد، توجه به لایه‌های دیگر فقر، ضرورت بالایی دارد.

روش تحقیق

این پژوهش مطالعه‌ای کیفی و از نوع پدیدارشناسی است؛ پدیدارشناسی، علم مطالعه، توصیف و تفسیر دقیق پدیده‌های گوناگون زندگی است که بر تمام حوزه‌های تجربی تأکید دارد. در تحقیق پدیدارشناسی تجربیات، برداشتها و احساسات افراد مورد مطالعه قرار می‌گیرد (۴۵: ۲۰۰۵). (Abdsaeidy & Akbari).

هدف این مطالعه، فهم و تفسیر تجربه گروهی از زنان، از کودک همسری است. به همین دلیل، پارادایم تفسیری برای انجام این پژوهش انتخاب شده و از روش نظریه زمینه‌ای (گرآندت تئوری) برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. این روش به پژوهشگر امکان می‌دهد تا به جای اتکا به نظریه‌های موجود از پیش تعیین شده، خود به تدوین نظریه‌ها و گزاره‌ها بر اساس داده‌های واقعی اقدام کند (هاشمی و دیگران، 1400: 13؛ ازکیا و دیگران، 1396: 250). مشارکت کنندگان این پژوهش، از میان زنان ساکن شهر شیراز در سال 1401 انتخاب شدند که کودک همسری را تجربه کرده بودند. برای جمع‌آوری داده‌ها با 10 نفر، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته انجام شد و پژوهش از جهت داده به اشباع نظری رسید. برای انتخاب مشارکت کنندگان از روش نمونه‌گیری نظری استفاده شد. دامنه سنی تعیین شده برای شناسایی دختران دارای تجربه کودک-همسری، کمتر از 18 سال تعیین شد. هر چند افرادی که با آنها مصاحبه شده، اغلب در زمان مصاحبه در سنین بالاتر بین 18 تا 39 سال بودند، ازدواج همه آنها در سن 13 و کمتر از 16 سال بوده است. از این نظر، مصاحبه شوندگان هنگام مصاحبه در سال‌های جوانی خود بوده‌اند و پدیده کودک همسری را در گذشته‌ای کمتر یا حدود دو دهه، به طور کامل تجربه و درک کرده‌اند. بنابراین قابلیت توضیح و بیان درک تجربه‌شان از مسئله را داشتند.

بحث و ارائه یافته‌ها

داده‌ها با استفاده از روش کدگذاری نظری تحلیل شد. در مرحله کدگذاری باز، 68 مفهوم اولیه، 6 مقوله اصلی و 1 مقوله محوری و 2 بعد اصلی استخراج شد. در مرحله کدگذاری محوری، روابط بین این مفاهیم و مقوله‌ها بررسی شد و مقوله‌ها و مفاهیم تلفیق پذیر در یکدیگر ادغام شد. در نهایت در مرحله کدگذاری گزینشی، مقوله نهایی و هسته شکل گرفت. مفاهیم و مقوله‌های جدول شماره (1)، نمایی از شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، پدیده، استراتژی‌ها و پیامدهای کودک همسری را نشان می‌دهد. مقوله نهایی حاصل از بررسی‌ها، «کودک همسری با رویکرد کودک آزاری» است. این مقوله روایتگر ابعاد مختلف کودک همسری با رویکرد کودک آزاری در تجربه زیسته زنان شهر شیراز با ارزیابی آن بر سطح کیفیت زندگی زناشویی این زنان است. در ادامه داده‌ها بر مبنای اظهارات مشارکت کنندگان و دریافت و تحلیل پژوهشگران به صورت شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، استراتژی‌ها و پیامدها صورت بندی شده است.

جدول ۱- مفاهیم و مقوله‌های استخراج‌شده از داده‌ها

ابعاد	مفاهیم اولیه	مقوله‌های اصلی	مقوله محور
شرایط علی	درآمد پایین، تنگنای مالی، ناامنی شغلی، مشاغل کاذب، مشاغل کم درآمد فصلی، از کار افتادگی پدر، درماندگی در تأمین نیازهای اولیه، وضعیت اقتصادی نامناسب، احساس محرومیت مفرط، عدم حمایت مالی، فقر معیشتی، کودک همسری به امید بهبود زندگی.	فقر اقتصادی و تنگناهای مالی	ی
	بی سوادی والدین، ناآگاهی از اهمیت تحصیلات، جلوگیری از تحصیل دختران، دانش ناکافی درباره بهداشت باروری و روابط جنسی، خرده‌فرهنگ فقر، فقر آموزشی، هنجار کم سوادی دختران، هنجار ازدواج در سنین پایین، نگاه دست دومی به زن، نگاه کالایی به زن، هنجار ضعیف بودن زنان، ثبت نکردن قانونی ازدواج.	فقر فرهنگی-آموزشی	
	نظارت توأم با خشونت توسط خانواده، اعتیاد اعضای خانواده، اعتیاد والدین، اختلافات خانوادگی، تنش‌های مستمر در محیط‌های خانواده، خشونت پدر و مردان خانواده، بدسرپرستی، بی‌سرپرستی، طلاق والدین، خانواده ازهم‌گسیخته.	نابسامانی خانوادگی (خانواده نابسامان)	
استراتژی	رعایت نشدن حقوق زنان، فرودستی زنانگی، مردسالاری، فرهنگ مردمحور، ارزشمند بودن مردانگی، پایین دست بودن زنانگی، جنسیتی، پدرسالاری، قربانی شدن زنان برای حل اختلافات خانوادگی، ازدواج برای صلح طایفه‌ای.	تبعیض جنسیتی	
	پذیرفتن شرایط، پذیرش و انفعال فراگیر، پذیرش خشونت، سازگاری با خشونت‌های مختلف، نادیده گرفتن حقوق خود، نهادینه شدن انفعال، سلطه پذیر شدن، تقدیرباوری، کنار آمدن با وضعیت، فرار از منزل، پناه بردن به خانه پدری، اقدام به طلاق، تهدید به اقدام طلاق، اقدام به خودکشی، تهدید به اقدام به خودکشی.	استراتژی‌ها	
	کودک‌مادری، کودک‌بیوه‌گی، خشونت خانگی، بازماندگی تحصیلی، بارداری زودهنگام، بازتولید چرخه فقر، انزوای اجتماعی، افسردگی مفرط.	پیامدها	

شرایط علی

مقوله‌هایی (شرایطی) هستند که مقوله اصلی را تحت تأثیر قرار داده، به وقوع یا گسترش پدیده مورد نظر می‌انجامند (از کیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۳۲۷).

فقر اقتصادی و تنگنای مالی

یکی از مهم‌ترین علت‌هایی که به شکل مؤثری دختران را به سمت ازدواج در کودکی سوق داده، نیازهای اقتصادی خانوارهایی بوده که به امید بهبود آن، زندگی و کودکی دخترشان را قربانی کرده‌اند. چشم دوختن به کمک‌های مالی خواستگار پول دار و شاغل، یکی از اساسی‌ترین عواملی بوده که در مصاحبه‌ها به عنوان دلیلی برای اصرار بر ازدواج زودهنگام ذکر شده است. در چنین مدل‌هایی از کودک-همسری، دختران نوجوان و کودک، در حکم قربانی‌هایی هستند که قرار است با تباهی زندگی خودشان، به سر پا نگه داشتن خانواده کمک کنند. شرایط اقتصادی نیز ریشه در نابرابری و تبعیض جنسیتی درون خانواده، ساختارهای فرهنگی و اجتماعی دارد. در خانواده‌هایی که عمدتاً از لایه‌های فرودست اجتماعی و اقتصادی هستند، ازدواج کودکان به نوعی مکانیسمی در جهت مقابله با فقر و کاهش فشارهای اقتصادی معیشتی است. در مصاحبه‌های انجام شده، مشارکت کنندگان بارها به استیصال و درماندگی خانواده در تأمین نیازهای اولیه اقتصادی و معیشتی و ناامنی شغلی، پیش از ازدواج اشاره می‌کردند.

سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «شرایط مالی خانوادگی ما سخت بود و عملاً ما فقیر بودیم».

سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «مادرم مجبور بود سخت کارکنه و عملاً وقتی برای من نداشت ضمن اینکه خواسته‌های به دختر نوجوان رو نمیتونست برآورده کنه».

فاطمه ۲۳ ساله می‌گوید: «مشکلات اقتصادی و طلاق والدینم باعث شده بود که مجبور به ازدواج با پسر داییم که ۱۸ ساله بود و وضع مالی نسبتاً بهتری داشت بشوم».

از جمله مریم ۲۱ ساله که علیرغم فقر شدید بدلیل شرایط فرهنگی جامعه عملاً امکان کارکردن و داشتن شغل را نداشت و لذا مجبور به ازدواج گردید.

فقر فرهنگی - آموزشی

فقر فرهنگی زائیده منزلت اجتماعی پایین، نوع روابط اجتماعی و تبعیض اجتماعی است. فقر فرهنگی، مفهومی فراتر از فقر اقتصادی دارد. فقر فرهنگی، گرسنگی، سوءتغذیه و محدودیت دسترسی به تحصیلات و نیازهای اساسی است (نیازی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۷۵). تحصیلات و آموزش، رابطه ویژه‌ای با ازدواج زودهنگام دارند. در حالی که ازدواج کودکان موجب ترک تحصیل به ویژه برای دختران می‌شود، فقدان یا کمبود تحصیلات نیز می‌تواند منجر به ازدواج کودکان شود. همچنین نگرش نامناسب نسبت به تحصیل دختران که ناشی از هنجارهای اجتماعی جنسیتی است نیز در این مسئله تأثیرگذار است. هنجارهای اجتماعی و ارزش‌های فرهنگی که نقش دختر را همسری و مادری می‌داند، برای ایفای این نقش، احتیاج چندانی به آموزش و تحصیلات دختر احساس نمی‌کند. ازدواج‌هایی که در کودکی رخ می‌دهند، تنها ناشی از فقر اقتصادی نیستند. فقر فرهنگی و آموزشی خانواده‌ها و خود دختران در میدان تحقیق، یکی از عوامل عمده این ازدواج هاست.

فاطمه ۳۴ ساله از دیگر مشارکت‌کنندگانی بود که در جریان ازدواج از تحصیلات خود بازمانده بود. صحبت‌های او حاکی از اهمیت نداشتن تحصیلات دختران و ارجحیت ازدواج بر تحصیلات در میدان مطالعه بود. او که در یازده سالگی ازدواج کرده بود، تجربه خود را اینگونه بیان می‌کند: «از مدرسه بخاطر تاهل اخراج شدم و امکان ادامه تحصیل را از دست دادم با وجودی که به تحصیل خیلی علاقه داشتم و هنوز حسرت آن را دارم و تلاش میکنم برای دو دخترم اینگونه اتفاق نیفتد».

مرجان ۳۶ ساله می‌گوید: «دیگه نتونستم درس بخونم نه شرایط اجازه می‌داد نه مدرسه اجازه می‌داد که دختر متاهل توی کلاس باشه».

مرجان ۳۶ ساله می‌گوید: «بسر نمیدونه که من دیپلم هم ندارم و واقعا خجالت می‌کشم».

سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «وضعیت مالی همسر هم خوب نبود و نتونستم ادامه تحصیل بدم».

سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «چه تصوراتی که از آینده تحصیلی خودم داشتم. الان خندم میگیره که چی فکر می‌کردم و چی شد».

نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «من همیشه خیلی آرزوها داشتم همیشه دوست داشتم که توی رشته روانشناسی درس بخونم و یک روان شناس بشم ولی متاسفانه من حتی دیپلم هم نتونستم بگیرم تا اینکه همسرم به شدت مخالف بود و کاملاً به این آرزوی که همیشه خیلی دوست داشتم برسم ازش محروم شدم».

مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «شرایط زندگی هیچوقت به من فرصت فکر کردن به ادامه تحصیل را هم نداد هر چند خودم همیشه مشتاق به تحصیل بودم».

مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «میزان تحصیلات من در سطح دیپلم باقی ماند و فرا تر از آن نرفت».

سارا ۲۷ ساله می‌گوید: «داشتن دو فرزند خردسال و وظایف خانه داری به من عملاً امکان ادامه تحصیل را نمیداد که بابت آن خیلی سرشکسته و ناامید بودم».

سارا ۲۷ ساله می‌گوید: «حالا که با بزرگ تر شدن بچه‌ها موفق به شروع مجدد تحصیلم شدم احساس میکنم باز هم نخواهم توانست هدف هایم را دنبال کنم و به آرزوهایم برسم چون فرصت‌ها را از دست رفته میبینم».

ناآگاهی و دانش ناکافی درباره بهداشت جنسی و باروری نیز یکی دیگر از مقوله‌های مطرح شده در مصاحبه‌ها بود. دختران نوجوان به دلیل فقدان دانش و مهارت‌های لازم و همچنین عدم دسترسی به اطلاعات و خدمات بهداشت باروری، گروه سنی آسیب‌پذیری هستند. بهداشت باروری، یکی از ضرورت‌ها و پیش‌نیازهای رسیدن به توسعه پایدار در جوامع کنونی است (نجم-آبادی، ۱۳۹۶: ۵۶۳). در اظهارات مشارکت‌کنندگان پژوهش طی مصاحبه بارها به این مسئله اشاره شده است که پیش از ازدواج، هیچ‌گونه دانشی برای شروع رابطه زناشویی، بهداشت باروری و مشکلات ازدواج زودهنگام نداشتند. در بسیاری از موارد به دلیل ایستارها و الگوهای سنتی در خانواده‌ها، صحبت کردن در این باره نوعی تابوی فرهنگی است.

از جمله سارا ۲۹ ساله که می‌گوید: «به دلیل عدم آشنایی با نقش همسری و روابط زناشویی آسیب‌های روحی زیادی به من وارد شد به گونه ای که با دانستن این مسایل حس تنفر زیادی حتی نسبت به پدر و مادر خودم پیدا کرده بودم».

فاطمه ۳۴ ساله که می‌گوید: «اصلاً هیچ اطلاعی از مسائل زناشویی نداشتم و کسی با من حرفی نزده بود. خجالت می‌کشیدم و گریه می‌کردم».

نرگس ۳۵ ساله که می‌گوید: «من که اطلاعی از رعایت بهداشت و جلوگیری از بارداری نداشتم بخاطر همین چندبار ناخواسته باردار شدم و به سختی تونستم بچم رو سقط کنم».

نرگس ۳۵ ساله که می‌گوید: «چند بار هم رحم من عفونت کرد و مجبور شدم بیمارستان بستری شم و خیلی سختی کشیدم».

شرایط نابسامان خانوادگی

شرایط نابسامان خانواده، اعتیاد و درگیری‌ها و آسیب‌های ناشی از آن نیز از جمله مهم‌ترین زمینه‌هایی بوده که انگیزه‌ای برای تمایل دختران به ترک کردن خانه پدری به وجود آورده است؛ زیرا معمولاً خود اعتیاد یک فرد، تنها یکی از صدها آسیب و مشکلی است که برای خانواده او به وجود می‌آورد. به ویژه اگر آن فرد، سرپرست خانواده باشد. معمولاً آسیب‌های اجتماعی همچون فقر و تهیدستی، تنش، خشونت خانگی و امثال آن، همراه اعتیاد وجود دارد و تمام اعضای یک خانواده را درگیر می‌کند. در این میان کودکان به ویژه کودکان دختر، اولین کسانی هستند که در معرض آسیب قرار می‌گیرند. بنابراین طبیعی است که بخواهند به هر ترتیب خانه را ترک کنند. در واقع ازدواج، گزینه مشروع و مقبول آنها برای ترک خانه در چنین شرایطی است.

از جمله مریم ۲۱ ساله که می‌گوید: «من هیچ آشنایی قبلی با همسرم نداشتم و فقط برای فرار از محیط و شرایط خانه تن به این ازدواج دادم.»

فاطمه ۲۳ ساله می‌گوید: «مشکلات اقتصادی و طلاق والدینم باعث شده بود که مجبور به ازدواج با پسر داییم که ۱۸ ساله بود و وضع مالی نسبتاً بهتری داشت بشوم.»

ندا ۲۳ ساله می‌گوید: «ما تو روستای کوچیکی به اسم خرامه زندگی میکردیم و به علت اعتیاد شدید پدرم شرایط مالی بسیار بدی داشتیم.»

ندا ۲۳ ساله می‌گوید: «همین شرایط سخت مالی بود که باعث شد پدرم من رو مجبور به ازدواج با دوستش کنه.»

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «اعتیاد پدرم از هر نظر به ما خیلی آسیب زده بود چه روحی چه مالی و چه اقتصادی.»

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «اعتیاد فضای خانه ما را ناامن و عصبی کرده بود و گاه و بی‌گاه از پدرم کتک می‌خوردیم.»

تبعیض جنسیتی

نظام خانواده به عنوان یک نهاد، شالوده حیات اجتماعی محسوب می‌گردد. این نهاد بر اعضای خود، به ویژه کودکان و زندگی آینده آنها از طریق فعالیت‌های اقتصادی، آموزش و پرورش، جامعه پذیر کردن کردن فرد، اثر می‌گذارد. کودکان در خانواده‌ای که به لحاظ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بهنجار باشد، شرایط مساعدتری خواهند داشت و بالعکس. در ساختار خانواده‌های سنتی مرد پدرسالار به دلیل موقعیت فرادست مردان، کنترل منابع مالی و قدرت تصمیم‌گیری آنها بیشتر است. انفعال و تابعیت زنان در چنین ساختار نابرابری پذیرفته شده و باعث می‌شود که زنان خواست و منافع خانواده خویش را بر خواسته‌های خود ترجیح بدهند؛ زیرا زنان درون خانواده و در عرصه اجتماعی در موقعیت‌های نابرابری قرار دارند. نهاد خانواده نیز الگوهای مشروع و ساخت یافته اجتماعی را بازتولید می‌کند تا از این طریق مشروعیت اجتماعی بیابد. سارا ۲۹ ساله که در پانزده سالگی ازدواج کرده بود نیز در فرآیند مصاحبه و در توضیح شرایط خانوادگی پیش از ازدواج به موقعیت فرادست پدر و دایی خود در خانواده و تصمیم ازدواج خود اشاره می‌کند.

از جمله می‌گوید: «داییم می‌گفت پسر خوبیه من میشناسمش اما من ایده آل هام چیز دیگه‌ای بود ولی خب خواستگار بهتری نداشتم و از طرفی میخواستم فشار مالی رو از روی مادرم بردارم.»

فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «برای ازدواجم تصمیم گیرنده پدرم بود و ما یاد گرفته بودیم تابع پدر باشیم حالا هم بخاطر آبروی پدرم و بدون اجازه او نمیتونم جدا بشم.»

مرجان ۳۶ ساله می‌گوید: «مگر ممکن بود در یک جامعه پدر سالار یه دختر ۱۳ ساله بتونه روی حرف پدر حرف بزنه؟ تصمیم گیرنده اول و آخر پدرم بود و من حتی فکر نمی‌کردم که دارن بساط عروسی رو فراهم میکنن.»

استراتژی‌های سازش گرایانه

ساختار قدرت در زندگی زناشویی، برخی از مشارکت کنندگان را در شرایطی قرار داده است که قدرت مقاومت نداشته، مجبور به پذیرش وضعیت موجود شده‌اند. در پژوهش حاضر، استراتژی‌های سازش گرایانه در قالب پذیرش و انفعال فراگیر، سازگاری با خشونت‌های مختلف، نادیده گرفتن حقوق خود، نهادینه شدن انفعال، سلطه‌پذیر شدن، تقدیرباوری و کنار آمدن با وضعیت، صورت بندی شده است. برخی از مشارکت کنندگان پس از آنکه راه چاره‌ای پیش روی خود نمی‌یابند، در برابر مشکلات سکوت می‌کنند و با شرایط سازگار می‌شوند. این وضعیت در شرایطی تشدید می‌شود که این زنان اغلب راهی برای خروج از زندگی زناشویی ندارند. به این دلیل که طلاق یک تابوی بزرگ محسوب می‌شود و حفظ و تداوم خانواده بر مبنای ساختار نابرابر، یک اولویت است.

مرجان ۳۶ ساله یکی دیگر از مشارکت کنندگان پژوهش درباره تابوهای درون‌گروهی که طلاق را در خانواده آنها به یک تابوی اجتماعی تبدیل کرده بود، می‌گوید: «از هرکی این سالها خواستم کمک کنه که مشکل شوهرم حل شه بهم انگ زده که خجالت بکش مشکل تخت خوابت رو خودت حل کن.»

مرجان ۳۶ ساله می‌گوید: «وقتی می‌گم می‌خام از شرم جدا شوم بهم می‌گن تو فاسدی کی واسه این مشکل زندگیش رو به هم می‌زنه آخه». فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «همسرم دست به زن داره. از شب عروسی کتک خوردم تا حالا». فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «حتی دخترانم را به هر دلیلی کتک می‌زنه. این مرد قلب نداره». فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «از شرم میترسم و جرات مخالفت باهاش رو ندارم. حتی جرات نمیکنم از کسی کمک بخام». وضعیت اقتصادی ضعیف، فقدان تحصیلات و نداشتن منابع مالی و حمایتی، زنان را در شرایطی قرار می‌داد که مجبور به پذیرش و سازگاری با شرایط می‌شدند. در این شرایط، راهی برای برون رفت از وضعیت موجود وجود ندارد. در این باره، فاطمه ۲۳ ساله که در ۱۵ سالگی ازدواج کرده بود، می‌گفت: «مشکلات اقتصادی و طلاق والدینم باعث شده بود که مجبور به ازدواج با پسر داییم که ۱۸ ساله بود و وضع مالی نسبتاً بهتری داشت بشوم».

استراتژی‌های غیر سازش‌گرایانه

استراتژی‌های غیر سازش‌گرایانه در پژوهش حاضر به صورت فرار از منزل، پناه بردن به خانه پدری، اقدام به طلاق، تهدید به اقدام طلاق و اقدام به خودکشی صورت بندی شده است. استراتژی فرار از منزل مربوط به دختری بود که پس از مرگ مشکوک خواهر ازدواج کرده‌اش، مجبور شده بود با همسر سابق خواهرش ازدواج کند. زمانی که خشونت همسرش به حدی رسیده بود که جان او را تهدید می‌کرد، تصمیم به فرار می‌گیرد.

مریم ۲۱ ساله در این باره می‌گوید: «بخاطر شرایط خیلی بد خانه دو بار بعد از ازدواج از خانه فرار کردم». مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «یکبار مورد تجاوز قرار گرفتم که دوست ندارم در موردش حرف بزنم». فاطمه ۲۳ ساله می‌گوید: «این مشکلات باعث شده بود مدتی به خوردن قرص‌های آرامش بخش روی آورم. اما عملاً تأثیر زیادی در شرایط روانی من نداشت و حتی چند بار تا مرز خودکشی با قرص پیش رفتم». مونا ۱۸ ساله می‌گوید: «دست‌کجی و انحراف جنسی و خیانت‌های مکرر من رو بالاخره به این نتیجه رسوند که باید جدا شوم و این کار رو هم کردم».

تمایل به طلاق و جدایی در میان بیشتر دخترانی که در این پژوهش در معرض کودک همسری بوده‌اند، وجود دارد. اما تنها تعداد بسیار محدودی از آنها توانسته‌اند از همسرانشان جدا شوند و استراتژی غالب در برابر این پدیده، سازگاری، سکوت و پذیرش وضعیت است.

پیامدها

پیامدها، نتایج مشخصی است که پس از وقوع یک وضعیت یا پدیده و یا در حین آن روی می‌دهد. ازدواج در سنین پایین، هنگامی که کودک به لحاظ جسمی و روانی آمادگی ازدواج ندارد، می‌تواند آسیب‌های متعددی بر سلامت این دختران باقی بگذارد. این تأثیرات شامل طیف وسیع و به هم پیوسته‌ای است که در این قسمت در چند بعد به آن پرداخته شده است.

کودک‌مادری و بارداری زود هنگام

نتایج مصاحبه با مشارکت کنندگان حاکی از این است که آنها حداقل در سال‌های اولیه ازدواج، قادر به مذاکره درباره امور جنسی و استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری با همسر خود نبوده‌اند. بنابراین علاوه بر آسیب‌های جسمی در جریان رابطه جنسی که شامل عفونت، خون‌ریزی و بیماری‌های مقاربتی است، با بارداری زود هنگام و سقط جنین روبه‌رو شده‌اند. نتایج مطالعه سانی یایا و همکاران در ۲۰۱۹ نیز نشان می‌دهد که ازدواج در کودکی با تجربه بارداری زود هنگام و خطر سقط جنین همراه است. دخترانی که در سنین کودکی ازدواج می‌کنند، بیش از کسانی که در بزرگسالی ازدواج می‌کنند، درگیر بیماری‌های مقاربتی و مشکلات جسمی ناشی از زایمان‌های مکرر می‌شوند (Sanni Yaya et al, 2019: 8).

نرگس ۳۵ ساله که در ۱۴ سالگی ازدواج کرده بود، درباره این مسئله می‌گوید: «هیچ اطلاعاتی از روابط جنسی و پیشگیری نداشتیم بخاطر همین چندبار ناخواسته باردار شدم و شوهرم مجبورم می‌کرد بچه رو سقط کنم».

سارا ۲۷ ساله می‌گوید: «زایمان در سن پایین مشکلات فراوانی به لحاظ جسمی و روانی به من وارد کرد». سارا ۲۷ ساله می‌گوید: «از پس نقش و وظایف مادری برنمی‌آمدم و به همین خاطر مورد آزار کلامی خانواده همسرم قرار می‌گرفتم». سارا ۲۷ ساله می‌گوید: «هر مشکلی که برای بچه‌هایم پیش می‌آمد حتی اگر تقصیر نداشتیم من متهم اصلی بودم و بابت آن محاکمه و بازخواست میشدم».

فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «زایمان در ۱۴ سالگی باعث شده مشکلات زنانگی و جسمی زیادی داشته باشم». سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «شرایط جسمی ضعیف و جثه کوچک باعث شد زایمان بسیار سختی داشته باشم». سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «بعد از زایمان افتادگی رحم پیدا کردم و دچار کمردردهای شدیدی میشم». مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «زایمان در سن پایین، تغذیه نامناسب و کار سنگین در خانه‌های مردم باعث آسیب‌های جسمی زیادی از جمله دیسک کمر و گردن و آرتروز شد». مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «من دو بار تجربه بارداری و زایمان را دارم، یکی در ۱۴ سالگی و دیگری در ۱۶ سالگی». مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «به علت سن کم و شرایط فیزیکی و جثه کوچک بارداری و زایمان سختی را تجربه کردم. ضمن آن که تغذیه مناسبی هم نداشتم».

در واقع یکی از علل این مسئله می‌تواند این باشد که بسیاری از دختران، آگاهی و اطلاعات کافی از وسایل پیشگیری و همچنین دانش جنسی کافی در این زمینه ندارند. همچنین به دلیل ترس و ناآگاهی ممکن است از برقراری رابطه جنسی امتناع کنند که در این صورت ممکن است تحت فشار اطرافیان و تحت تأثیر دخالت آنها در معرض رابطه جنسی قرار گیرند. همان طور که ندا ۲۳ ساله نیز در این زمینه بیان می‌کند: «در ازدواج اولم به علت سن کم عدم تمکین داشتم و در کنار مادر همسرم می‌خوابیدم، به مدت یک سال. به همین علت از جانب همسرم مدام تهدید میشدم و کتک می‌خوردم. اما با وساطت‌های پدرم دوباره به زندگی برمیگشتم».

خشونت خانگی

بعد دیگری از مسئله ازدواج کودکان، خشونت خانگی و رفتار خشونت آمیز و سلطه‌گرایی یک عضو یا اعضای دیگر همان خانواده است. قربانی اصلی خشونت خانگی اغلب زنان و کودکان هستند. نتایج یافته‌های پژوهشی تنکونگ که در سال ۲۰۱۹ صورت گرفته، حاکی از آن بود که ازدواج کودکان، حقوق آنها را به صورت گسترده‌ای نقض می‌کند و علاوه بر این، آنها را در معرض خشونت‌های مختلفی قرار می‌دهد که عمدتاً توسط همسر یا افراد خانواده همسر بر آنها اعمال می‌شود. همچنین روند خشونت تنها محدود به ابتدای زندگی مشترک نیست، بلکه زندگی آنها را در بزرگ سالی تحت الشعاع قرار می‌دهد. بنابراین بین ازدواج کودکان و انواع خشونت‌های جسمی، جنسی و عاطفی، ارتباط قوی وجود دارد مشارکت‌کنندگان پژوهش حاضر، ابعاد مختلف خشونت را تجربه کرده بودند. ندا ۲۳ ساله می‌گوید: «در ازدواج اولم به علت سن کم توان اداره زندگی و انجام امور منزل را نداشتم و مرتب از همسرم یا مادرش بخاطر غذا و نظافت منزل کتک خورده یا تحقیر می‌شدم».

فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «همسر دست به زن دارم. از شب عروسی کتک خوردم تا حالا». نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «توی همون حینم که باردار بودم بارها منو کتک میزد». نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «وقتی مادرم متوجه می‌شد که جاهایی از بدنم کبود هستش و سیاه شده ولی خب من مقاومت می‌کردم به روی خودم نمی‌اوردم. اما خانواده‌ام متوجه می‌شدند».

کودک همسران بیشتر در معرض خشونت همسر و یا خانواده همسرشان قرار می‌گیرند. این مسئله زمانی تشدید می‌شود که کودک همسران به دلیل هنجارهای اجتماعی مردسالار و سطح تحصیلات پایین و وابستگی اقتصادی، از استقلال کمتری در خانواده برخوردار باشند. بنابراین این کودک همسران بیشتر در موضع ضعف و بهره‌کشی قرار می‌گیرند. علاوه بر این آنها ممکن است پس از تجربه خشونت و سرکوب عاطفی، کودکان و فرزندان خود را مورد خشونت قرار دهند. بنابراین تجربه خشونت صرفاً محدود به خود این کودک همسران نیست، بلکه می‌تواند سلامت فرزندان را نیز تحت تأثیر قرار دهد. فاطمه ۳۴ ساله، مشارکت‌کننده دیگر پژوهش نیز بیان می‌کند: «حتی دخترانم را به هر دلیلی کتک می‌زنه. این مرد قلب نداره».

بازماندگی تحصیلی

بازماندگی تحصیلی، یکی از پیامدهای مهم ازدواج کودکان است. ازدواج در کودکی، فرصت حضور در مدرسه، کسب مهارت‌های زندگی، پیشرفت اجتماعی و اقتصادی را از آنها می‌گیرد (Bhowmik, 2021: 10). مشارکت‌کنندگان اغلب با افسوس و ناراحتی، تجربه از دست دادن فرصت تحصیلی خود را بیان می‌کردند.

در این بین، اشاره به صحبت‌های سارا ۲۷ ساله که در ۱۵ سالگی ازدواج کرده بود، گویای این مطلب است: «داشتن دو فرزند خردسال و وظایف خانه داری به من عملاً امکان ادامه تحصیل را نمیداد که بابت آن خیلی سرشکسته و ناامید بودم».

علاوه بر این بازماندگی از تحصیل باعث می‌شود که آنها فضای مدرسه را که فضایی برای بهبود مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی است، از دست بدهند. آنها پس از آن به محیطی منتقل می‌شوند که در آن از خانواده و دوستان صمیمی خود جدا شده و مجبور به انطباق خود با نقش‌های جدیدی شوند که برای مدیریت آنها، آموزش کافی و آمادگی لازم را ندارد.

مرجان ۳۶ ساله نیز از دیگر افرادی بود که بعد از ازدواج، فرصت تحصیلی خود را از دست داده بود. او در این باره می‌گوید: «دیگه نتونستم درس بخونم نه شرایط اجازه می‌داد نه مدرسه اجازه می‌داد ه دختر متاهل توی کلاس باشه».

مرجان ۳۶ ساله می‌گوید: «پسرم نمیدونه که من دیپلم هم ندارم و واقعا خجالت می‌کشم».

فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «از مدرسه بخاطر تاهل اخراج شدم و امکان ادامه تحصیل را از دست دادم با وجودی که به تحصیل خیلی علاقه داشتم و هنوز حسرت آن را دارم و تلاش میکنم برای دو دخترم اینگونه اتفاق نیفتد».

انزوای اجتماعی و افسردگی مفرط

انزوای اجتماعی به معنای فقدان رابطه با خانواده و دوستان (در سطح خرد) و جامعه (در سطح کلان) است. انزوای اجتماعی، افراد را از مشارکت غیر رسمی در جامعه محروم می‌سازد؛ مبادله اجتماعی و وابستگی اجتماعی را کاهش می‌دهد. انزوای اجتماعی موجب تضعیف روابط اجتماعی و مشارکت در زندگی اجتماعی می‌شود. این محدودیت احساس انزوا، عجز و یأس اجتماعی را تقویت می‌کند. فقدان تعاملات و ضعف شبکه اجتماعی بر عملکرد و بهزیستی افراد و پیوستگی اجتماعی درون جامعه تأثیر منفی می‌گذارد. فقدان روابط مؤثر، تهدیدی جدی برای رفاه و سلامت افراد است. افرادی که شبکه اجتماعی و روابط معنادار با سایرین ندارند، اغلب به مشکلات خطرناکی از قبیل اختلالات روانی، افسردگی و عزت نفس پایین دچار می‌شوند (سلامتیان و خلیلی، ۱۳۹۹: ۷۸).

در زندگی مشترک آنگونه که تجربه مشارکت‌گندگان پژوهش و همچنین حضور محقق در میدان مورد مطالعه نشان می‌دهد، مردان و عمدتاً همسران این زنان در تعیین سرنوشت و نقش آنها و همچنین ارتباطات اجتماعی آنها، نقش محوری ایفا می‌کنند. بنابراین آنها زمانی می‌توانند در سطح اجتماعی، حضور فعالی داشته باشند که همسرشان، موافقت لازم را داشته باشد.

ندا ۲۳ ساله که در ۱۳ سالگی ازدواج کرده بود، می‌گفت: «سال‌ها از ترس قضاوت شدن از ارتباط با دوستان و آشنایان محروم بودم و حتی اجازه‌ی کار کردن هم نداشتم. من همیشه عاشق ارتباط و هم صحبتی با دیگران بودم».

فاطمه ۳۴ ساله می‌گوید: «خیلی روی روابط با دوستانم حساسه. یادمه شب عروسیمون بخاطر تماس تلفنی دوستم سیلی خوردم و هنوز هم نمیزاره با هیچ کس ارتباط داشته باشم. می‌گه دوستات از راه به درت میکنن».

نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «دوست آنچنانی ندارم و بزرگترین مشکلم همین افسردگی‌ام هست که برای من پیش اومد و همچنان تبعاتش هم با من هستش».

نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «اون موقعه‌ها چندتا دوست داشتم توی مدرسه، مدرسه هم که نداشت برم و ارتباطم با دوستانم هم خیلی کم شد دیگه اونا رو ندیدم».

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «وسواس فکری و ناامیدی و بی‌انگیزگی باعث شده ارتباطم رو با همه قطع کنم و عملاً تبدیل به یه آدم تنها بشم».

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «حس می‌کنم هیچ کس رو توی این دنیا ندارم و هیچ کس نمی‌تونه به من کمکی کنه. من محکومم که تا آخر عمر زجر بکشم».

زمانی که این دختران در راستای منافع خانوادگی مجبور به ازدواج می‌شوند، باید از محیط خانوادگی خود جدا شوند. با توجه به اینکه آنها هنوز کودک هستند، حق کودکی آنها تضییع می‌شود. تجربه جدایی آنها از خانواده و دوستانشان دشوار است؛ تجربه‌ای که حاکی از احساس تنهایی و انزوای اجتماعی است.

نرگس ۳۵ ساله که در ۱۴ سالگی ازدواج کرده بود، در این باره می‌گوید: «ما توی شیراز زندگی می‌کردیم گفتم که هم محلی ما بودند بعد از ازدواج منو برد مشهد یعنی رفتیم مشهد زندگی کردیم بخاطر شرایط کاریش و دخترمم توی همون مشهد به دنیا اومد و اونجا متولد شد و من واقعا تنها بودم چون خانواده‌ام شیراز بودند و خب نه تنها حالم بهتر نشد با به دنیا اومدن دخترم بلکه بدتر هم شد».

سارا ۲۹ ساله می‌گوید: «نه میتونستم برگردم فیروزآباد پیش مادرم و نه کوار پیش دخترم بمونم. مجبور شدم برای کار پیام شیراز».

بازتولید چرخه فقر

چرخه فقر اغلب به دام و تله توسعه معروف است. در این حالت، چرخه فقر به مجموعه‌ای از وقایع اطلاق می‌شود که به واسطه فقر، از نقطه‌ای شروع می‌شود و به صورت بین نسلی در میان افراد ادامه می‌یابد. دخترانی که در مناطق حاشیه‌ای و فضای زیستی فقرزده زندگی می‌کنند، به صورت متمادی گرفتار مصائب فقر هستند (نیازی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۷۲). فقدان سرمایه اجتماعی و فرهنگی لازم، برون رفت از این چرخه را غیر ممکن می‌سازد. این وضعیت وقتی تشدید می‌شود که اغلب این دختران درگیر با فقر، منابع لازم از جمله سرمایه مالی، تحصیلی یا ارتباطات اجتماعی لازم را برای خروج از چرخه فقر ندارند.

سارا ۲۹ ساله که در ۱۵ سالگی ازدواج کرده، وضعیت خود را اینگونه شرح می‌دهد: «حالا بعد از ۹ سال از طلاقم پرستار یک پیرزن ۹۴ ساله شدم اما هنوز هم نمیتونم دخترم رو که حالا ۱۲ سالشه و توی سن بلوغه بیارم پیش خودم».

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «شرایط مالی ما از روز اول بد بود و خیلی تحت فشار بودیم».

مریم ۲۱ ساله می‌گوید: «گاهی تا مدت‌ها طعم گوشت و مرغ و میوه را نمی‌چشیدیم و حتی بعضی روزها گرسنه می‌ماندیم».

مریم ۳۹ ساله می‌گوید: «اکثر درآمد او صرف خرید مواد و اعتیادش میشد، به همین خاطر روز به روز شرایط مالی سخت تری پیدا می‌کردیم تا جایی که گاهی برای تامین هزینه‌ها مجبور میشدم بدون اطلاع همسرم حتی در خانه دیگران کار کنم».

نرگس ۳۵ ساله می‌گوید: «یکی از آسیب‌هایی که بعد از طلاق به من رسید این که خیلی از لحاظ مالی پس رفت کردم».

به عبارت دیگر فقر مانع از آن می‌شود که این دختران به منابع اقتصادی و اجتماعی دسترسی داشته باشند. تداوم نسلی فقر در بین این افراد، آنها را در چرخه‌ای قرار می‌دهد که برون رفت از آن به راحتی ممکن نیست. در چنین شرایطی، این افراد دچار احساس بی‌قدرتی، پوچی و جامعه‌گریزی می‌شوند که آنها را بیش از پیش در موقعیت حاشیه‌ای از اجتماع و فقر قرار می‌دهد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

پژوهش حاضر با اتکا بر تجزیه و تحلیل معانی متفاوتی است که از تحلیل مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان پژوهش به عنوان یک مسئله اجتماعی مطرح می‌شود. برای پی بردن به دلایل و زمینه‌های ازدواج زودهنگام دختران در شهر شیراز، به عوامل علی و معانی که سوژه‌ها برای کنش‌های خود قائل هستند، پرداخته می‌شود. این پژوهش با رویکرد کیفی، گروهی از دختران جوان را انتخاب کرده که در کودکی ازدواج کرده‌اند.

کودک‌همسری در شیراز، مسئله‌ای است ریشه دار که علی‌رغم نبود آمارهای قابل اطمینان در این باره، به نظر می‌رسد که در حد متوسط از سایر نقاط کشور جریان دارد. در این باره می‌توان استدلال کرد که وجود و استمرار این مسئله، علاوه بر آنکه ریشه در باورهای سنتی دارد، ساختار اجتماعی، الگوهای تقسیم کار اجتماعی، عوامل فرهنگی و جغرافیایی دیگری هم در آن دخیل هستند.

پدیده‌ای که جریان مصاحبه‌ها و برساخت معنایی آنها نشان می‌دهد که در میدان مطالعه چه چیزی در جریان است. این مفهوم، فرایندی است که ابعاد مختلف فقر و تبعیض را در ارتباط با ازدواج دختران نشان می‌دهد. مقوله‌های استخراجی تحقیق، به پدیده‌های ثابت و وقایعی جدا از هم اشاره ندارند؛ بلکه همه آنها به رویه‌هایی اشاره دارند که نوعی امتداد اجتماعی دارند. برای درک این وقایع به تأمل نظری نیاز است؛ یعنی باید بتوان به مدل یا مفاهیم و مقوله‌هایی رسید که قادر باشند کثرت این پدیده (کودک‌همسری) را در میدان تحقیق با نوعی مفصل‌بندی مفهومی وحدت بخشند. مقوله‌ای که یک سر آن جامعه و امر اجتماعی است که در قالب رویه‌های تقسیم کار نابرابر اجتماعی، فقر فرهنگی، اقتصاد بسته محلی و فقر شهری عمل می‌کند و سر دیگر آن، عوامل فرهنگی است که همان معناهای بازتولیدشده تاریخی هستند و در پوشش آداب و رسوم جامعه محلی عمل می‌کنند. فقر اقتصادی، یکی از شرایط علی ازدواج کودکان اشاره شده در مدل پارادایمی محسوب می‌شود. رابطه بین فقر و ازدواج کودکان در بسیاری از مطالعات مورد توجه قرار گرفته است. فقر اقتصادی، مکانیسمی است که تصمیم زنان را برای ازدواج در سنین پایین تحت تأثیر قرار می‌دهد.

فتوسی و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی که در یازده کشور غرب آفریقا انجام داده‌اند، نشان داده‌اند که تقریباً در همه کشورهای، وضعیت اقتصادی ضعیف خانواده‌ها با ازدواج دختران، ارتباط مستقیم دارد. با وجود این، ازدواج‌هایی که در کودکی رخ می‌دهد، تنها ناشی از فقر اقتصادی نیست. فقر فرهنگی و آموزشی خانواده‌ها و دختران در میدان تحقیق، یکی از شرایط علی این ازدواج‌هاست.

نتایج مطالعات پاول و همکاران (۲۰۲۰)، افوبرا و همکاران (۲۰۱۹) نیز در همین راستا اهمیت هنجارهای اجتماعی - فرهنگی و نابرابری‌های جنسیتی را در ارتباط با ازدواج کودکان نشان می‌دهد. اما نکته متمایز در پژوهش حاضر، توجه به گستره و ابعاد دیگر فقر مانند فقر فرهنگی در ارتباط با ازدواج کودکان است. فقر در پژوهش‌های دیگر، بیشتر به لحاظ درآمدی و معیشتی مورد توجه قرار گرفته است. تحلیل داده‌ها مشخص کرد که نوزاد دختری که در شیراز، به ویژه در مناطق حاشیه‌ای و محروم آن به دنیا می‌آید، به طور بالقوه مستعد ازدواج زودهنگام و

اجباری است. به این معنی که او درون ساختارهای از پیش تعیین شده‌ای متولد می‌شود که هیچ دخالتی در وضع کردن قواعد و سازوکارهای آن ندارد. ساختارهایی که پیشاپیش دایره امکان‌های او برای ازدواج، سن و سال مناسب آن، نوع آن و وظایف او را تعیین کرده‌اند. سازوکارهای نهادی دست اندرکار چنین ستمی، در مرحله اول، نظام خویشاوندی و خانواده است که خود به شدت متأثر از نظام اقتصادی حاکم بر معیشت مردم منطقه است. از آنجایی که تقسیم کار اجتماعی هنوز به طور کامل شهری نشده و هنوز هم امرار معاش تحت تأثیر روابط و مناسبات گروه‌های شبه طایفه‌ای است، ازدواج و همسرگزینی دختران هم تحت تأثیر چنین سازوکارهایی است. شرایط اقتصادی خانواده‌ها در چنین نظام محلی اقتصادی عملاً شرایطی را ایجاد می‌کند که فرزندان خانواده و به ویژه دختران، بیشتر در نقش ابزاری برای حفظ کلیت نظام خویشاوندی در نظر گرفته شوند.

یکی دیگر از شرایط علی در پژوهش حاضر، شرایط نابسامان خانوادگی است. شرایط نابسامان خانواده، اعتیاد و درگیری‌ها و آسیب‌های ناشی از آن نیز از جمله مهم ترین زمینه‌هایی بوده که انگیزه‌ای برای تمایل دختران به ترک کردن خانه پدری به وجود آورده است. از طرفی دیگر در ساختار خانواده‌های سنتی مرد- پدرسالار به دلیل موقعیت فرادست مردان، سرنوشت دختران به گونه‌ای تحت تأثیر انتخاب مردان خانواده قرار می‌گیرد. بنابراین تبعیض جنسیتی، یکی دیگری از شرایط علی پژوهش حاضر است که نشان می‌دهد موقعیت نابرابر دختران در مقابل پسران، آنها را مستعد ازدواج زودهنگام می‌سازد.

نتایج مطالعات نشان می‌دهد که ازدواج کودکان، حقوق آنها را به صورت گسترده‌ای نقض کرده، علاوه بر این، آنها را در معرض خشونت‌های جسمی، جنسی و عاطفی مختلفی قرار می‌دهد. تنکونگ ۸ (۲۰۱۹)، کامیلا و رزا، بر این باورند که فقر و سطح تحصیلات پایین کودک همسران باعث می‌شود که علاوه بر ناتوانی در کسب موقعیت مناسب در خانواده از مشارکت در سطح اجتماعی نیز ناتوان بمانند. انزوای اجتماعی و افسردگی مفروض از دیگر پیامدهای ازدواج کودکان است. انزوای اجتماعی موجب تضعیف روابط اجتماعی و مشارکت در زندگی اجتماعی شده و این محدودیت، احساس انزوا و افسردگی را تقویت می‌کند. عدم مشارکت اجتماعی و محرومیت‌های اقتصادی و فرهنگی، این کودک دختران را در چرخه‌ای از فقر قرار می‌دهد؛ چرخه‌ای که به دام و تله توسعه معروف است.

پیشنهادها

برای تعدیل سن ازدواج و کاهش پیامدهای منفی آن، باید برنامه‌های جامع آگاه‌سازی و نقد مسائل اجتماعی جوانان ایجاد شود که شامل مشارکت متخصصان و جوانان با دیدگاه‌های مختلف باشد. این برنامه‌ها باید ریشه‌ها و معانی ازدواج را به زوجین و والدین آن‌ها آموزش دهند تا از تبعات کودک‌همسری آگاه شوند. تولید فیلم‌ها و مستندهای آموزشی مانند فیلم کوتاه "۱۰۴۱" نیز می‌تواند اثرات ازدواج زودرس را نشان دهد. همچنین، برنامه‌های تلویزیونی با محتوای خانواده سالم و نقش آن، می‌تواند اثرات منفی ازدواج زودرس را کاهش دهند. نظرسنجی از جوانان و استفاده از پیشنهادات آن‌ها برای بهبود برنامه‌های رسانه‌ای و کاهش توجه به برنامه‌های ماهواره‌ای نیز ضروری است. استفاده از فضات زن در تصمیم‌گیری‌های مربوط به ازدواج زیر سن قانونی و انجام مطالعات تطبیقی برای بررسی مسائل اجتماعی در ساختارهای مختلف نیز پیشنهاد می‌شود.

منابع

۱. ازکیا، مصطفی و دیگران. (۱۳۹۶). روش‌های پژوهشی کیفی از نظریه تا عمل. تهران: کیهان.
۲. مسعودی نیا، زهرا؛ بانکی پورفرد، امیرحسین؛ و قلی زاده، آذر. (۱۳۹۴). مطالعه کیفی تجارب مردان و زنان طلاق گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق. جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۶(۱)، ۳۹-۳۰۶. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1394.26.1.3.764-39>.
۳. جدیری، جعفر؛ جان بزرگی، مسعود؛ رسول زاده طباطبائی، سید کاظم. (۱۳۸۸). بررسی رابطه رضامندی زناشویی (بر اساس معیارهای دینی) با عوامل جمعیت‌شناختی؛ تحصیلات، طول مدت ازدواج، سن ازدواج و تفاوت سنی. فصلنامه روانشناسی و دین، ۲(۵)، ۴۹-۸۴.
۴. جنادله، علی؛ رهنما، مریم. (۱۳۹۸). خانواده متعارف ایرانی: تحولات نسلی و چالش‌های پیش رو (براساس تحلیل ثانویه داده‌های ملی). مجموعه مقالات همایش آینده پژوهی مسایل خانواده در ایران (جلد اول)، ۲۷۵-۳۰۵. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات استراتژیک.
۵. روشن، رسول؛ علیزاده، طاولی، آزاد. (۱۳۸۹). بررسی اثربخشی زوج‌درمانی بر خودنظم‌بخشی بر کاهش تعارض زناشویی. فصلنامه مطالعات روانشناسی بالینی، شماره ۱، ۳۵-۴۸.

۶. سلامتیان، درنا؛ خلیلی، مسعود. (۱۳۹۹). تحلیل رابطه بین احساس امنیت اجتماعی و انزوای اجتماعی: مورد مطالعه دانشجویان دانشگاه شیراز. *مطالعات جامعه‌شناسی*، ۱۳(۴۶)، ۷۱-۹۱.
۷. طاهری، بنیامین. (۱۴۰۰). کودک همسری در نظام بین‌المللی. چهارمین کنفرانس بین‌المللی حقوق و علوم قضایی، تهران.
۸. غیائی، پروین؛ معین، لادن؛ روستا، لهراسب. (۱۳۸۹). بررسی علل اجتماعی گرایش به طلاق در بین زنان مراجعه کننده به دادگاه خانواده شیراز. *فصلنامه زن و جامعه*، ۳، ۱۴-۷۷.
۹. فرهنگ، مهناز؛ دانافر، فاطمه؛ پورابراهیم آبادی، محیوبه. (۱۳۹۹). واکاوی تجارب زناشویی کودک همسری: درهم‌آمیختگی عاطفی - فکری و بی‌قدرتی. *پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۹(۱۷)، ۱۱۵-۱۴۵. doi: 10.22084/csr.2021.22142.1833۱۴۵
۱۰. لامعلیان، فهیمه؛ احمدی، احمد؛ باغبان، ایران. (۱۳۸۷). کیفیت زندگی زناشویی. *فصلنامه تازه‌های روان‌درمانی*، ۴۹ و ۵۰، ۷۳-۵۹.
۱۱. الله یاری، معصومه؛ غلامرضایی، هادی. (۱۴۰۰). علل رواج کودک همسری در استان سیستان و بلوچستان. سومین کنفرانس بین‌المللی علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره، آموزش و پژوهش، تهران.
۱۲. نیازی، محسن؛ عشایری، طاها؛ سعادت، موسی؛ منتظری خوش، حسن؛ عمرانی نژاد، فاطمه. (۱۳۹۶). تبیین جامعه‌شناختی فرهنگ فقر روستایی: مطالعه‌ای در باب روستاهای استان اردبیل. *مسائل اجتماعی ایران*، ۸(۱)، ۱۶۷-۱۸۸. <http://dorl.net/dor/20.1001.1.24766933.1396.8.1.7.5>
13. Amato, P. R., Booth, A., Johnson, D. R., & Rogers, S. J. (2008). *Alone together: How marriage in America is changing*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. UN Women. (2005). *Definition of forced and child marriage*.
15. Abdul, A. A. K. (2022). Experience of childhood abuse and marital relationships: A qualitative perspective of victims and professionals from Pakistan. *International Journal of Special Education*, 37(3), January 2022.
16. Smith, M. C., & DeFrates-Densch, N. (Eds.). (2008). *Handbook of research on adult learning and development*. Routledge.
17. Waite, L. J. (2009). *Marriage*. In *Encyclopedia of the life course and human development*. Boston: Gale Cengage.
18. Lamanna, M. A., & Riedmann, A. (2006). *Marriages & families: Making choices in a diverse society*. Cengage Learning.
19. Lewis, A. (1974). *Children of Sanchez*. (H. Kamrani, Trans.). Tehran: Hermes. (Original work published 1961)

Journal of Society and Politics

Vol 2, No 5, Spring 2024

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

Online ISSN:2981- 1236

Research Paper

The Transfer of Natural Gas From The Caspian Basin to The Eastern Markets, a Game Theory Approach

Mohammad Shahvand *: Master's student, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Azad University, Ahvaz, Iran

Received: 2024/04/21 PP 63-76 Accepted: 2024/06/17

Abstract

Over the past three decades, relations between China and Turkmenistan and Kazakhstan have developed based on strategic and bilateral cooperation, with China playing a pivotal role in the region as Kazakhstan's primary economic partner. This research investigates the potential scenarios for the transportation of natural gas from Central Asian and Caspian Sea countries to China using cooperative game theory. The study begins by addressing the problem statement, theoretical framework, literature review, and research methodology. In the second phase, the economic evaluation of existing infrastructure and the most likely scenarios for the next 30 years are conducted. In the final phase, the bargaining power of each country is calculated using the Shapley value in various scenarios. The findings indicate that Kazakhstan, due to its geographical location, holds the highest bargaining power among Central Asian countries. Additionally, production capacity and gas exports are identified as the second most important factors in determining bargaining power. The research shows that an alliance is not feasible without the presence of a key country, and both geographical location and natural resources are identified as sources of national power in the geopolitics of energy. The model further reveals that if Iran's production capacity increases and its pipeline infrastructure connects to Turkmenistan, Iran could play a significant role in supplying natural gas to China. This study also demonstrates that the simultaneous implementation of all projects benefits Kazakhstan, while the best scenario for Iran involves cooperation with Azerbaijan. This research addresses critical questions regarding the distribution of bargaining power among countries and the economic and political impacts of various scenarios in the oil and gas trade between Central Asia and China.

Keywords: Energy Economy, Natural Gas, Cooperative Games, Energy Geopolitics, Caspian Basin

Citation: Shahvand, M.(2024). **The Transfer of Natural Gas From The Caspian Basin to The Eastern Markets, a Game Theory Approach**, *Journal of Society and Politics*, 2(5), 63-76.

*. **Corresponding author:** Mohammad Shahvand, **Email:** mohammadshahvand84@gmail.com, **Tel:** +98

Extended Abstract**Introduction**

In the 21st century, the economy is recognized as the primary factor of national power, and China, in its quest to become the leading global economic power, requires abundant production resources. Energy, as one of the key factors of production, holds unique importance for China. Previously self-sufficient in energy, China has now become the world's largest energy consumer, making energy imports from foreign sources essential. The Caspian Sea region, rich in oil and gas resources, is of strategic importance, with neighboring countries such as Iran, Turkmenistan, and Kazakhstan playing a crucial role in meeting China's energy needs. Following the collapse of the Soviet Union, competition among major powers in Central Asia intensified, and China gradually emerged as the region's main trading partner. Given global developments and the importance of energy security, China is striving to diversify its energy import sources and routes. This study examines potential scenarios for natural gas trade between China and Central Asian countries and assesses their economic implications, which are critical for China's energy security and the development of the exporting nations.

Methodology

First, the study examines the energy relations between China, Central Asia, and Iran. Next, it conducts an economic assessment of current projects and potential scenarios over the next 30 years. The findings are then used to calculate each country's bargaining power, with the Shapley value indicating how benefits could be shared among coalition members.

Results and discussion

In this section, the net present value (NPV) of gas transfer projects under various scenarios is analyzed. NPV, which represents the primary benefits for stakeholders, is crucial for assessing bargaining power across different scenarios. The calculations involve deducting costs from the projected profits of feasible gas transfer projects and discounting them at 10%. Each project has a 30-year lifespan, including 5 years for construction and 25 years for operation. Excel is used for NPV calculations, while

Shapley values for bargaining power are computed using R software. In the current scenario, Kazakhstan, Turkmenistan, and Uzbekistan export gas to China, with Turkmenistan having a 15 billion cubic meter capacity and recent exports totaling 8.5 billion cubic meters. The Central Asia-China pipeline's total capacity is 55 billion cubic meters per year, with current utilization at 43 billion cubic meters. Only Kazakhstan can independently export gas, but this scenario is economically unfeasible with an NPV of -5.5 billion USD. The most viable coalition, including Kazakhstan, Turkmenistan, and Uzbekistan, has an NPV of 20.4 billion USD. Shapley values reveal Kazakhstan holds the highest bargaining power, followed by Uzbekistan and Turkmenistan.

Conclusion

The research findings indicate that the primary determinant of a country's bargaining power in natural gas pipeline exports is the dependency of other nations on its geographical position as a transit corridor. In other words, if a coalition cannot function without a particular country, that country wields greater bargaining power. The model shows Kazakhstan has the highest bargaining power due to its geopolitical and geoeconomic position, controlling key transit routes. Additionally, the capacity for gas production and export further influences bargaining power—greater gas volumes enhance bargaining strength. Without the involvement of key exporting nations, the economic and practical feasibility of pipeline projects diminishes. The current model reveals that an alliance between Kazakhstan and Uzbekistan is economically unviable with existing production levels, but adding Turkmenistan makes the project feasible. This underscores that both geopolitical position and natural resources are crucial bargaining assets. For Iran, increasing gas production and pipeline infrastructure could make a 12 billion cubic meter pipeline to China economically viable. The most balanced bargaining power scenario involves simultaneous project implementations, particularly highlighting the strategic significance of Kazakhstan and Azerbaijan in optimizing their bargaining positions.

References

126. Abdoli, G. (2012). Game theory and its applications. Tehran: SAMT Publications, 2nd edition. [In Persian]
127. Agbirian, R. (2003). An examination of Iran's geopolitical situation in oil and gas. *Economic Research Journal*, 10(1), 25-44. [In Persian]
128. Ahmad, A. (2012). Concept of national power. *Strategic Studies*, 32(2/3), 83-101.
129. Caldara, D., Cavallo, M., & Iacoviello, M. (2019). Oil price elasticities and oil price fluctuations. *Journal of Monetary Economics*, 103, 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.08.004>
130. Cobanli, O. (2014). Central Asian gas in Eurasian power game. *Energy Policy*, 68, 348-370. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.12.027>
131. Desilver, D. (2020, July 27). The most – and least – energy-intensive nations. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/10/29/the-most-and-least-energy-intensive-nations/>
132. Edition, S. (2020). SUMMARY - The Structure of Scientific Revolutions by Thomas S. Kuhn. Independently published.
133. Faraji Rad, A., Shiravand, S., & Deyansayee, B. (2014). Geopolitics of energy transfer in the Caspian Sea region and its impact on the national security of the Islamic Republic of Iran. *Central Asia and Caucasus Studies Quarterly*, 10(2), 95-123. http://ca.ipisjournals.ir/article_13823.html [In Persian]
134. Global Energy Monitor. (2021, September 24). Central Asia–China Gas Pipeline. https://www.gem.wiki/Central_Asia%E2%80%93China_Gas_Pipeline
135. Here are the references arranged in APA format:
136. International Energy Agency. (2021). *World Energy Outlook 2021*. IEA. License: Creative Commons Attribution CC BY-NC-SA 3.0 IGO
137. Jafarzadeh, A., Abdoli, G., & Javan, A. (2020). Bargaining power of gas export options from the southern corridor to Europe. *Iranian Economic Research*, 12(4), 29-53. <https://doi.org/10.22054/ijer.2020.47943.810> [In Persian]
138. Jafarzadeh, A., Shakari, A., Momeni, F., & Abdoli, G. (2014). Cooperation among Caspian gas exporters in gas exports to Europe with environmental considerations within the framework of game theory. *Economic Research Journal*, 4(55), 1-40. https://joer.atu.ac.ir/article_921.html [In Persian]
139. Kazakhstan Trade | WITS Data. (2020). World Bank. <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/KAZ>
140. Khorrami, M., & Sheikh Mohammadi, M. (2015). Modeling and strategic analysis of the energy battle between Russia and Europe based on game theory. *Geopolitics Quarterly*, 11(3), 19-38. https://journal.iag.ir/article_55824.html [In Persian]
141. Krey, V., & Minullin, Y. (2010). Modelling competition between natural gas pipeline projects to China. *International Journal of Global Environmental Issues*, 10(1/2), 143. <https://doi.org/10.1504/ijgenvi.2010.030571>
142. Leyton-Brown, K., & Shoham, Y. (2008). *Essentials of Game Theory: A Concise Multidisciplinary Introduction*. Synthesis Lectures on Artificial Intelligence and Machine Learning, 2(1), 1-88. <https://doi.org/10.2200/s00108ed1v01y200802aim003>
143. Mahdian, H., & Fakhri, S. (2012). Iran's energy geopolitics and Western energy security. *Human Geography Research*, 44(4), 45-61. <https://doi.org/10.22059/jhgr.2013.29383> [In Persian]
144. Maschler, M., Solan, E., & Zamir, S. (2020). *Game Theory (2nd ed.)*. Cambridge University Press.
145. Mohammadkhani, A. (2009). Explaining the approach of neorealism in international relations. *Political Studies Quarterly*, 1(5), 83-100. [In Persian]
146. Najarzadeh, R., & Mahmoodi, H. (2017). The competition between Iran, Russia, and Qatar for access to the Indian gas market. *Growth and Sustainable Development Research*, 1(5), 45-59. [In Persian]

147. Nasri, G. (2007). Methodology in the neorealism school. *Strategic Studies Quarterly*, 10(2), 42-63. [In Persian]
148. Nourian, A. (2009). Conflict and cooperation in international relations. *Foreign Policy Quarterly*, 23(1), 62-79. [In Persian]
149. OBOReuropa. (2019, December 16). Turkmenistan's strategic corridors. <https://www.oboreuropa.com/en/turkmenistan-strategic-corridors/>
150. Peters, H. (2015). *Game Theory: A Multi-Leveled Approach* (Springer Texts in Business and Economics) (2nd ed.). Springer.
151. Pop, I. I. (2010). China's energy strategy in Central Asia: Interactions with Russia, India, and Japan. *Revista UNISCI*, (24), 197-220.
152. Ravenhill, J. (2017). *Global Political Economy* (5th ed.). Oxford University Press.
153. Rezaei, A., & Torabi, Q. (2011). International political economy in theory and practice: A case study of the economic interaction between China and the United States. *Political Studies Quarterly*, 10(4), 1-32. https://journals.iau.ir/article_535320.html [In Persian]
154. Sariolghalam, M. (2016). International system and the new geopolitics of the Middle East. *Political Science Quarterly*, 12(1), 101-140. [In Persian]
155. Sariolghalam, M. (2016). Interview with Donyaye Sarmayegozari. *Donyaye Sarmayegozari*, September 9, 8. [In Persian]
156. Seaman, J. (2010). Rare earths and clean energy: Analyzing China's upper hand. *Institute Francis des Relations Internationales*, Paris & Brussels, 40.
157. Sedghi, A. (2005). An examination of oil and gas transfer routes in the Caspian Sea region. *Iras Monthly*, 5(1), 24-42. [In Persian]
158. Shirkhani, M., & Mohammadi Sharifi, M. (2017). Energy geopolitics, Russia, and Turkey's pipeline diplomacy. *Central Eurasia Studies*, 1(1), 117-133. <https://doi.org/10.22059/jcep.2017.62903> [In Persian]
159. Smith Stegen, K., & Kuszniir, J. (2015). Outcomes and strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian states emerge as winners. *Journal of Eurasian Studies*, 6(2), 91-106. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.03.002>
160. Stack Path. (2016). Ogj.Com. <https://www.ogj.com/pipelines-transportation/article/17209510/natural-gas-pipeline-profits-construction-both-up>
161. Steger, M. B. (2005). Ideologies of globalization. *Journal of Political Ideologies*, 10(1), 11-30. <https://doi.org/10.1080/1356931052000310263>
162. Strategic Assessment of the Caspian Sea Basin. (2010). *American Foreign Policy Interests*, 32(1), 36-43. <https://doi.org/10.1080/10803920903542865>
163. Taheri, A., & Sahranavard, B. (2012). The United States' energy strategy in the 21st century. *Political Studies Quarterly*, 5(17), 71-89. [In Persian]
164. Taherkhani, S. (2011). An introduction to game theory. *Foreign Policy Quarterly*, 1(1), 117-133. [In Persian]
165. The Strategic Importance of the Caspian Sea. (2010). *Stratfor*. <https://worldview.stratfor.com/article/strategic-importance-caspian-sea>
166. *Theory of International Politics* by Kenneth N. Waltz (January 1, 1979) Paperback. (2021). McGraw-Hill.
167. U.S. Energy Information Administration (EIA). (2019). EIA.2019. <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/ieo2019>
168. Valizadeh, A., & Houshisadat, S. M. (2013). BRICS energy geopolitics and the position of Iran. *Politics Quarterly*, 99-120. <https://doi.org/10.22059/jpq.2013.35658> [In Persian]
169. Yusefi, H., & Manzoor, D. (2014). Iran's gas transit to Europe: A game theory approach. *Energy Economics Studies Quarterly*, 10(1), 21-45. <http://iiesj.ir/article-1-219-fa.html> [In Persian]

فصلنامه جامعه و سیاست

دوره ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

انتقال گاز طبیعی حوزه خزر به بازار های شرقی، رویکرد نظریه بازی

محمد شاهوند^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد، اهواز، ایران

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۲ صص ۷۶-۶۳ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۸

چکیده

در سه دهه گذشته، روابط چین با ترکمنستان و قزاقستان بر پایه همکاری‌های راهبردی و دوجانبه توسعه یافته و چین به‌عنوان شریک اقتصادی اصلی قزاقستان، نقشی کلیدی در منطقه ایفا کرده است. این پژوهش به بررسی سناریوهای احتمالی انتقال گاز طبیعی از کشورهای آسیای مرکزی و حوزه خزر به چین با استفاده از نظریه بازی‌های همکارانه می‌پردازد. ابتدا بیان مسئله، چارچوب نظری، پیشینه و روش پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. در مرحله دوم، ارزیابی اقتصادی زیرساخت‌های موجود و سناریوهای محتمل در ۳۰ سال آینده انجام شده است. سپس در مرحله سوم، قدرت چانه‌زنی هر کشور با استفاده از ارزش شیلی در سناریوهای مختلف محاسبه شده است. نتایج نشان می‌دهد که قزاقستان به دلیل موقعیت جغرافیایی خود، بیشترین قدرت چانه‌زنی را در میان کشورهای آسیای مرکزی داراست. همچنین، ظرفیت تولید و صادرات گاز به‌عنوان دومین عامل مهم قدرت چانه‌زنی شناسایی شده است. پژوهش نشان می‌دهد که ائتلاف بدون حضور یک کشور کلیدی امکان‌پذیر نیست و موقعیت جغرافیایی و منابع طبیعی هر دو به‌عنوان منابع قدرت ملی در ژئوپلیتیک انرژی نقش دارند. مدل تحقیق نشان می‌دهد که در صورت افزایش ظرفیت تولید و اتصال زیرساخت‌های خط لوله ایران به ترکمنستان، ایران می‌تواند نقش مهمی در تأمین گاز طبیعی چین ایفا کند. این مطالعه همچنین نشان می‌دهد که اجرای همزمان تمامی پروژه‌ها به نفع قزاقستان است و بهترین سناریو برای ایران همکاری با آذربایجان است. این پژوهش به پرسش‌های مهمی درباره توزیع قدرت چانه‌زنی بین کشورها و تأثیرات اقتصادی و سیاسی سناریوهای مختلف در تجارت نفت و گاز بین آسیای میانه و چین پاسخ می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد انرژی، گاز طبیعی، بازی‌های همکارانه، ژئوپلیتیک انرژی، حوزه خزر

استناد: شاهوند، محمد. (۱۴۰۳). انتقال گاز طبیعی حوزه خزر به بازار های شرقی، رویکرد نظریه بازی، فصلنامه جامعه و سیاست، ۲(۵)، ۶۳-۷۶.

^۱. نویسنده مسئول: محمد شاهوند، پست الکترونیکی: mohammadshahvand84@gmail.com، تلفن:

مقدمه

در قرن بیست و یکم، اقتصاد عامل اصلی قدرت ملتها است. برنامه چین برای تبدیل شدن به قدرت اول اقتصادی جهان نیازمند منابع قابل توجهی از عوامل تولید است. تولید ناخالص داخلی (GDP) که مهمترین شاخص یک اقتصاد است، فاکتور اصلی قدرت ملی است (احمد، ۱۳۹۱) و فراوانی عوامل تولید برای رشد مستمر اقتصادی غیر قابل چشم پوشی می‌باشد. انرژی به عنوان یکی از اصلی ترین عوامل تابع تولید، برای اقتصاد انرژی بر (energy intensive) چین که دارای منابع کار و سرمایه فراوان است و به تدریج در حال ارتقاء فناوری و سرمایه انسانی و اجتماعی است، اهمیت منحصر به فردی دارد. از آنجایی که اقتصاد چین انرژی بر است (Desilver, 2020)، منابع انرژی ممکن است مهمترین عامل رشد اقتصادی برای چین باشد و منابع انرژی متعارف داخلی برای این منظور کافی نیست. برای سال‌های متمادی، چین در زمینه انرژی خودکفا بود. با این حال، با رشد اقتصاد این کشور و تقاضای بیشتر برای نفت و گاز، تقاضای نفت از عرضه داخلی پیشی گرفت و چین در اوایل دهه ۹۰ میلادی واردکننده خالص نفت شد و در سال ۲۰۰۶ واردکننده خالص گاز شد. در کمتر از دو دهه، چین به بزرگترین مصرف کننده انرژی در جهان تبدیل شد به طوری که تا سال ۲۰۱۲ سهم نفت وارداتی در این کشور به بیش از ۵۷ درصد رسید (Stegen & Kuznir, 2015). بنابراین، امنیت انرژی چین به منابع انرژی خارجی بستگی دارد و امنیت انرژی نقش اساسی در آینده اقتصاد چین دارد. نفت و گاز رایج ترین منابع انرژی متعارف هستند. حدود هفتاد درصد از منابع متعارف نفت و گاز جهان در حوزه خزر و همسایگی خلیج فارس واقع شده است. دریای خزر به دلیل فراوانی منابع نفت و گاز اهمیت استراتژیک دارد. این منطقه دارای حجم زیادی از ذخایر نفت و گاز طبیعی در میدین دریایی و خشکی است. تخمین زده می شود که حوزه خزر حاوی ۴۸ میلیارد بشکه نفت و ۸٫۷ تریلیون فوت مکعب گاز طبیعی می‌باشد. کشورهای هم مرز آن از جمله ایران، آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان بیش از ۱۹۰ میلیارد بشکه نفت و ۵۴ تریلیون متر مکعب گاز دارند (EIA, 2019). سازمان زمین شناسی ایالات متحده (USGS) تخمین می زند که ۲۰ میلیارد بشکه نفت و ۲۴۳ تریلیون متر مکعب گاز طبیعی از منابع کشف نشده و از نظر فنی قابل بازیافت هستند (USGS, 2012).

در این پژوهش، منظور از حوزه خزر کشورهای ساحلی دریای خزر آذربایجان، قزاقستان، ترکمنستان و ایران می‌باشد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، آسیای مرکزی به میدان رقابت قدرت های بزرگ تبدیل شد. در اواخر دهه ۱۹۹۰، ایالات متحده یک خط لوله دریایی از طریق خزر موسوم به ترانس کاسپین را برای کاهش وابستگی این کشور آسیای مرکزی به مسیر انتقالی روسیه پیشنهاد کرد. به جای طرح خط لوله به سمت غرب، کشورهای آسیای مرکزی تصمیم گرفتند از خط لوله ترکمنستان-چین که جهت شرقی داشت حمایت کنند. (کوبانلی، ۲۰۱۴) پس از دهه ۲۰۰۰، چین به تدریج به عنوان شریک تجاری اصلی در منطقه آسیای میانه ظاهر شد. علاوه بر این، جذابیت های اقتصادی و همچنین موقعیت سرزمینی این منطقه بازیگران جهانی دیگری از جمله آمریکا، اتحادیه اروپا، روسیه، ایران، ترکیه و چین را به خود جلب کرده است.

در طول سه دهه گذشته، روابط چین - ترکمنستان و قزاقستان بر اساس یک همکاری راهبردی جامع دوجانبه در چارچوب برنامه جامعی که تفاهات و قرارداد های متعددی را پوشش می دهد، توسعه یافته است (Peyrouse, 2008). چین شریک اقتصادی و تجاری اصلی قزاقستان است و قزاقستان، در میان کشورهای پس از فروپاشی شوروی، بزرگترین شریک تجاری چین می‌باشد. همچنین چین به بزرگترین شریک تجاری ترکمنستان تبدیل شده و ترکمنستان به سومین شریک تجاری بزرگ چین در کشورهای مشترک المنافع تبدیل شده است. چین و ترکمنستان شرکای اصلی یکدیگر در زمینه گاز طبیعی و چین و قزاقستان شرکای یکدیگر در زمینه نفت هستند. (بانک جهانی، ۲۰۲۰) پس از تحولات سال ۲۰۲۲، مانند جنگ اوکراین، جهان اکنون در حال تجربه یک وضعیت گذار به نظم جهانی چند قطبی در حال تحول می‌باشد و یکی از قطب ها چین و متحدانش خواهد بود. قدرت های نوظهور مانند چین و هند در سال های آینده سهم قابل توجهی از عرضه جهانی نفت و گاز را تقاضا خواهند کرد. (IEA, 2021) از آنجایی که کشورهای آسیای مرکزی مرزی با آب های آزاد ندارند، از سهم قابل توجهی از تجارت جهانی محروم هستند و از طرفی به درآمد های صادرات نفت و گاز برای تسریع روند توسعه اقتصادی خود چشم دوخته اند. در سمت تقاضا، رشد و توسعه مستمر اقتصادی برای حمایت از ثبات اجتماعی و سیاسی در چین حیاتی است. امنیت اقتصادی چین به تعادل ناشی از سه متغیر بستگی دارد: رشد اقتصادی، امنیت انرژی و حفاظت از محیط زیست. در این شرایط، امنیت انرژی به موضوع بسیار حایز اهمیت در حوزه امنیت ملی تبدیل شده است. (پاپ، ۲۰۱۰) با توجه به وابستگی شدید چین به تنگه مالاکا برای نفت وارداتی این کشور به دنبال تنوع بخشی به منابع و مسیر های وارداتی خود می‌باشد.

شبکه انتقال انرژی بین کشورهای آسیای مرکزی (قزاقستان و ترکمنستان) و چین :

• خط لوله گاز ترکمنستان - چین (خط لوله گاز آسیای مرکزی - چین) برای انتقال گاز طبیعی از ترکمنستان به استان سین کیانگ در چین توسعه یافته است. این پروژه با اتصال ترکمنستان به چین، پتانسیل انتقال گاز حدود ۷۰۰۰ کیلومتر از آسیای مرکزی به چین را ایجاد می کند. این خط لوله از سامان-دپه آغاز می شود و گاز طبیعی را از میدین گازی باگتیبایرلیک در ساحل شرقی آمودریا در ترکمنستان به سمت چین

انتقال می‌دهد. گاز انتقالی عمدتاً از میداین Iolotan و Sag Kenar تامین می‌شود. نیمی از گاز صادراتی ترکمنستان از طریق این پروژه به چین تحویل می‌شود. این خط لوله از ازبکستان به جنوب قزاقستان وارد می‌شود.

• خط لوله نفت قزاقستان-چین پروژه ای است که به چین اجازه می‌دهد نفت را مستقیماً از طریق خط لوله از آسیای مرکزی وارد کند. این خط لوله از سواحل خزر قزاقستان تا سین کیانگ در چین آغاز می‌شود. خط لوله متعلق به (CNPC) و KazMunayGas است. این خط لوله به طول ۲,۲۲۸ کیلومتر از آتیرو در قزاقستان به آلاشانکو در سین کیانگ چین می‌رود. بخش Kenkiyak-Atyrau این خط لوله ۴۴۹ کیلومتر طول و ۱۲۰ هزار بشکه در روز ظرفیت دارد. ظرفیت این خط لوله ممکن است به ۱۸۰ هزار بشکه در روز افزایش یابد. این خط لوله با سرمایه گذاری مشترک بین KazMunayGas و CNPC توسعه یافته است.

سوالاتی که این پژوهش با هدف پاسخگویی به آن‌ها انجام شده عبارت است از: کدام سناریوها در مورد تجارت گاز طبیعی بین آسیای میانه و چین بالقوه‌ترین سناریوها هستند و چه پیامدهای اقتصادی ممکن است داشته باشند؟ ارزش حاضر خالص (NPV) هر سناریو چقدر است و اگر کشورها تصمیم به ایجاد ائتلاف داشته باشند، چگونه قدرت چانه زنی تخصیص منافع حاصل از همکاری را بین آنها مشخص می‌کند؟ این سوالات برای آینده امنیت انرژی چین که نقش مهمی در سرعت توسعه چین ایفا می‌کند، و همچنین کشور های صادر کننده که به دنبال تسریع استخراج و فروش نفت و گاز خود می‌باشند حیاتی است.

از سال ۲۰۰۰، رشد مداوم اقتصادی و به تبع آن عدم کفایت عرضه انرژی داخلی اهمیت واردات انرژی را برای چین افزایش داده است. از سوی دیگر، کشورهای نوظهور آسیای مرکزی و ایران که در حال توسعه محسوب می‌شوند برای تسهیل روند توسعه خود نیازمند درآمد حاصل از صادرات نفت و گاز هستند. در سال ۲۰۰۴، چین به دومین مصرف کننده بزرگ نفت پس از ایالات متحده تبدیل شد. علاوه بر این، درس آموخته های تنش در خلیج فارس، دولت چین را به تنوع بخشیدن به منابع واردات انرژی و سرمایه گذاری قابل توجه در صنعت نفت و گاز آسیای مرکزی و خطوط لوله واداشت. بنابراین بررسی آینده انتقال نفت و گاز بین چین، کشورهای آسیای مرکزی و ایران موضوعی است که برای بازارهای جهانی انرژی اهمیت دارد.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

این ایده که تسلط بر مسیرهای تجاری قدرت یک کشور را افزایش می‌دهد اولین بار توسط هیرشمن در سال ۱۹۶۹ نظریه شد. با این حال، در سال ۱۹۸۰، میرسون رویکردی را برای تعیین روابط قدرت در شبکه ها، با استفاده از نظریه بازی همکارانه برای تجزیه و تحلیل ساختارهای انتقال پیشنهاد کرد و ارزش شپلی به عنوان شاخصی برای سنجش قدرت چانه زنی مطرح شد. (جکسون و ولینسکی، ۲۰۰۳).

علاوه بر این، جکسون، ۲۰۰۸ این ایده را گسترش داد و این رویکرد را در دو سطح ترسیم کرد. در سطح اول، با استفاده از بازی های غیر همکارانه، بازیکنان می‌توانستند معماری شبکه را با افزودن یا حذف کانال‌ها تغییر دهند. در سطح دوم، تسهیم منافع حاصل از همکاری با استفاده از بازی های همکارانه بر اساس شبکه موجود تعیین می‌شود. اکثر لوله های انتقال گاز طبیعی تحت قراردادهای جامعی که برای اطمینان از استفاده کارآمد از ظرفیت موجود ایجاد شده اند، کار می‌کنند. قرارداد با کشورهای مسیر انتقال نیز هزینه های ترانزیت را پوشش می‌دهد. بر این اساس، منطقی به نظر می‌رسد که سیستم خط لوله را بهینه در نظر بگیریم. همچنین توزیع منافع حاصل از همکاری از طریق مذاکره انجام می‌شود، بنابراین شواهد کافی برای مناسب بودن نظریه بازی های مشارکتی برای مدل سازی شبکه های انتقال گاز وجود دارد (هوبرت و کوبانلی، ۲۰۱۴).

رویکرد نظریه بازی های همکارانه برای مطالعه شبکه های گاز طبیعی ابتدا توسط (Hubert & Iconova, 2011) آغاز شد و توسط سایر محققان با مدل سازی بخش های مختلف شبکه های انتقال گاز ادامه یافت. خط لوله گاز شبکه ای است که به کشورها امکان تجارت را می‌دهد و ساختار آن جریان تجارت و قدرت کشورها را در تجارت تعیین می‌کند. در نتیجه، کشورها به دنبال طراحی شبکه انتقال گاز هستند تا حداکثر مزایا و قدرت چانه زنی را به آنها ارائه دهند. هر چه جایگزینی منابع و خطوط انتقال تحت کنترل یک کشور دشوارتر باشد، آن کشور قدرتمندتر است (هوبرت و کوبانلی، ۲۰۱۴).

نظریه بازی

تعاملات افراد حالت های مختلفی به خود می‌گیرد. گاهی این تعاملات در قالب همکاری و گاهی رقابتی می‌باشد. در تعاملات، رفتار یک شخص بر اهداف و واکنش های شخص مقابل تأثیر می‌گذارد و بالعکس. این وابستگی متقابل در علم نظریه بازی ها شرایط استراتژیک خوانده می‌شود. نظریه بازی ها به عنوان شاخه ای از علم ریاضیات به دنبال مدلسازی موقعیت های تعاملات اجتماعی می‌باشد و به درک مناسبی از

چگونگی رفتار افراد و داحد های تصمیم گیرنده در موقعیت های مختلف کمک می کند این نظریه در تلاش است تا رفتار ریاضی حاکم به یک موقعیت استراتژیک (تضاد یا اشتراک منافع) را مدل سازی کند و بهترین اعمال بازیگران را به شکل ریاضی و منطقی تعیین نماید. منظور از بازی موقعیتی است که در آن حداقل دو کنشگر حضور دارند و منافع طرفین به یکدیگر وابسته است. بازیگران در موقعیت بازی خود را درون شبکه ای پر از پیش بینی هایی با توجه به رفتار دیگران می یابند (طاهرخانی، ۱۳۹۰).

نظریه بازی های همکارانه

بر خلاف بازی های غیر همکارانه که در آن تمامی بازیکنان به صورت مستقل در پی حداکثرسازی منافع خویش هستند در بازی های همکارانه بازیگران به جای رقابت، در جهت برخورداری از منافع همکاری بر سر انتخاب بعضی از راهبرد ها با هم به توافق می رسند. به این توافقات که میان دو یا چند بازیگر شکل می گیرد اصطلاحاً ائتلاف گفته می شود. شرط همکاری میان بازیگران در ائتلاف، بیشتر بودن منافع حاصل از همکاری در برابر منافع رقابت می باشد. نظریه بازی های همکارانه نخست به دنبال یافتن توافقات ممکن میان بازیگران و در مرحله بعد تقسیم پیامد ائتلاف میان اعضا می باشد (عبدلی، ۱۳۹۱). ساختار بازی های همکارانه از بازی های غیر همکارانه تشکیل شده است. اولین گام برای ساخت بازی های همکارانه، آشنایی با روش انتقال بازی غیر همکارانه به همکارانه می باشد که به اصطلاح آن را نمایش در فرم مشخصه می خوانند. بازیکنان یک بازی را $N = \{1, 2, \dots, n\}$ نشان می دهند. هر کدام در ائتلاف ها را با S و تعداد اعضای ائتلاف. را با $|S|$ نشان می دهند. تعداد ائتلاف ها یک بازی n نفره از فرمول مقابل حاصل می شود.

$$S = 2^{n-1}$$

آنها را که در ائتلاف S شرکت نمی کنند با S^c نشان داده می شوند. اگر S و S^c با هم ائتلاف تشکیل دهند، ائتلاف جمعی شکل خواهد گرفت که آن را با N نمایش داده می شود. پیامد حاصل از ائتلاف با V نشان داده می شود که به تابع مشخصه مشهور می باشد و بیان کننده کل ائتلاف های ممکن و حداکثر پیامد هر کدام از آنها می باشد. فرم مشخصه بازی با n نفر بازیکن را با N, V نشان می دهند که $N = \{1, 2, \dots, n\}$ می باشد و V نشان دهنده پیامد هر ائتلاف در بازی می باشد. شرط تشکیل ائتلاف در یک بازی بیشتر یا مساوی بودن پیامد در ائتلاف جدید نسبت به مجموعه پیامدهای طرفین قبل از ائتلاف می باشد.

$$V(S) + V(T) \leq V(S \cup T)$$

برای انتقال فرم استراتژیک به فرم مشخصه نخست باید تمامی ائتلاف های ممکن بازی و پیامد های آن ها را به دست آوریم. پیامد هر ائتلاف برابر با جمع پیامد تمامی اعضای آن ائتلاف $V(S) = \sum_{i \in S} U_i(a_1, \dots, a_n)$ و $a = (a_1, \dots, a_n)$ نشانگر استراتژی انتخابی بازیگران ائتلاف می باشد. در بازی های همکارانه مجموعه بازیکنان اگر به ائتلاف بپیوندند آن را ائتلاف جمعی می نامند که پیامد آن حداکثر پیامد قابل حصول خواهد بود. (عبدلی، ۱۳۹۱)

$$V(S) = \sum_{i=1}^n U_i(a_1, \dots, a_n)$$

تابع مشخصه نشانگر پیامد هر ائتلاف در بازی می باشد. پس از تشکیل ائتلاف مسئله مهم نحوه تقسیم منافع حاصل از ائتلاف میان اعضا است. تقسیم پیامدها میان اعضا باید طوری باشد که هیچ ائتلاف دیگری مطلوب بازیکنان ائتلاف نباشد. در این صورت احتمال از هم پاشیدن ائتلاف وجود خواهد داشت. تخصیص پیامدی که رضایت اعضای ائتلاف را در پی داشته باشد تخصیص عقلایی نامیده می شود که در آن X_i نشان دهنده میزان پیامد تخصیص یافته به بازیکن i از تقسیم منافع ائتلاف است. تخصیص عقلایی دو شرط دارد. شرط نخست شرط کارایی می باشد به این معنی که کل پیامد تخصیص یافته به اعضا با منافع ایجاد شده از تشکیل ائتلاف برابر باشد.

$$\sum_{i=1}^n X_i = V(N)$$

شرط دوم شرط عقلانیت فردی می باشد که بیان می کند سهم هیچ بازیگری از منافع ائتلاف. نباید از پیامد تنها عمل کردن بیشتر باشد.

$$X_i \geq V(\{i\}) \quad \forall i \in N$$

فرمول تخصیص عقلایی به صورت زیر نمایش داده می شود.

$$\left\{ X = (X_1, X_2, \dots, X_n); \sum_{i \in N} X_i = V(N), X_i \geq V(\{i\}) \forall i \in N \right\}$$

ارزش شپیلی

چندین روش برای تخصیص و عقلایی یکتا موجود است که مهمترین آنها ارزش شیلی می باشد. ارزش شیلی را می توان قدرت یک بازیگر در ائتلاف دانست که به ازای آن، بازیگر پیامد دریافت خواهد کرد. ارزش تخصیص یافته به بازیگران در بردار تابع ارزش نمایش داده می شود. ارزش تخصیص یافته به اعضای ائتلاف را با تابع ارزش زیر و اعداد حقیقی نشان می دهد.

$$\emptyset(V) = (\emptyset_1(V), \emptyset_2(V), \dots, \emptyset_n(V))$$

$\emptyset_i(V)$ نشانگر ارزش بازیگر i در بازی همکارانه با تابع مشخصه V می باشد. ارزش اختصاص یافته به هر بازیگر از طریق رابطه زیر قابل محاسبه است .

$$\emptyset_i(V) = \sum_{i \in S} \frac{(|S| - 1)! (n - |S|)!}{n!} (V(S) - V(S - \{i\}))$$

$|S|$ تعداد اعضای ائتلاف می باشد و $(V(S) - V(S - \{i\}))$ میزان افزایش پیامد ائتلاف S است. در صورت پیوستن عضو i به آن ائتلاف را نشان می دهد که به اصطلاح آورده و یا دستاورد بازیکنان به ائتلاف S می گویند. برای محاسبه رابطه فوق ابتدا باید تمام ائتلاف هایی را که بازیکنان در آن حضور دارد با استفاده از فرم مشخصه پیدا کرد و سپس با استفاده از تابع مشخصه میزان کاهش پیامد ائتلاف های مشخص شده را در صورت خارج شدن i از ائتلاف محاسبه کرد. به عبارتی همان آورده یا دستاورد بازیگر مربوط به ائتلاف، نتیجه محاسبات را در $\frac{(|S|-1)!(n-|S|)!}{n!}$ ضرب کرده که همان ارزش شیلی می باشد. (عبدلی، ۱۳۹۱)

بیشتر پژوهش های انجام شده در زمینه انرژی حوزه خزر بر ژئوپلیتیک انرژی و تأثیر آن بر کل فضای روابط بین الملل آسیای مرکزی متمرکز بوده است. با این حال، محققان کمتری این موضوع را با استفاده از مدل های کمی بررسی کرده اند. در این قسمت مطالعات مربوط به انتقال انرژی در حوزه خزر مرور شده و به مطالعات مبتنی بر نظریه بازی توجه ویژه ای شده است. با توجه به رویکرد میان رشته ای پژوهش حاضر، ما مطالعاتی را که بر مسائل انرژی چین و آسیای مرکزی و جنبه های سیاسی آن متمرکز شده است، در نظر می گیریم. در مورد ژئوپلیتیک و انتقال انرژی حوزه خزر مطالعاتی به شرح زیر انجام شده است:

جعفر زاده و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به بررسی همکاری میان صادرکنندگان گاز منطقه خزر در چارچوب نظریه بازی های پردازند . در این پژوهش به اهمیت منابع گاز دریای خزر برای اروپا توجه شده است و در چارچوب بازی های همکارانه رفتار استراتژیک کشورهای حاشیه خزر بررسی شده است . این پژوهش به این نتیجه رسیده است که صادرات مستقیم گاز توسط هر سه کشور ایران آذربایجان و ترکمنستان به اروپا گزینه مناسبی نیست و در صورت صادرات مشترک از خط لوله نابوکو در مقایسه با خط لوله ترانس خزر منافع بیشتری عاید سه کشور خواهد شد. همچنین جایگاه راهبردی ایران را در مقابل اروپا افزایش خواهد یافت.

یوسفی و منظور (۱۳۹۳) به بررسی تعادل ناش برای بازی سیه جانبه ی ترانزیت گاز ایران به اروپا از مسیر ترکیه و عراق پرداخته اند. بازی مورد نظر با دو استراتژی تعاونی و غیرتعاونی طراحی شده است. براساس یافته های مدل در صورت همکاری و تشکیل ائتلاف سه جانبه، سیود هیر سه کشور حداکثر خواهد شد و به این دلیل کشور ها استراتژی تعاون را ترجیح خواهند داد. خرمی و شیخ محمدی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی نبود استراتژیک میان روسیه و اروپا براساس نظریه بازی ها می پردازند. در این پژوهش تمامی وضعیت های محتمل و پیامد های آن ها در مناقشه در قالب نظریه بازی ها با استفاده از نظریه گراف بررسی شده است. نتایج پژوهش نشان می دهد که LNG اهمیت فوق العاده ای در تامین امنیت انرژی اروپا دارد و ایران می تواند با سرمایه گذاری بر تولید هر چه بیشتر LNG جایگاه راهبردی خود را در تامین امنیت انرژی اروپا ارتقا دهد. نجارزاده و محمودی (۱۳۹۵) رقابت ایران و روسه و قطر را برای دستیابی به بازار گاز هندوستان در قالب نظریه بازی بررسی نموده اند. این بازی که براساس تعادل نش حل بررسی شده، هر بازیکن دو راهبرد حفظ بازار فعلی و گسترش بازار (بازار هندوستان) را پیش رو دارد. به دلیل رفتار عقلایی بازیکنان در تعادل، تعادل در راهبرد گسترش بازار هر سه طرف بازی رخ می دهد. در تعادل، بازیکنان بیشترین پیامد را به دست نمی آورند؛ چرا که از ویژگی های تعادل نش این است که تعادل لزوماً در حالتی که بازیکنان بیشترین پیامد را داشته باشند شکل نمی گیرد. جعفرزاده و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی قدرت چانه زنی گزینه های صادراتی گاز از مسیر جنوبی به اروپا پرداخته اند. در این مقاله که مدلسازی آن مبتنی بر بازی های همکارانه می باشد نویسندگان استدلال می کنند که ایران با توجه به همسایگی ترکمنستان و عراق می تواند به عنوان یک هاب گازی در سطح منطقه عمل کند که این موقعیت منجر به ارتقا جایگاه ایران در معادلات انرژی جهان می شود.

سوتلانا ایکونیکووا و گیجربرت زوارت در سال ۲۰۱۰ در مطالعه ای به بررسی بازاری با خریداران داخلی متمرکز و فروشندگان خارجی متمرکز پرداخته است و نتیجه مطالعه نشان می دهد که مقررات منجر به بیشتر شدن قدرت خریداران داخلی نسبت به خریداران خارجی شده است. در این مطالعه از ارزش شیلی برای محاسبه قدرت بازاری استفاده شده است. هوبرت و ایکونوا (۲۰۱۱) در مطالعه ای به بررسی خطوط انتقال

گاز روسیه در قالب نظریه بازی های همکارانه پرداخته اند و با محاسبه ارزش شیلی قدرت چانه زنی کشور های مختلف را محاسبه نموده اند. به این نتیجه رسیده اند که بهترین گزینه برای صادرات روسیه عرضه مستقیم از طریق دریای سیاه می باشد. هوبرت و کوبانلی (۲۰۱۲) در پژوهشی به بررسی سه خط لوله نابوکو و نورث ستریم و ساوس ستریم در قالب بازی های همکارانه پرداخته اند. در این پژوهش از روش های کمی در جهت محاسبه منافع حاصله از هر سه خط لوله استفاده شده است که نشان می دهد خط لوله نورس ستریم ارزش راهبردی بیشتری در برابر ساوس ستریم دارا می باشد و خط لوله نابوکو با این وجود که وابستگی اروپا به روسیه را کاهش خواهد داد، منافع چندانی نصیب اتحادیه اروپا نخواهد کرد. اورازگالیوف و ادواردو ۲۰۱۹ به بررسی همکاری و تقابل در دریای خزر پرداخته اند. مدلسازی معمای زندانی (نظریه بازی) نشان می دهد که کشور ها در خصوص منابع موجود در منطقه شمالی به توافقی در مورد مالکیت میرسند و در قسمت جنوبی، با وجود سال ها تلاش کشور ها توافق ممکن نیست. نویسندگان نتیجه می گیرند که ملاحظات اقتصادی و ژئوپلیتیکی فاکتور های اصلی همکاری در قسمت شمالی می باشن و به دلیل ویژه بودن شرایط دریای خزر نتایج تحقیق را نمیتوان نمونه ای برای موارد دیگر در نظر گرفت.

بازیکنان

کشورها را به عنوان بازیکنان بازی با $N = \{i, \dots, i\}$ نشان می دهیم که N تعداد بازیکنان است. شبکه $N = \{IR, KA, TN, AZ, UZ\}$ شامل ایران، قزاقستان، آذربایجان، ترکمنستان و ازبکستان است. بازیکنان ائتلاف هایی را تشکیل می دهند و مجموعه ائتلاف های نهایی تابع مشخصه نامیده می شود. قزاقستان و ازبکستان مهمترین شرکت کنندگان در روند انتقال به حساب می آیند. بدون مشارکت این کشورها در ائتلاف ها، وقوع همه سناریوها غیرممکن است. بنابراین، درآمد حاصل از حمل و نقل نفت و گاز قزاقستان و ازبکستان را می توان بخشی از ماحصل این کشور در این بازی دانست. علاوه بر ازبکستان و قزاقستان، هر کشوری می تواند به ترتیب ریاضی به بازی بپیوندد، اما مدل پژوهش محدودیت هایی برای نشان دادن سناریوهای امکان پذیر دارد. در این بازی ترکمنستان، قزاقستان، آذربایجان، ایران و ازبکستان در توسعه مشارکت نفت و گاز با چین همکاری می کنند. به دلایل سیاسی و اقتصادی، بعید است روسیه به هیچ ائتلافی بپیوندد. در سال های اخیر تلاش زیادی برای به حداکثر رساندن میزان انرژی انتقال یافته از زمین خود به بازارهای جهانی انجام داده است. هدف اصلی روسیه این است که امنیت انرژی چین را بیشتر به خود وابسته کند. روسیه همچنین در سال های اخیر خطوط لوله گاز به چین را طراحی و ساخته است. از این رو به دلیل احتمال مخالفت، حضور روسیه در این بازی را نادیده می گیریم.

تعریف توابع مشخصه

در بازی های همکارانه برای کمی کردن پیامدهای بازی برای بازیگران، نخست باید توابع مشخصه تعریف شوند. برای ایران، آذربایجان، ترکمنستان، قزاقستان و ازبکستان، ما تابع مشخصه را برابر تابع سود عرضه گاز به چین فرض کردیم. ارزش فعلی خالص عرضه گاز طبیعی بر اساس درآمد و هزینه پروژه های خط لوله محاسبه می شود. سود پروژه به عنوان بازده شرکت کنندگان در بازی در نظر گرفته می شود. حداقل تعداد بازیگر مورد نیاز برای تشکیل ائتلاف صادرات گاز یک نفر است زیرا یک کشور می تواند همزمان تولید کننده و فرستنده گاز باشد. ارزش فعلی خالص معیاری برای مقایسه برای تعیین سود صادرکنندگان گاز محاسبه می شود. تابع مشخصه به عنوان تابع سود عرضه گاز به صورت زیر تعریف می شود.

$$NPV = \sum_{i=1}^t \frac{NPV}{(1 + pr. r)^t}$$

$$NPV_t = \text{Income} - (\text{Capex} + \text{Opex})$$

$$\text{Capex} = lc + d$$

$$\text{Opex} = 0.08 * \text{Capex}$$

$$\text{Income} = P * Q$$

l = طول خط لوله (کیلومتر)

c = هزینه ساخت خط لوله در هر کیلومتر

d = هزینه طراحی بالادستی

Q = ظرفیت (۱۰۰۰)

P = قیمت هر ۱۰۰۰ متر مکعب گاز

PR = ریسک سیاسی

ریسک سیاسی به عنوان ضربی در نرخ بهره در نظر گرفته شده است. در محاسبات بالاترین ریسک سیاسی کشور های مسیر خط لوله به عنوان ریسک سیاسی مسیر در نظر گرفته شده و به صورت ضربی بیش از یک منجر به افزایش نرخ بهره و در نتیجه کاهش ارزش حال خالص شده است. به عنوان مثال در سناریوی همکاری قزاقستان و ازبکستان و آذربایجان، ریسک سیاسی بالاتر که ۰.۵۲ بوده است به صورت ۱.۵۲ در نرخ بهره ضرب شده است. به عبارتی هر چه ریسک بالاتر باشد ارزش حال خالص پروژه کاهش می یابد (بغدادی و همکاران، ۲۰۲۱).

مفروضات کمی

در تابع ارزش فعلی خالص از مفروضات زیر استفاده کرده ایم. مفروضات جدول زیر را از گزارش ویژه اقتصادی خط لوله سالانه ۲۰۱۶. مجلات نفت و گاز) که یک نشریه معتبر در صنعت نفت و گاز است، گرفتیم.

جدول ۱- گزارش ویژه اقتصادی خط لوله سالانه ۲۰۱۶. مجلات نفت و گاز

عنوان	واحد اندازه گیری	مقدار
ظرفیت خط لوله	میلیارد متر مکعب در سال	۳۰
طراحی بخش پایین دستی (CAPEX)	میلیون دلار	۳۰۰
هزینه هر اینچ خط لوله در خشکی (CAPEX)	هزار دلار	۸۶.۸
هزینه هر اینچ خط لوله در دریا (CAPEX)	هزار دلار	۱۰۱.۹
هزینه عملیاتی سالانه (OPEX)	درصد از هزینه سرمایه ای کل	۸

قیمت گاز در فروش کمی بر اساس میانگین قیمت گاز تحویلی به ترکیه، عراق و چین در ده سال منتهی به ۲۰۱۸ به عنوان قیمت فرضی گاز برای پروژه ها استفاده شده است. میانگین قیمت گاز تحویلی به کشورهای مذکور در ده سال اخیر ۷.۵۶ دلار به ازای هر میلیون BTU یا ۲۷۰ دلار به ازای هر هزار متر مکعب گاز بوده است. همچنین قیمت صادرات گاز ایران به عراق ۳۳ دلار در هر هزار متر مکعب است. از آنجایی که بازار گاز طبیعی منطقه ای است، قیمت انتقال گاز مبنای و معیار خاصی ندارد. تعرفه های مختلف با توجه به سیستم های انتقال گاز و روش های پرداخت متفاوت است. برخی از کشورها بین ۳ تا ۸ درصد گاز ترانزیت را برای هزینه انتقال گاز به شبکه های داخلی خود تزریق می کنند. برخی نیز برای هر ۱۰۰۰ متر مکعب انتقال در هر ۱۰۰ کیلومتر هزینه دریافت می کنند. برای مثال، بر اساس قرارداد ۲۰۰۴، روسیه برای انتقال گاز ترکمنستان از خاک خود به اوکراین، ۱.۰۹ دلار در هر ۱۰۰۰ متر مکعب در هر ۱۰۰ کیلومتر دریافت می کند. جمهوری چک به ازای هر ۱۰۰ کیلومتر گاز انتقالی روسیه به آلمان ۲.۷ دلار به ازای هر ۱۰۰۰ متر مکعب دریافت می کند (Javan et al. 2012). همچنین اوکراین در سال ۲۰۱۳ ۳.۰۵ دلار به ازای هر ۱۰۰۰ متر مکعب انتقال گاز در هر ۱۰۰ کیلومتر دریافت کرد. (جعفرزاده و همکاران ۲۰۱۴). هزینه انتقال گاز در کشورها در محاسبات این پژوهش به طور متوسط ۳.۱ دلار برآورد شده است که هزینه انتقال گاز ترکمنستان از خط لوله اوکراین به ازای هر میلیون متر مکعب در هر ۱۰۰ کیلومتر در سال ۲۰۱۳ است. گاز، شاخص ریسک سیاسی در محاسبات لحاظ شده است. از آنجایی که این نوع قرارداد پروژه یک قرارداد بین دولتی محسوب می شود، دولت ها مسئول تعهدات خود هستند. منطقی است که شاخص ریسک سیاسی در مدل لحاظ شود. منطقه خاورمیانه و آسیای مرکزی شاهد مناقشات سیاسی بسیاری از جمله جنگ آذربایجان و ارمنستان بر سر منطقه قره باغ کوهستانی، بحران کریمه و روباوی طولانی مدت ایران و آمریکا بوده که منجر به درگیری های نظامی محدود شده است. در سال ۲۰۲۰. این مطالعه از میانگین ۱۰ ساله شاخص ریسک سیاسی کشورهای شرکت کننده در هر ائتلاف در سناریوهای مختلف استفاده کرد. راهنمای بین المللی ریسک کشور (ICRG)، خطرات سیاسی و اقتصادی بیش از ۱۴۰ کشور را در نظر می گیرد. این شاخص تابعی از تنش های قومی، تنش ها و درگیری های داخلی، تنش ها و درگیری های خارجی، کیفیت نهادها، کنترل فساد، مداخله نظامی گرایان در سیاست و اقتصاد، وضعیت سرمایه گذاری و حاکمیت قانون است. دادگاه های بین المللی روش ICRG را برای اختلافات تجاری بر سر خطرات سیاسی کشورها می پذیرند.

روش تحقیق

در گام نخست وضعیت روابط انرژی بین چین، آسیای مرکزی و ایران بررسی شده است. در گام بعدی یک ارزیابی اقتصادی از پروژه های فعلی و سناریوهای محتمل در ۳۰ سال آینده انجام شده است. در مرحله بعد از نتایج ارزیابی اقتصادی به عنوان داده های ورودی برای محاسبه قدرت چانه زنی استفاده شده است. سپس، مدل پژوهش قدرت چانه زنی هر بازیگر (کشور) را در سناریوهای بالقوه به ما نشان می دهد. به عبارت دیگر، ما سود را اصلی ترین پاداش ناشی از همکاری در نظر گرفته ایم. در نظریه بازی های همکارانه، ارزش شپلی یک شاخص ارزشمند

است که قدرت چانه‌زنی کشورها را نشان می‌دهد. می‌توان از قدرت چانه‌زنی نسبی به عنوان معیاری برای تقسیم منافع همکاری میان اعضای ائتلاف استفاده کرد چرا که تمامی بازیگران به دنبال حداکثر سازی منافع خود می‌باشند.

بحث و ارائه یافته‌ها

در این قسمت خالص ارزش حال پروژه‌های انتقال گاز در سناریوهای مختلف محاسبه شده است. ارزش حال به عنوان پیامد اصلی بازیگران (منافع حاصل از همکاری)، برای محاسبه قدرت چانه‌زنی بازیگران در سناریوهای مختلف لازم می‌باشد. ارزش حال پروژه‌های عنوان شده در بردارها، حاصل محاسبه سود حاصل از پروژه‌های انتقال گاز می‌باشند. به این صورت که درآمد‌های حاصل از پروژه‌هایی که امکان اجرای عملی دارند محاسبه شده و منهای هزینه‌ها شده است و ارزش حال با نرخ تنزیل ۱۰ درصد محاسبه شده است. عمر پروژه‌ها ۳۰ سال در نظر گرفته شده است که ۵ سال نخست سال‌های احداث و ۲۵ سال بعد سال‌های بهره‌برداری لحاظ شده‌اند. در محاسبات ارزش حال سناریو‌ها با نرم افزار اکسل ۱ و محاسبات مربوط به قدرت چانه‌زنی کشورها (ارزش شیلی) با نرم افزار R انجام شده است. نمونه‌ای از روش انجام محاسبه خالص ارزش حال در پیوست ارائه شده است. همچنین منفعت هر کدام از بازیگران در بازی همکاری را ارزش شیلی بر مبنای درصد تعیین می‌کند. به عبارتی ارزش شیلی به عنوان مبنایی برای تقسیم منافع همکاری انتخاب شده است. به عبارتی نسبت ارزش شیلی هر بازیگر به مجموع ارزش شیلی بازیگران، سهم بازیگر را در همکاری مشخص می‌کند.

$$\text{ارزش شیلی بازیگر } i = \frac{\text{سهم بازیگر } i \text{ از منافع همکاری}}{\text{مجموع ارزش شیلی بازیگران}}$$

سناریوی وضعیت فعلی

در حالت وضعیت فعلی بدون در نظر گرفتن سناریوهای آینده و ایجاد ظرفیت‌های جدید توابع مشخصه و قدرت چانه‌زنی کشورها با توجه به زیرساخت‌های موجود تحلیل می‌شود. ترکمنستان، قزاقستان و ازبکستان در حال حاضر گاز طبیعی به چین صادر می‌کنند. ترکمنستان در شرایط کنونی ۱۵ میلیارد متر مکعب ظرفیت دارد و در سال ۲۰۱۹ نزدیک به ۸٫۵ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی به چین صادر کرده است. در سال ۲۰۱۹، ازبکستان حدود ۲٫۹ میلیارد متر مکعب و ترکمنستان ۳٫۶ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی از طریق خط لوله گاز آسیای مرکزی-چین به چین صادر کردند. ظرفیت خط لوله گاز آسیای مرکزی - چین حدود ۵۵ میلیارد متر مکعب در سال است که در شرایط فعلی تنها ۴۳ میلیارد متر مکعب از آن استفاده می‌شود. (سالنامه آماری bp، ۲۰۲۰). با توجه به ظرفیت‌های بلااستفاده خطوط انتقال، می‌توان توانایی کشورها در صادرات گاز به چین را بررسی کرد و قدرت چانه‌زنی هر یک را بررسی کرد. در شرایط فعلی و با زیرساخت‌های موجود، ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان از طریق خط لوله آسیای مرکزی - چین (خط A، B و C) به چین گاز صادر می‌کنند. در حال حاضر ایران گاز طبیعی به چین صادر نمی‌کند و عمده صادرات آن به ترکیه و عراق است (سالنامه آماری bp، 2020).

$$1 - V(KA) = -5.5$$

$$2 - V(TN) = 0$$

$$3 - V(UZ) = 0$$

$$4 - V(KA.UZ) = -3.3$$

$$5 - V(KA.TN) = 0$$

$$6 - V(TN.UZ) = 0$$

$$7 - V(KA.TN.UZ) = 20.4$$

توابع فوق ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی را در ائتلاف‌های احتمالی مختلف نشان می‌دهد. از آنجایی که خط لوله انتقال گاز طبیعی از ایران به ترکمنستان و سپس چین وجود ندارد، در سناریوی فعلی ایران را از معادلات خارج کرده ایم. سه عملکرد اول نشان دهنده حالت‌هایی است که هر کشور به تنهایی وارد بازی می‌شود. تنها کشوری که می‌تواند به تنهایی گاز طبیعی به چین صادر کند قزاقستان است. کشورهای دیگر نمی‌توانند گاز طبیعی را به چین صادر کنند، زیرا آنها خط لوله مستقیمی به چین ندارند. بنابراین مقدار توابع صفر است. تابع شماره ۱ نشان می‌دهد که ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی قزاقستان به چین معادل منفی ۵٫۵ میلیارد دلار است. به عبارت دیگر، این مورد از نظر اقتصادی امکان‌پذیر نیست. توابع شماره ۴، ۵ و ۶ نیز همکاری دوجانبه قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان را نشان می‌دهد. فقط

¹ Excel

همکاری قزاقستان و ازبکستان عملاً امکان پذیر است و ارزش فعلی خالص منفی ۳,۳ میلیارد دلار است. عملکرد هفتم نشان دهنده همکاری ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان است. ارزش فعلی خالص این ائتلاف ۲۰,۴ میلیارد دلار است. مقدار شیلی بدست آمده از داده های فوق به صورت زیر است:

$$\{KA, UZ, TN\} = \{9.2.6.4.4.7\}$$

قزاقستان بیشترین قدرت چانه زنی را نسبت به سایر کشورها دارد. نیاز اجتناب ناپذیر همه کشورها به مسیر ترانزیتی قزاقستان را می توان دلیل اصلی این وضعیت دانست. پس از قزاقستان، ازبکستان بیشترین قدرت چانه زنی را دارد که به حجم تولید و موقعیت جغرافیایی نسبت داده می شود. ترکمنستان علیرغم حجم بالای صادرات گاز طبیعی به چین، کمترین قدرت چانه زنی را دارد زیرا هیچ یک از کشورهای حاضر در سناریوی شرایط فعلی به خاک این کشور برای صادرات نیاز ندارند.

سناریوی پیوستن ایران به قزاقستان و ترکمنستان و ازبکستان

ایران با ایجاد خط لوله جدید انتقال گاز طبیعی، پتانسیل پیوستن به کشورهای مذکور را دارد. ما فرض می کنیم ایران قصد دارد گاز طبیعی را از طریق یک خط لوله به چین با ظرفیت دوازده میلیارد متر مکعب صادر کند. طول آن از میدان های گازی پارس جنوبی در استان بوشهر در جنوب کشور تا ترکمنستان حدود ۱۰۸۷ کیلومتر خواهد بود.

$$1 - V(KA) = -5.5$$

$$2 - V(UZ) = 0$$

$$3 - V(TN) = 0$$

$$4 - V(IR) = 0$$

$$5 - V(KA, UZ) = -3.02$$

$$6 - V(KA, TN) = 0$$

$$7 - V(KA, IR) = 0$$

$$8 - V(UZ, TN) = 0$$

$$9 - V(UZ, IR) = 0$$

$$10 - V(IR, TN) = 0$$

$$11 - V(KA, UZ, TN) = 20.4$$

$$12 - V(KA, UZ, IR) = 0$$

$$13 - V(KA, TN, IR) = 0$$

$$14 - V(UZ, TN, IR) = 0$$

$$15 - V(KA, UZ, TN, IR) = 28.6$$

توابع فوق ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی را در ائتلاف های احتمالی نشان می دهد. تابع اول ارزش فعلی خالص صادرات گاز قزاقستان را در صورتی که به خودی خود وارد بازی شود را نشان می دهد. قزاقستان تنها کشوری است که می تواند به طور مستقل گاز طبیعی به چین صادر کند. سایر کشورها نمی توانند به طور مستقل گاز طبیعی را به چین ارائه کنند زیرا آنها خط لوله مستقیمی به چین ندارند. بنابراین، ارزش سایر ائتلاف های تک عضوی صفر است. تابع شماره ۱ نشان می دهد که صادرات گاز طبیعی قزاقستان به ارزش خالص فعلی چین معادل منفی ۵,۵ میلیارد دلار است. به عبارت دیگر، این مورد از نظر اقتصادی امکان پذیر نیست. کارکردهای شماره ۵ تا ۱۰ نیز همکاری دوجانبه قزاقستان، ترکمنستان، ایران و ازبکستان را نشان می دهد. فقط همکاری قزاقستان و ازبکستان در عمل امکان پذیر است و ارزش فعلی خالص معادل منفی ۳,۲ میلیارد دلار است. کارکرد یازدهم نشان دهنده همکاری ترکمنستان، ازبکستان و قزاقستان با ۲۰,۴ میلیارد دلار NPV است. توابع شماره ۱۲ تا ۱۴ عملاً امکان پذیر نیستند. در این سناریو، ائتلاف بزرگ شامل قزاقستان، ازبکستان، ترکمنستان و ایران است که ارزش فعلی خالص ۲۸,۶ میلیارد دلار را نشان می دهد. مقدار شیلی بدست آمده از داده های فوق به صورت زیر است:

$$\{KA, UZ, TN, IR\} = \{10.5 . 8.6 . 8.1 . 1.3\}$$

با توجه به نتایج فوق، قزاقستان به دلیل مشخصه ژئواکونومیک و وابستگی کشور دیگر به آن، دارای بالاترین قدرت چانه زنی است. پس از قزاقستان، ازبکستان، ترکمنستان و ایران بالاترین قدرت چانه زنی را دارند. در همه موارد، هر چه ظرفیت تولید بیشتر باشد، قدرت چانه زنی بیشتر است و هر چه فاصله تا منطقه تقاضا بیشتر باشد، قدرت چانه زنی کمتر می شود.

سناریوی عملیاتی شدن خط D خط لوله آسیای مرکزی-چین

در سال ۲۰۱۸، اعلام شد که توسعه خط D خط لوله انتقال گاز آغاز شده است اما به دلایل متفاوت باها این امر به تعویق انداخته شده است. خط D بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر طول خواهد داشت و سالانه ۳۰ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی اضافی را از میددین گازی ترکمنستان از طریق ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان به چین منتقل می کند. خط D توسط شرکت خط لوله گاز ترانس آسیا که زیرمجموعه CNPC و تاجیک ترانس گاز است، اداره خواهد شد. در اوایل سال ۲۰۲۰، اعلام شد که این طرح به حالت تعلیق درآمد. انتظار می رود این خط لوله تا سال ۲۰۲۵ تکمیل شود (global energy monitor, 2021).

1 - $V(KA) = -21.8$	17 - $V(KA.UZ.TA) = 0$
2 - $V(UZ) = 0$	18 - $V(KA.UZ.KY) = 0$
3 - $V(TN) = 0$	19 - $V(KA.TN.TA) = 0$
4 - $V(TA) = 0$	20 - $V(KA.TN.KY) = 0$
5 - $V(KY) = 0$	21 - $V(KA.TA.KY) = 0$
6 - $V(KA.UZ) = 0$	22 - $V(UZ.TN.TA) = 0$
7 - $V(KA.TN) = 0$	23 - $V(UZ.TA.KY) = -10.4$
8 - $V(KA.TA) = 0$	24 - $V(TN.TA.KY) = 0$
9 - $V(KA.KY) = 0$	25 - $V(KA.KY.TN) = 0$
10 - $V(UZ.TN) = 0$	26 - $V(KA.UZ.TN.TA) = 0$
11 - $V(UZ.TA) = 0$	27 - $V(KA.UZ.TN.KY) = 0$
12 - $V(UZ.KY) = 0$	29 - $V(KA.UZ.TA.KY) = 0$
13 - $V(TN.TA) = 0$	28 - $V(KA.TN.TA.KY) = 0$
14 - $V(TN.KY) = 0$	30 - $V(UZ.TN.TA.KY) = 0$
15 - $V(TA.KY) = 0$	31 - $V(KA.UZ.TN.TA.KY) = 17.5$
16 - $V(KA.UZ.TN) = 0$	

توابع فوق ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی را در ائتلاف های مختلف نشان می دهد. پنج عملکرد اول، حالت هایی را که هر کشور به طور مستقل وارد بازی می شود را نشان می دهد. تنها کشوری که می تواند گاز طبیعی به چین صادر کند قزاقستان است. کشورهای دیگر نمی توانند گاز طبیعی را به چین صادر کنند، زیرا آنها خط لوله مستقیمی به چین ندارند. بنابراین مقدار توابع برابر با صفر است. تابع شماره ۱ نشان می دهد که ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی قزاقستان به چین معادل منفی ۲۱٫۸ میلیارد دلار است که نشان می دهد این مورد از نظر اقتصادی امکان پذیر نیست. توابع شماره ۶ تا ۱۵ نیز نشان دهنده همکاری دوجانبه بین کشورهای مذکور است. تابع شماره ۲۳ نشان دهنده همکاری ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان است. ارزش فعلی خالص این ائتلاف منفی ۱۰٫۴ میلیارد دلار است. توابع شماره ۲۷ تا ۳۰ عملاً امکان پذیر نیستند. در این سناریو، ائتلاف بزرگ همکاری پنج کشور است که نشان دهنده ارزش خالص فعلی ۱۷٫۵ میلیارد دلار است. مقدار شیلی بدست آمده از داده های فوق به صورت زیر است:

$$\{KA.UZ.TA.KY.TN\} = \{7.3 - 2.7 - 2.7 - 2.7 - 1.8\}$$

بر اساس نتایج فوق، قزاقستان به دلیل موقعیت جغرافیایی و وابستگی سایر کشورها به آن، بیشترین قدرت چانه زنی را دارد. پس از قزاقستان، ازبکستان و ترکمنستان به دلیل موقعیت جغرافیایی و ظرفیت تولید بالاترین قدرت چانه زنی را دارند. ترکمنستان به دلیل نیاز ضروری به خاک کشورهای دیگر برای صادرات گاز طبیعی به چین، کمترین قدرت چانه زنی را دارد.

همزمانی مشارکت ایران و بهره برداری از سناریوی خط D

در این سناریو فرض شده که ایران به ائتلاف انتقال گاز پیوسته است و خط D خط لوله آسیای مرکزی-چین در این سناریو عملیاتی شده است. در این سناریو فرض شده که ایران قصد دارد گاز طبیعی را از طریق خط لوله به چین صادر کند و ظرفیت این خط لوله ۱۲ میلیارد متر مکعب (میلیارد متر مکعب) خواهد بود. تعداد بازیکنان در این سناریو شش است و مجموع حالت های همکاری ۶۳ حالت است که گزارش دهی کامل را بسیار طولانی می کند، در حالی که تنها چهار حالت عملاً امکان پذیر است. بنابراین فقط ارزش فعلی خالص حالت های عملی را در جدول ذیل نشان داده شده است.

1 - $V(KA) = -21.8$
2 - $V(UZ.TA.KY) = -4.6$
3 - $V(KA.UZ.TN.TA.KY) = 17.2$
4 - $V(KA.UZ.TN.IR.TA.KY) = 20.8$

همانطور که در بالا مشاهده می شود، تنها کشوری که می تواند به تنهایی گاز طبیعی به چین صادر کند قزاقستان است. تابع شماره ۱ نشان می دهد که ارزش فعلی خالص صادرات گاز طبیعی قزاقستان به چین معادل منفی ۲۱٫۸ میلیارد دلار است که نشان می دهد این مورد از نظر اقتصادی امکان پذیر نیست. تابع شماره ۲ نشان دهنده همکاری ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان است. ارزش فعلی خالص این ائتلاف منفی ۴٫۶ میلیارد دلار است.

تابع شماره ۳ ارزش فعلی خالص را برای ائتلاف قزاقستان، ازبکستان، ترکمنستان، تاجیکستان و قرقیزستان نشان می دهد که نشان دهنده ۱۷٫۲ میلیارد دلار است. در این سناریو، ائتلاف بزرگ، همکاری پنج کشور مذکور است که بیانگر ارزش خالص فعلی ۲۰٫۸ میلیارد دلاری است. مقدار شیلی بدست آمده از داده های فوق به صورت زیر است:

$$\{KA.UZ.TA.KY.TN.IR\} = \{7.6 . 3.3 . 3.3 . 3.3 . 3.2 . 2\}$$

مانند سناریوهای قبلی، قزاقستان به دلیل موقعیت انرژی ژئوپلیتیکی خود، بیشترین قدرت چانه زنی را بر همه کشورها دارد. عامل اصلی تعیین کننده قدرت چانه زنی موقعیت جغرافیایی، ظرفیت تولید و فاصله تا بازار مصرف است. ایران به دلیل نیاز ضروری به زمین سایر کشورها برای صادرات گاز طبیعی از طریق خط لوله به چین، کمترین قدرت چانه زنی را دارد.

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

از آنجایی که منابع انرژی، به ویژه نفت و گاز، توزیع نامتوازنی در سراسر جهان دارند، به عنوان کالاهای استراتژیک و روابط اقتصادی تلقی می شوند. در نتیجه روابط سیاسی بر اساس این موجودیت در سطح بین المللی توسعه می یابد. نفت یک کالای کم کشش است و قیمت آن به مقدار قابل توجهی به شوک های ناشی از عرضه و تقاضا واکنش نشان می دهد (کاندارا و همکاران، ۲۰۱۵).

به عبارت دیگر میزان کشش قیمتی نفت بیانگر ضرورت وجود این کالای استراتژیک است. با توجه به سهم رو به رشد گاز طبیعی در بازارهای جهانی انرژی به عنوان پل بین منابع انرژی هیدروکربنی و انرژی های تجدیدپذیر، اهمیت گاز طبیعی در حال افزایش است. بنابراین گاز طبیعی یک کالای استراتژیک و حیاتی ترین جایگزین برای نفت است. تجزیه و تحلیل صادرات گاز پیچیده است زیرا بازار گاز طبیعی بر خلاف نفت که بازار جهانی دارد، منطقه ای است و قراردادهای گاز برای دوره های طولانی طراحی شده است. (جعفرزاده، ۱۳۹۳) اختلاف بر سر راه های انتقال نفت و گاز خزر همچنان ادامه دارد. اروپا قصد دارد منابع گاز طبیعی خود را متنوع کند. یکی از راه های ممکن واردات گاز طبیعی از ایران، ترکمنستان، آذربایجان، قزاقستان و عراق است. بنابراین، حوضه خزر برای اروپا اهمیت ویژه ای دارد. از سوی دیگر، ترکیه برای افزایش وابستگی اروپا به خود و افزایش اهمیت استراتژیک آن به عنوان عضو ناتو، به دنبال افزایش وابستگی کشورهای اروپایی به خود است. همچنین آمریکا مسیر صادرات ایران به کشورهای حوزه خزر را محدود می کند.

در سمت شرق دریای خزر، از آنجایی که چین برای افزایش امنیت انرژی و حفظ رشد اقتصادی خود به منابع غنی انرژی نیاز دارد، سرمایه گذاری های متعددی در کشورهای آسیای مرکزی انجام داده است تا آنها را بیشتر به خود وابسته کند. بنابراین بررسی قدرت چانه زنی کشورها در این موضوع ضروری است زیرا قدرت چانه زنی کشورها بر تجارت گاز تأثیر بسزایی دارد و تجارت گاز یکی از حیاتی ترین بخش های اقتصاد و معمای پیچیده سیاسی است.

قدرت چانه زنی هر کشور را با توجه به حداکثر ظرفیت تولید و انتقال گاز و فواصل میداین تا پایانه های صادراتی و کشورهای مسیر ترانزیتی محاسبه و تحلیل کرده ایم. تحلیل ها بر اساس محاسبات خالص ارزش فعلی سناریوهای مختلف (NPV) است. سناریوهای احتمالی کشورها و قدرت چانه زنی در جدول زیر ارائه شده است.

Scenario Title	Shapely Value						
	Kazakhstan	Uzbekistan	Turkmenistan	Iran	Azerbaijan	Tajikistan	Kyrgyzstan
Status que	9.2	6.4	4.7	0	0	0	0
Iran adjoining	10.5	8.6	8.1	1.3	0	0	0
Azerbaijan adjoining	7.9	7.8	7.5	5.8	1.3	0	0
Line D operation	7.3	2.7	1.8	0	0	2.7	2.7
IR adjoining and Line D operation	7.6	3.3	3.2	2	0	3.3	3.3
AZ adjoining and Line D operation	8.2	4.8	4.8	4.8	4.1	4.6	4.6

نتایج پژوهش حاکی از آن است که عامل اصلی تعیین کننده قدرت چانه زنی کشورها در صادرات گاز طبیعی از طریق خط لوله، وابستگی سایر کشورها به موقعیت جغرافیایی (به عنوان کریدور صادرات) می باشد به عبارت دیگر، اگر ائتلاف بدون حضور یک کشور امکان پذیر نباشد، آن کشور نسبت به سایر کشورها قدرت چانه زنی بیشتری دارد. همانطور که مدل نشان می دهد، قزاقستان بیشترین قدرت چانه زنی را در خطوط لوله گاز به دلیل شرایط ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آن در ترانزیت گاز دارد. به عبارت دیگر، قزاقستان زیرساخت هایی را برای استفاده

از موقعیت جغرافیایی خود در مورد چین و آسیای میانه ایجاد کرده است تا خاک خود را بر منبع و بازار مسلط کند. یکی دیگر از عوامل تعیین کننده قدرت چانه زنی، ظرفیت تولید و صادرات گاز کشور است. هر چه حجم صادرات گاز بیشتر باشد، قدرت چانه زنی کشور بیشتر می شود. بدون حضور کشور صادرکننده در ائتلاف، امکان سنجی اقتصادی و عملی خط لوله از بین خواهد رفت.

مدل پژوهش نشان می دهد که در شرایط کنونی، ائتلاف قزاقستان و ازبکستان برای صادرات گاز به چین با سطح تولید فعلی از نظر اقتصادی امکان پذیر نیست. با این حال، اگر ترکمنستان به ائتلاف بپیوندد، این پروژه از نظر اقتصادی امکان پذیر می شود. این مورد نشان می دهد که منبع و خاک (ژئوپلیتیک و منابع طبیعی) هر دو منبع قدرت چانه زنی هستند. از منظر اقتصاد سیاسی بین المللی، موقعیت جغرافیایی و منابع طبیعی هر دو منبع قدرت ملی هستند.

در صورت افزایش قابل توجه ظرفیت تولید و صادرات گاز طبیعی ایران و زیرساخت های اتصال شبکه خط لوله خود به ترکمنستان، ایران می تواند حدود ۱۲ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی را از طریق خط لوله آسیای مرکزی چین تامین کند و توجیه اقتصادی خواهد داشت. در مورد عملیات خط D، بیشترین قدرت چانه زنی متعلق به قزاقستان و تعداد بازیکنان بازی باعث توزیع متعادل تر قدرت چانه زنی بین کشورها شد. بیشترین قدرت چانه زنی قزاقستان مربوط به سناریوی اجرای همزمان تمامی پروژه ها است چرا که حجم زیادی از گاز از این کشور به چین می رسد. بهترین سناریو برای ایران همکاری با آذربایجان است زیرا آذربایجان به خاک ایران وابسته است. بهترین سناریو برای آذربایجان اجرای شاه دنیز ۲ و شفق آفتاب است زیرا حجم صادرات گاز به چین قدرت چانه زنی بیشتر می شود.

سوال اصلی این پژوهش این است که کدام سناریوها در تجارت نفت و گاز بین آسیای میانه و چین بیشتر ممکن است رخ دهند و چه تاثیرات اقتصادی و سیاسی ممکن است داشته باشند؟ ارزش فعلی خالص هر سناریو (NPV) چقدر است؟ علاوه بر این، اگر کشورها تصمیم به ائتلاف داشته باشند، قدرت چانه زنی چگونه بین کشورها توزیع می شود؟ پاسخ را می توان در ارزش حال خالص سناریو های مختلف جستجو کرد. هر چه NPV بالاتر باشد، احتمال وقوع آن بیشتر است و هر چه قدرت چانه زنی یک کشور بیشتر باشد، تمایل بیشتری برای شرکت در ائتلاف ها دارد. این پرسش ها برای چین به عنوان واردکننده و همسایگان خزر به عنوان صادرکننده حیاتی است زیرا در سرعت توسعه و قدرت ملی آن ها نقش بسزایی دارد.

منابع

۱. اگبریان، رضا (۱۳۸۲)، "بررسی وضعیت ژئوپلیتیک ایران در زمینه نفت و گاز"، تهران پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۱۰، ص ۲۵-۴۴.
۲. جعفرزاده، امیر؛ شاکری، عباس؛ مومنی، فرشاد و عبدلی، قهرمان (۱۳۹۳)، "همکاری بین صادر کنندگان گاز منطقه خزر در صادرات گاز به اروپا با نگاه بر ملاحظات محیط زیستی در چارچوب نظریه بازی ها"، پژوهشنامه اقتصادی، سال چهارم، شماره ۵۵.
۳. جعفرزاده، امیر؛ عبدلی، قهرمان و جوان، افشین (۱۳۹۹)، "قدرت چانه زنی گزینه های صادرات گاز از کریدور جنوبی به اروپا"، پژوهش های اقتصادی ایران، سال دوازدهم، شماره چهارم، ص ۲۹-۵۳.
۴. خرمی، مسعود و شیخ محمدی، مجید (۱۳۹۴)، "مدلسازی و تحلیل استراتژیک نبرد انرژی بین روسیه و اروپا بر اساس نظریه بازی ها"، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره سوم، ص ۱۹-۳۸.
۵. رضائی، علیرضا و ترابی، قاسم (۱۳۹۰)، "اقتصاد سیاسی بین الملل در تئوری و عمل: مطالعه موردی تعامل اقتصادی چین و ایالات متحده آمریکا" فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دهم، شماره چهارم، ص ۱-۳۲.
۶. سریع القلم، محمود (۱۳۹۵) - مصاحبه با دنیای سرمایه گذاری، نهم شهریور، ص ۸.
۷. سریع القلم، محمود، (۱۳۹۵)، "نظام بین الملل و ژئوپلیتیک جدید خاورمیانه" پژوهشنامه علوم سیاسی سال دوازدهم، شماره اول، ص 101-140.
۸. شیرخانی، محمد علی و محمد شریفی، مجید (۱۳۹۶)، "ژئوپلیتیک انرژی، روسیه و دیپلماسی خط لوله ترکیه، مطالعات اوراسیای مرکزی"، شماره ۱، ص ۱۱۷ تا ۱۳۳.
۹. صدقی، ابوالفضل (۱۳۸۴)، "بررسی مسیرهای انتقال نفت و گاز حوزه دریای خزر"، ماهنامه ایراس، شماره ۵، ص ۲۴-۴۲.
۱۰. طاهر خانی، ستاره (۱۳۹۰)، "درآمدی بر نظریه بازی ها"، سیاست خارجی، شماره ۱، بهار و تابستان، ص ۱۱۷ تا ۱۳۳.
۱۱. طاهری، ابولقاسم و صحرانورد، بهنام (۱۳۹۱)، "استراتژی انرژی ایالات متحده در قرن ۲۱"، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال پنجم، شماره ۱۷، ص ۷۱-۸۹.

۱۲. عبدلی، قهرمان(۱۳۹۱). نظریه بازی ها و کاربرد های آن، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، چاپ دوم.
۱۳. فرجی راد، عبدالرضا؛ شیراوند، صارم و دیانسایی، بهزاد(۱۳۹۳)، " ژئوپلیتیک انتقال انرژی در حوزه دریای خزر و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران " فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ص ۹۵ تا ۱۲۳ .
۱۴. محمد خانی، علیرضا(۱۳۸۸)، "تبیین رویکرد نو واقع گرایی در روابط بین الملل"، فصلنامه مطالعات سیاسی، دوره ۱، شماره ۵، ص ۸۳ - ۱۰۰.
۱۵. مهدیان، حسین و فخری، سیروس(۱۳۹۱)، " ژئوپلیتیک انرژی ایران و امنیت انرژی غرب"، پژوهش های جغرافیای انسانی، دوره ۴۴، شماره ۴، ص ۴۵-۶۱
۱۶. نجار زاده، رضا و محمودی، حیدر(۱۳۹۶)، "رقابت ایران، روسیه و قطر برای دستیابی به بازار گاز هندوستان"، پژوهش های رشد و توسعه پایدار، دوره ۱، شماره ۵، ص ۴۵-۵۹.
۱۷. نصری، قدیر(۱۳۸۶)، "روش شناخت در مکتب نئورئالیسم، فصلنامه مطالعات راهبردی"، ۱۰(۲)، ص ۴۲-۶۳
۱۸. نوریان، اردشیر(۱۳۸۸)، "منازعه و همکاری در روابط بین الملل": فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و سوم، شماره ۱، ص ۶۲-۷۹.
۱۹. ولی زاده، اکبر، هوشی سادات، سید محمد(۱۳۹۲) "ژئوپلیتیک انرژی بریکس و جایگاه ایران"، فصلنامه سیاست، ص ۹۹-۱۲۰.
۲۰. یوسفی، حسن و منظور، داوود(۱۳۹۳)، "ترانزیت گاز ایران به اروپا: رویکرد نظریه بازی"، فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، شماره ۱۰، ص ۲۱-۴۵.

21. Ahmad, A. (2012). Concept of national power. *Strategic Studies*, 32(2/3), 83-101.
22. Caldara, D., Cavallo, M., & Iacoviello, M. (2019). Oil price elasticities and oil price fluctuations. *Journal of Monetary Economics*, 103, 1-20.
23. Cobanli, O. (2014). Central Asian gas in Eurasian power game. *Energy Policy*. 68. 348-370. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.12.027>
24. Desilver, D. (2020, July 27). The most – and least – energy-intensive nations. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/10/29/the-most-and-least-energy-intensive-nations/>
25. Edition. S. (2020). SUMMARY - The Structure of Scientific Revolutions by Thomas S. Kuhn. Independently published.
26. Global Energy Monitor. (2021. September 24). Central Asia-China Gas Pipeline. https://www.gem.wiki/Central_Asia%E2%80%93China_Gas_Pipeline
27. International Energy Agency (2021), World Energy Outlook 2021, IEA, License: Creative Commons Attribution CC BY-NC-SA 3.0 IGO
28. Kazakhstan Trade | WITS Data. (2020). World Bank. <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/KAZ>
29. Krey, V.. & Minullin, Y. (2010). Modelling competition between natural gas pipeline projects to China. *International Journal of Global Environmental Issues*. 10(1/2). 143. <https://doi.org/10.1504/ijgenvi.2010.030571>
30. Leyton-Brown, K.. & Shoham, Y. (2008). Essentials of Game Theory: A Concise Multidisciplinary Introduction. *Synthesis Lectures on Artificial Intelligence and Machine Learning*. 2(1). 1-88. <https://doi.org/10.2200/s00108ed1v01y200802aim003>
31. Maschler, M. Solan, E. & Zamir, S. (2020). *Game Theory* (2nd ed.). Cambridge University Press.
32. OBOReuropе. (2019. December 16). Turkmenistan's strategic corridors. <https://www.oboreurope.com/en/turkmenistan-strategic-corridors/>
33. Pop, I. I. (2010). China's Energy Strategy in Central Asia: Interactions with Russia, India and Japan. *Revista UNISCI*, (24), 197-220.

34. Peters. H. (2015). *Game Theory: A Multi-Leveled Approach* (Springer Texts in Business and Economics) (2nd ed. 2015 ed.). Springer.
35. Ravenhill. J. (2017). *Global Political Economy* (5th ed.). Oxford University Press.
36. Smith Stegen. K. & Kuszniir. J. (2015). Outcomes and strategies in the 'New Great Game': China and the Caspian states emerge as winners. *Journal of Eurasian Studies*. 6(2). 91–106. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.03.002>
37. Stack Path. (2016). Ogj.Com. <https://www.ogj.com/pipelines-transportation/article/17209510/natural-gas-pipeline-profits-construction-both-up>
38. Steger. M. B. (2005). Ideologies of globalization. *Journal of Political Ideologies*. 10(1). 11–30. <https://doi.org/10.1080/1356931052000310263>
39. Strategic Assessment of the Caspian Sea Basin. (2010). *American Foreign Policy Interests*. 32(1). 36–43. <https://doi.org/10.1080/10803920903542865>
40. The Strategic Importance of the Caspian Sea. (2010). Stratfor. <https://worldview.stratfor.com/article/strategic-importance-caspian-sea>
41. *Theory of International Politics* by Kenneth N. Waltz (January 1. 1979) Paperback. (2021). McGraw-Hill.
42. U.S. Energy Information Administration (EIA). (2019). EIA.2019. <https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/ieo2019>
43. Seaman. J. (2010). *Rare Earths and Clean Energy: analyzing China 'supper hand*. Institute Francis des Relations Internationals. Paris & Brussels. 40.